

LUMINA 2010

Revistă socială, culturală și științifică a românilor din Ungaria. Fondată de David Voniga, în 1894.

Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Redactor:
Elena Munteanu Csobai

Corectură:
Elena Rodica Colta

Coperta:
Lonovics László

Foto:
Emilia Martin

Editor responsabil:
Maria Berényi

Publicație subvenționată de
Autoguvernarea Minoritară Română – sectorul II, Budapesta

ISSN 1215-6779

In memoriam Gheorghe Santău

În 11 mai 2010, la vârsta de 86 de ani, s-a stins din viață Gheorghe Santău. Când am primit știrea trecerii sale la cele eterne, mi se cernea înaintea ochilor multe și multe momente petrecute împreună, unele serioase, iar altele hazlii. Avea o personalitate enciclopedică dublată de un umor savuros. Era un om cât se poate de tonic, cu un neobosit simț al umorului, lîngă care nu aveai cum să nu te simți bine. Firea sensibilă și interogativă a omului ieșea la iveală în momentele de familiaritate, pe care domnia sa și le îngăduia cu cei apropiați. Gheorghe Santău a fost un om inteligent cu tot ce înseamnă acest lucru, de la bun simț, la generozitate, discreție și înțelepciune. Cine l-a cunoscut mai bine și-a dat seama că în el sălășluiau doi oameni total diferiți: primul, amator de dialoguri culturale inteligente, unde-și folosea din plin ironia mușcătoare, umorul, spiritul critic, fiind aplaudat de auditoriu; al doilea, omul programelor grele de muncă zilnică și silnică.

Primind vestea morții sale am apucat să mă uit la fotografii comune (tot atâtea povești nesfîrșite, pline de miez, de duh, de înțelepciune, de umor subiacent). Atunci mi se creiona în minte și suflet un oareșcare „in memoriam”. Mă gîndeam, inițial, să mă limitez la a evoca un anumit moment, să povestesc o întâmplare elocventă cu GHEORGHE SANTĂU. Mi-am dat seama, că asta nu o pot face, pentru că ar însemna să acaparez jumătate din revistă.

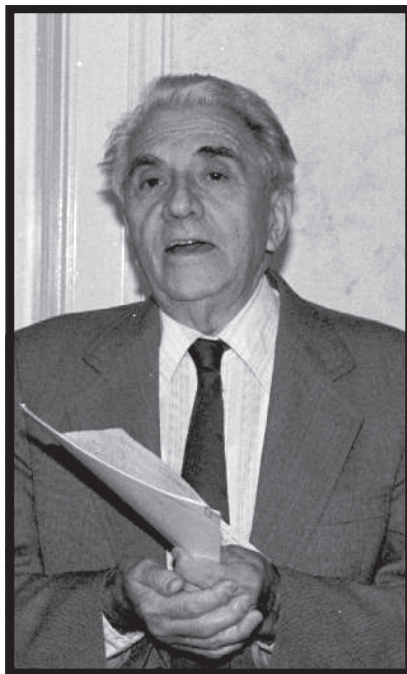
Așa că, într-un mod obișnuit, vom reține cîteva date biografice, întrucît acestea sînt reu necesare în vederea justei contextualizării. Gh. Santău s-a născut la 24 octombrie 1923, în Chitighaz. Între 1930-1935 a urmat primele cinci clase primare în satul natal, la școala maghiară, în lipsa atunci a unei școli românești. Ciclul superior al școlii generale, îl frecventează în satul vecin, Aletea, la școala civilă maghiară (1935-1939). Urmează apoi Liceul teoretic maghiar evanghelic „Rudolf” din Bichișciaba, unde susține și bacalaureatul (1939-1943). La îndemnul preotului Ioan Borza, în casa căruia a frecventat cu pasiune biblioteca acestuia, studiile universitare le face la Facultatea

de Teologie Ortodoxă din Cluj (1943-1947); întrucît nu a avut chemare pentru preoție, simultan s-a înscris și la Facultatea de Drept. Momentul de la Cluj, cu mutarea temporară a universității la Sibiu, a însemnat pentru tînărul Gh. Santău cele mai bogate evenimente spirituale. Căci aici și-a îmbogățit zestrea culturală, dar mai ales și-a perfecționat limba română, o limbă de conversație literară în cadrul căminului. A beneficiat de profesorii Nicolae Colan – episcop, preotul Emil Nicolescu, Liviu Munteanu la teologie, iar la drept a cunoscut nume celebre și a audiat cursurile profesorilor Eugen Speranția – filosofia dreptului; Lucian Blaga – filosofie; Romul Boilă – drept constituțional; Tiberiu Moșoiu – drept roman; Salvator Brădeanu – drept civil. L-a cunoscut pe Iuliu Maniu – fost prim-ministru, pe părintele Valeriu Anania, actualul mitropolit de la Cluj. În toate treptele de învățămînt a avut dascăli de elită, care i-au cultivat în suflet dragostea de carte, iubirea de neam și spiritul de omenie.

Revine acasă și-și echivalează studiile din România urmînd Facultatea de Drept la Universitatea ELTE din Budapesta (1947-1949), fiind membru al „Colegiului Mocsáry” și locatar al Căminului Nicolae Bălcescu, ce funcționa în Curțile Gojdu, pe strada Király nr. 13. Între 1952-1955 susține examenele de matematică și chimie la Universitatea din Seghedin, care-i va permite să predea la ciclul superior al școlii din Giula.

Încă din vara anului 1949, Gh. Santău adresează o cerere către conducerea Căminului „Ion C. Frimu” din Giula pentru a fi angajat ca pedagog. Conducerea, reprezentată atunci de Zaharia Unc, îi răspunde favorabil la cerere, invitîndu-l la serviciu în toamna anului 1949. De acum începe practic cariera de pedagog, pe care o va duce pînă la pensionarea sa din 1983. Între anii 1955-58 și între 1964-1978 a fost directorul Căminului de elevi români din Giula.

În cariera sa didactică a cunoscut bucurii profesionale, dar și dureri profunde. Pe plan didactic, profesorul și dascălul Gheorghe Santău a fost un pedagog cu mare vocație. Cu



o disciplină a muncii riguroasă și bine calculată, exigent cu sine însuși și cu elevii săi. Gheorghe Santău face parte din prima generație de pedagogi, care și-a legat destinul de-o viață de bunul mers al căminului de elevi al școlii giulane. A format generații și generații de elevi, străduindu-se să îi învețe a ocoli nonvalorile și instruindu-i în cultul valorilor autentice.

Citea enorm de mult, pentru a avea de unde alege. O adevărată pasiune, care i-a păstrat vioiciunea și, totodată, deschiderea către arta cuvântului. Rezultatul cercetărilor și lecturilor sale, de-a lungul activității s-a concretizat în cele două cărți de autor, *Amintiri* (2001) și *Cercetări istorice pentru folosul românilor din Ungaria* (2004).

În prefața volumului său *Amintiri* scrie: „Eu am început să gust plăcerea scrisului abia la mijlocul anilor 1970, adică pe la vârsta mea de 50 de ani. Destul de târziu. Izvorul inspirației l-am găsit în primul rînd în amintirile copilăriei și ale satului natal Chitighaz. Aceste scrieri au apărut în săptămânalele și calendarele românilor din Ungaria, apoi în revista culturală *Tim-puri*. După 1991, de la înființarea Comunității cercetătorilor și creatorilor români, și apoi a institutului de cercetări, am început cercetările cu privire la istoria românilor de pe aceste meleaguri și a românilor de pretutindeni.”

Traseul formației sale a fost foarte bogat și complex în evenimente. S-a alăturat în mod activ grupului de cercetători și creatori români, participînd la multe simpozioane ale acestuia. Cîteva ani a fost vicepreședintele și apoi președintele Comunității Cercetătorilor și Creatorilor Români din Ungaria.

În luna mai din anul 2005, cu ocazia lansării cărții sale *Cercetări istorice pentru folosul românilor din Ungaria*, Gh. Santău se confesa: „Am început să scriu după 1990. Am fost solicitat de un cerc al cercetătorilor, care s-a înființat atunci, și am participat cu prelegeri la simpozioanele anuale științifice. Majoritatea scrierilor mele au apărut deja și în publicațiile Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria”

Activitatea sa didactică și științifică, precum și implicarea în susținerea activă a intereselor românilor din această țară i-au adus o recunoaștere și respectul colegilor mai tineri și mai puțin tineri. Pensionarea sa, în 1983, nu a însemnat retragerea din activitate, precum am văzut, după 1991, s-a implicat activ în viața cultural-științifică a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Cercetarea a fost pentru Gheorghe Santău o pasiune. Ea a fost dublată de plăcerea împăr-

tășirii ideilor, de convorbiri, pe teme dintre cele mai diverse, care mărturiseau deschiderea domnului Santău spre dialog și comunicare, de la cea simplă, de toate zilele, la cea aleasă, de înaltă ținută, pe care o ilustra atît de convingător la colocvii, sesiuni științifice sau ședințele Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, de la care nu a lipsit niciodată și la care venea cu o curiozitate proaspătă, cu idei și soluții, care trădau, în ciuda diferitelor lui probleme de sănătate, o mare vitalitate intelectuală și spirituală.

Cu cîteva ani în urmă, l-am găsit la Biblioteca Națională Széchenyi din Budapesta. Ne-am întîlnit întîmplător. Mereu îi ziceam că la bibliotecă se găsesc *Analele* Fundației Gojdu. S-a pus pe tren și a venit să le studieze „din fir pînă în păr” cum îmi zicea. Cu o față senină, copilărească, îmi mărturisea, că el acum, la bătrînețe, o prins gustul cercetării și și-a dat seama, că el asta ar fi vrut să facă toată viața lui.

Gheorghe Santău a fost și un iubitor de film, teatru, pictură, muzică și drumeții, domnia sa găsea în forme și conținuturi, adesea trecute cu vederea de cei mulți, straturi de adîncime ale civilizației. De neprețuit, cel puțin pentru mine, rămîn dialogurile amicale despre frumusețea picturii murale de la Voroneț și amuzantele intermezzouri despre figurinele politice ale zilelor de ieri și de azi.

Între mărcile „stilului Gheorghe Santău” se numără demnitatea, onestitatea, exigența (în primul rînd față de sine și abia apoi față de ceilalți), respectul, prietenia, tenacitatea, entuziasmul, puterea de muncă, simțul umorului, intransigența față de minciună și impostură. Nu poate fi uitată, desigur, nici preocuparea constantă și dragostea profesorului nostru pentru limba și cultura comunității românești din Ungaria. Prin dispariția domnului Gheorghe Santău, pierdem un reper moral și intelectual, atît de necesar, într-o lume care se cufundă, în fiecare zi, într-un abis de minciună, imoralitate și superficialitate. Principalele valori etice, care definesc sfera *omenescului* (respectul pentru om, vocația prieteniei, buna-cuviință, loialitatea, seriozitatea în muncă și viață, etc.), s-au întregit și s-au armonizat atît de firesc în întregul comportament al profesorului, încît nu puteau fi separate de ființa sa.

Iar acum, cînd dascălul, colegul Gheorghe Santău nu mai pășește discret și elegant printre noi, îi încredințăm spiritul nemuritor că va continua să trăiască în sufletele noastre.

Dumnezeu să-l odihnească, în pace!

Maria Berényi

Maria Berényi

Artistul și mecenatul Ioan Naco – Nákó János (1814–1889)

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în urma distrugerii celor mai de seamă centre macedonene din Peninsula Balcanică, numărul acelor care își vor căuta refugiul în Imperiul Habsburgic va fi din ce în ce mai mare. În felul acesta, refugiații au încetat să fie supuși otomani și s-au așezat definitiv în numeroase centre urbane și rurale, cărora le-au imprimat o puternică înflorire economică, necunoscută pînă atunci.¹



Ioan Naco
(1814-1889)

Un număr destul de important de macedoromâni s-au stabilit, în secolul al XVIII-lea, în Ungaria. În anul 1769, când a fost distrus orașul *Moscopole* și, după toate probabilitățile, și alte câteva localități aromânești, macedoromânii de aici au trecut în număr mare în Imperiul Habsburgic, în special în Ungaria. Locotenența domnească din Ungaria a dat dispoziții autorităților de la frontieră, ca, de la acești foști supuși turci, să ceară date cu privire la vîrsta, naționalitatea, religia, situația lor familiară, etc.² Prin patenta de toleranță de la 1781, Iosif al II-lea, i-a luat sub ocrotirea sa, ca pe unii, care

aduceau realmente beneficii în marele comerț al statului. În 1783, printr-o ordonanță specială, împăratul a atras atenția autorităților inferioare din regiunea Buda, „...rații și grecii neuniți, care se ocupă cu comerțul în regiunea respectivă, în special la Buda, Pesta, Segra, Sânt-Andrei, trebuie să fie păziți în mod special de orice primejdii, pentru că în adevăr ei fac schimb de mărfuri spre marele folos al statului”.³ Macedoromânii, după ce primeau cetățenie, trebuiau să depună jurămîntul de credință în fața dietelor din jupani, fapt în urma căruia se încheia un act oficial, legalizat.

Coloniile macedoromâne au fost considerate drept colonii *grecești*, iar membrii lor numiți – chiar și de către românii din Banat și Transilvania – *greci*. Negustorii macedoromâni și greci s-au aliat spre a-și apăra interesele comerciale, dar și identitatea lor religioasă, ortodoxă. În general, macedoromânii erau bilingvi, considerînd ca limbă maternă dialectul macedoromân, în timp ce limba greacă reprezenta limba lor de cultură, de slujbă religioasă și de comunicare în afaceri sau treburi oficiale.⁴

În noua lor patrie, aromânii au adus cu ei o lungă experiență în comerț și capitaluri, pe care le-au valorificat rapid, devenind aproape pretutindeni un factor catalizator al constituirii unei burghezii comerciale și financiare. Influența lor, a fost relevantă, mai ales asupra populației de la orașe, unde au pus bazele comerțului. Macedoromânii stabiliți pe aceste meleaguri nu s-au mărginit însă numai la preocupările negustorești, ci au contribuit și la menținerea și întărirea Bisericii Ortodoxe. Multe biserici au fost clădite din inițiativa lor și au fost înzestrate, după aceea, cu icoane, clopote, odăjdii și multe cărți sfinte.⁵

Originea și familia

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, au sosit în Banat mai multe familii de macedoromâni și greci din Macedonia. Se estima că au venit 427 de greci și macedoneni, cu nume ca: Diamandi, Scarlato, Gheorghiadis, etc. Dintre românii macedoneni, frații Ciril și Cristofor Naco au fost cei mai bogați.

Familia Naco (varianta maghiară Nákó) s-a

numărat printre familiile de frunte macedoromâne din Ungaria. Membrii acestei familii, alături de mulți alți macedoromâni întreprinzători, s-au integrat în viața economică a Ungariei și Austriei.

Familia Naco ajunsă în Ungaria, provine dintr-o foarte veche familie din Macedonia. În arborele genealogic al acesteia, se amintește, în anul 1382, un Cipriano Naco. Acesta a fost căsătorit cu fiica unei familii Rolenz. Din căsătoria lor, primul născut a fost un fiu, Cyrill. Lui i-au urmat, pe rând, în ordine descrescătoare: Constantin, Christoph, Gregor, Theodor, Abraham I, Abraham II. Abraham II a avut la rândul lui doi fii, pe Cristofor și Ciril.



Blazonul familiilor Cristofor și Ciril Naco

Acești doi frați, Cristofor și Ciril Naco – pe atunci supuși turcilor – s-au ocupat, în localitatea lor natală, cu comerțul. În jurul anului 1760, Cristofor a plecat în Ungaria, Austria și a făcut comerț în orașele Presburg și Viena, pe când, fratele său Ciril, rămas acasă, i-a asigurat marfa necesară, cum ar fi: cereale, fructe exotice și multe alte lucruri. Când, în anul 1770, Cristofor a ajuns la armată a fost urmat și de Ciril și se pare că, chiar și aici, cei doi s-au ocupat de comerț.

Astfel, cei doi frați au închiriat, în zona Grob, Sînnicolaul Mare și Beșenova Veche, o mare parte din pământuri și au înființat, pe această proprietate, o spălătorie de lână. De aici au furnizat pentru armată lână, animale pentru tăiat și cereale. În anul 1780, tot ei au înființat, la Viena, o asociație de comercianți, la care s-au înscris destul de mulți oameni. Afacerea lor s-a

dezvoltat tot mai mult, încât au ajuns cunoscuți în tot mai multe localități, astfel că însuși împăratul Iosif al II-lea i-a cunoscut și i-a vizitat, de mai multe ori, la Viena.⁶

În 1781, la îndemnul împăratului Iosif al II-lea, cei doi frați au cumpărat, la licitație, mari suprafețe de teren în Banat. Domeniul familiei Naco (Nacu sau Nákó, în ungurește), cum ajunsese în scurt timp să fie cunoscut, administrat în comun de cei doi frați, cuprindea moșii în Sînnicolaul Mare, Comloșu Mare și Teremia Mare. Trei ani mai târziu, frații au și fost înnobilați cu rangul de moșieri (nemeși) de Sînnicolaul Mare. Cristofor și Ciril au administrat gospodăria împreună. Din câștigul anual, dar și din pagubă, au împărțit totul egal. Afacerea celor doi frați a rezistat timp de 20 de ani, pînă în 10 mai 1801, cînd a urmat împărțirea averilor.

În 1801, prin tragere la sorți, moșia din Sînnicolaul Mare le-a rămas urmașilor lui Cristofor, iar Teremia – Comloș, urmașilor lui Ciril. Cristofor și Ciril, sînt străbunii celor două linii, înnobilate ulterior separat, în care s-a ramificat familia Naco, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Așadar, familia se scindează în două ramuri, una la Sînnicolaul Mare cealaltă în Comloșul-Mare și Teremia Mare.⁷

Cel mai tînăr, Ciril Naco s-a stabilit la Viena. El s-a căsătorit cu Rosina Haggi Scarlatir. Din căsătoria lor, în 14 septembrie 1786, la Drogreni (Macedonia) s-a născut fiul lor, pe care l-au botezat, în capela grecească din Tesalonic, după ritualul greco-ortodox, cu numele de Iosif. După ce copilul a împlinit un an, i-a murit tatăl, la 4 octombrie 1787, la Viena Iosif Naco s-a căsătorit cu Constanța, fiica lui Johann Siffani de Uj Becse și a Fatimei Papapoliso. El însă a murit timpuriu, din cauza unei grele suferințe (tuberculoză pulmonară), în 8 iulie 1816, la Viena. Trupul său a fost dus la Biserica din Nakófalva, în 19 iulie, iar de acolo, în data de 21 iulie, a fost dus la Comloș și înmormîntat în Biserica Ortodoxă Română.

La moartea sa, pe lîngă soție au mai rămas șase minori orfani, dintre care a supraviețuit doar un fiu, cel născut în Comloș, la 16 septembrie 1814, Ioan. Cu toate că soția a condus averea lăsată de soțul ei, comitele Ludwig Udvarnoky de Kis-Jaka i-a recomandat să accepte, ca el să fie curatorul acestei averi.

La rugămințile văduvei și pentru siguranța poștei, i s-a cerut lui Udvarnoky să se mute în satul acela lung, denumit după locuitori chiar „Lunga”, ce făcea legătura între Comloș și

Nakófalva. Satul *Lunga* a fost întemeiat la 1824, pe moșia contelui Ioan Naco. Acesta a decis să înființeze o așezare, pentru a stabili forța de muncă, de care avea nevoie pentru propria moșie. El a împărțit terenul în loturi de case, pe care le-a dat la 138 de familii de români și 100 de familii de germani, toți fiind folosiți la lucrările agricole pe moșia lui Naco. La început, satul s-a numit *Constanția*, în cinstea mamei contelui Naco. Administrația maghiară i-a schimbat numele, în 1888, în *Kunszöllös*, după numele unui lăcaș, care a existat aici din 1743. După 1909, reprimește denumirea de *Constanția* sau *Constanța*, ca după unirea Banatului cu România localitatea să fie numită oficial *Lunga*.

Constanța Naco, s-a stins din viață la 16 noiembrie 1825, la Livorno în Italia, pe când era la tratament, și tot acolo a fost și înmormântată.

Unicul fiu rămas în viață, Ioan Naco, a fost încredințat de unchiul său, contele Alexandru Naco, tutorelui său, comitelui Ludwig Udvarnoky, care i-a și administrat averea. Însă această hotărâre a fost anulată, când împăratul a numit pe Ignác Hertelendy comite de Torontal. Prin numire, Ignác Hertelendy a devenit el tutorele tânărului orfan și administratorul averii acestuia. Ioan Naco, fiul lui Iosif Naco și nepotul lui Ciril Naco, a fost crescut și educat la *Viena* și la *Pesta*, unde a studiat dreptul, timp de 3 ani, la Universitatea Regală din Pesta. În anul 1838, când a ajuns la majorat, a preluat averea rămasă de la tatăl său și a devenit proprietarul moșiei *Teremia* (Marienfeld).

Făcea parte din a treia generație de nobili. Cele două anterioare agonisiră suficient, pentru ca el să poată dispune domnește de posesiunile prospere: să călătorească, să tocmească supraveghetori de încredere, să locuiască în Pesta și în Viena.

Prin diploma nobiliară din 8 aprilie 1840, Ioan Naco a obținut titlul de „von Marienfeld” (de Teremia) și, astfel, numele lui complet a devenit: Johann Nako von Nagyszentmiklos et Marianfolde (mai târziu Nagyteremia).

Ioan Naco s-a căsătorit, în 1835, cu *Anastasia Vucetici* din Triest și a avut o singură fiică, *Mileva*. Tinerii căsătoriți, împreună cu fiica lor, au stat la început mai mult în Pesta și Viena. În scurtele lor șederi în ținutul natal, au locuit în Cenadul Sîrbesc, în castelul construit de Iosif Nako, în 1810, apoi, din 1840, s-au mutat în castelul construit de Ioan Naco în Comloș.⁸

Din acest an, familia lui Ioan Naco a petrecut mult timp în noul castel, ridicat în centrul Comloșului. Pentru a dispune de un spațiu mai mare, nobilul a expropriat casele din vecinătă-

te. În locul acestora a amenajat un parc luxos, ce se întindea pe zece hectare, devenit, în scurt timp, cea mai frumoasă plantație de acest fel din Banat. Pentru îngrijirea lui, moșierul a adus grădinari experți din străinătate. Porțile din fier forjat, care dădeau în curtea interioară, au fost realizate la Viena.

Domeniul familiei Naco mai cuprindea conacul, format din două aripi, separate de o poartă monumentală, o sală de teatru și clădirile administrative adiacente. Dintre acestea, cea mai mare era hambarul, după cum povestea călătorul german Franz Xaver Eckert, în 1857: “Este aici un castel nobiliar, al cărui moșier se numește Naco, dar care de mulți ani este mereu absent. Parcul castelului este foarte mare și îmbină utilul cu plăcutul. Clădirea cea mai mare este hambarul moșierului, cu trei nivele și o lungime de 100 de picioare”.⁹

Intrarea se făcea pe o poartă somptuoasă din fier forjat, deasupra căreia se afla blazonul familiei, iar aceasta era păzită de un majordom. Parcul, inspirat dintr-o celebră grădină vieneză, avea mai multe alei acoperite cu pietricele de marmură albă, care legau colțurile acestuia de un rondou aflat în centru. Tot aici mai fuseseră amenajate două movile artificiale, una din ele fiind folosită ca scenă pentru spectacole, la care participau sătenii, cu prilejul unor sărbători.

Palatul Nákó – Gresham din Budapesta

În zona cea mai distinsă a orașului Pesta, pe malul Dunării, aproape de capul Podului cu lanțuri, *Mayerffy Ferenc* a cumpărat, în 1814, mai multe loturi, cu scopul de a construi un palat. Însă, peste câțiva ani, a vîndut aceste loturi comerciantului *Deron Antal*.¹⁰

Pe locul palatului Gresham, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, în jurul pieței Roosevelt de azi, numită atunci piața de descălecare (Kirakodó tér), se aflau un șir de palate proiectate de renumitul arhitect *Hild József*. Pe partea dreaptă a pieței, se afla cel mai impozant palat al orașului Pesta, zidit de comerciantul *Deron Antal*, în 1827, și cumpărat de macedoromânul *Ioan Naco-Nákó János*, în anul 1833. Contemporanii, ca de pildă *Toldy Ferenc*, care și-a cultivat gustul pentru arhitectură la Londra și Paris, a spus că palatul Nákó, cu două etaje, a fost la vremea aceea cea mai pompoasă clădire din Pesta. În anul 1869 arhitectul *Puscher József* a ridicat și al treilea etaj.

Înainte de a se construi edificiul *Academiei Maghiare*, încăperile vaste ale palatului Nákó au servit ca loc de întrunire a oamenilor de

știință. Primul etaj era propriu-zis sediul provizoriu al Academiei Maghiare. În palat au locuit mai multe personalități cunoscute, printre care și *Clark Ádám*, proiectantul Podului cu lanțuri, sau pictorul *Barabás Miklós*, care a pictat cel mai cunoscut portret a lui *Emanuil Gojdu*.

În 1880, Palatul Nákó a fost cumpărat de *Societatea de Asigurare Gresham*. Clădirea a fost demolată în 1903. Între anii 1904-1906 a fost clădit, în stil secesion, palatul Gresham de azi, după proiectele fraților Vágó József și Vágó László, respectiv Quittner Zsigmond. Construcția a costat circa 3 milioane de coroane. Aici s-au găsit cele mai moderne apartamente de lux și birouri ale epocii.¹¹

În anul 1912, în Palatul Gresham (la etajul 2), și-a avut sediul *Consulatul General al României din Budapesta*. În această perioadă (din 1906), Consul general era George C. Derussi. Consulatul Român la Budapesta s-a înființat la sfârșitul anului 1879 și a început să funcționeze din februarie 1880. Primul Consul general a fost Eugen Voinescu.¹²

În 1952, palatul a fost naționalizat (a intrat în posesia statului). După 1990 palatul a trecut în mâna mai multor proprietari. În fine, în 1999, clădirea a fost cumpărată de Gresco Rt. Renovarea interioară și exterioară a palatului s-a terminat în anul 2004. De atunci, aici funcționează cel mai scump hotel de lux din capitală, Four Seasons.

Printre numeroasele sculpturi de piatră ale palatului, în partea de sus a fațadei, poate fi văzut relieful lui Sîr Thomas Gresham, întemeietorul bursei din Londra.

Teatrul lui Naco din Comloșul Mare

Ioan Naco, în castelul său familial din Comloșul Mare, și-a înființat propriul teatru, cu toată recuzita necesară, de cea mai bună calitate.

Nobil generos, prezentabil și ambițios, cu o educație corespunzătoare statutului său social, Ioan Naco a studiat, de plăcere, tehnica și arta vocală la Viena, cu compozitorul și profesorul de canto italian *Luigi Guglielmi*.

A fost un împătimit al teatrului. Bogat și erudit, el și-a manifestat într-un mod original afinitatea pentru muzică și teatru: în castelul său nobiliar din Comloș și-a înființat propriul teatru, „un teatru de curte”, după modelul (se subînțelege, la scara corespunzătoare) teatrelor de la Curtea regilor Franței și de la curțile celor mai cunoscuți conți maghiari.¹³

A fost primul teatru de acest gen din istoria Banatului. Sala avea o scenă și o lojă pentru moșier. Singurul spectator din lojă era contele, a cărui ținută era întotdeauna impecabilă: frac, mănuși albe și joben. Încăperea era dotată cu toate lucrurile necesare desfășurării spectacolelor, iar în prelungirea ei se mai afla o clădire, care adăpostea recuzita teatrului.

Pentru spectacolele permanente, Naco a angajat o trupă de artiști și o orchestră, din care făceau parte 21 de muzicieni, din Boemia. Acestora le-a asigurat locuință, cu încălzire și iluminare, precum și un salariu lunar în bani și cereale, în timp ce capelmaistrului i-a oferit în plus și o parte din banii încasați pentru biletele de intrare la spectacol. Pe lângă acestea, orchestra mai putea să cînte la petrecerile din comună, dar numai cu acordul moșierului.¹⁴

Mai târziu, Ioan Naco a ținut, în palatul său



Palatul Gresham în anul 1903

din Comloș, două orchestre particulare: una cu instrumente de corzi și una cu instrumente de suflat. În jurul anului 1860, cele două orchestre aveau circa 20 de instrumentiști, în cea mai mare parte din Cehia. Timp îndelungat, dirijorul orchestrei a fost maestrul *Luigi Guglielmi*. Naco a avut un foarte mare respect față de artistul italian. În 1847 i-a plătit cheltuielile de tipografie, pentru editarea operei *Buda liberata*, scrisă de Guglielmi în limba germană.

Naco a adus la Comloș și alți specialiști foarte renumiți, regizori, coregrafi și scenografi de la Teatrul german și de la Teatrul național din Pesta.

La fiecare stagiune, pe scenă au evoluat actori și cântăreți profesioniști italieni și germani, au fost angajate trupe și directori, iar, alături de ei, adesea a apărut pe scenă însuși amfitrionul, Ioan Naco, în roluri de tenor.

Pe scena teatrului său, totul a ținut de o oarecare pompă: costumele confecționate din cea mai scumpă mătase au fost brodate cu aur și argint și tivite cu hermelină. Coroanele au fost din aur pur, iar brăiele de argint și aur. Mînerul sabiei a fost împodobit cu diamante. Coifurile și calpatele au fost de asemenea de aur și argint pur. Decorul, foarte scump, a fost realizat de cei mai buni scenografi din Viena și Pesta.¹⁵

Reprezentările erau organizate foarte minuoș, fiind tipărite chiar și afișe, cu distribuție și toate celelalte detalii, ce țin de spectacol. Când o fi început Teatrul lui Naco să funcționeze? Nu am găsit un răspuns categoric. În orice caz, din anul 1844 s-a păstrat un inventar, compus din 22 pagini, de format 35X21 cm, care cuprinde o listă cu 547 obiecte diferite: costume, recuzită, decoruri, arme, bijuterii, pene decorative, tricouri de balerini, etc. Un inventar atât de bogat nu putea fi al unui teatru începător. Teatrul trebuie să fi debutat cu câțiva ani mai înainte, poate chiar din 1840, când s-a finalizat construirea palatului. De remarcat, însă, că inventarul, o lume de basm, era plin de costume siciliene, italiene, dalmațiene, spaniole, franțuzești, albaneze, toate luxos ornate, însă lipseau din el costumele populațiilor, ce locuiau în Comloș și împrejurimi, adică costumele românești, sîrbești, germane, maghiare.¹⁶

Naco a invitat la Comloș numeroase trupe de teatru. Așa a ajuns aici, de pildă, și *Déryné* cu trupa sa. Pe scenă, alături de operă și piese muzicale, s-au jucat și piese dramatice sau piese populare. În una dintre acestea, au jucat și bunicii lui *Bartók Béla*. La spectacolele date la conac se aduna toată aristocrația din împrejurimi și chiar din zone mai îndepărtate, precum

și funcționarii moșiilor din jur. Sătenii aveau acces și ei la spectacole, însă trebuiau să plătească o taxă minimă de intrare.

Spectacolele în acest teatru, care s-au prezentat pentru Ioan Naco, prietenii lui și nobilii din împrejurimi, au avut, în general, un caracter caritabil, și, după cum am amintit, deseori pe scenă a evoluat și amfitrionul, Ioan Naco, în roluri de cântăreț de operă (tenor), scenograf sau regizor.¹⁷

În a doua jumătate a secolului al 19-lea, la opera din Milano, a apărut o nouă cântăreață, fermecătoare, frumoasă, cu o voce bună, de care s-a vorbit în întreaga Italie și Austrie.

După o scurtă hotărîre, Ioan Naco a trimis un intermediar la ea, ca să afle cum ar putea să vină la o prezentare pe scena din Comloș. Pretențiile cântăreței, pentru a accepta să vină, au fost de 1000 florini și un însoțitor, care să o aducă și să o ducă înapoi.

Masa, care s-a oferit, la această reprezentație, cântăreței dar și celor care au venit din lung și lat, oaspeților, a costat foarte mult, cheltuielile acestei seri s-au ridicat la o sumă, cu care se putea cumpăra două moșii. Aceeași reprezentație, cu mare fast și cheltuială, a urmat și la Pesta și Viena, unde Ioan Naco avea cîte un palat.¹⁸

Trupa lui Pascaly și Eminescu pe scena teatrului lui Naco

Anul 1868 este unul din cei mai generoși ani ai biografiei poetului. Eminescu era atunci secretar și sufleur în trupa lui Pascaly. După stagiunea de iarnă a teatrului bucureștean Millo-Pascaly, care nu dăduse rezultate dorite, artiștii s-au împărțit în două grupe, cu scopul de a pleca fiecare în turneu, crezînd că vor avea mai mult noroc în orașele din provincie. În Moldova a plecat trupa condusă de Matei Millo, iar în Transilvania, artiștii rămași, atașați de Mihail Pascaly, printre care și Mihai Eminescu. Din compania lui Pascaly făceau parte artiste: Matilda Pascaly, Maria Gestianu, Catinca Dumitrescu și Maria Vasilescu, pentru care Eminescu avea un sentiment deosebit de admirație, apoi artiștii Mihai Pascaly, Ioan Gestianu, Ioan Săpeanu, Simion Bălănescu, Petre Vălescu, Victor Braivald și Mihai Eminescu.

Întîiul popas al turneului a fost la *Brașov*, unde trupa lui Pascaly a sosit pe data de 16 mai 1868. Al doilea popas al trupei a fost la *Sibiu*. Au fost primiți cu aceeași dragoste și cu aceleași elogioase aprecieri, strecurate chiar și în presa germană. Din *Lugoj*, unde s-a deplasat

în continuare trupa lui Pascaly, un corespondent al *Albinei* de la Pesta îl trecea și pe Eminescu în rîndul actorilor, ceea ce, pare-se, concordă și cu alte relatări, ce-l amintesc pe tînărul poet făcând figurație în *Răzvan și Vidra* a lui Hașdeu. Același corespondent elogiază felul în care domnișoara Maria Vasilescu, „pronunță limba cea dulce românească, cu efect plăcut”, și-i conferă titlul, în aparență modest, de „mărgea prețioasă a societății dramatice”. De la Lugoj, compania teatrală a sosit la Timișoara, unde a dat reprezentații în serile de 28, 30 și 31 iulie 1868.¹⁹

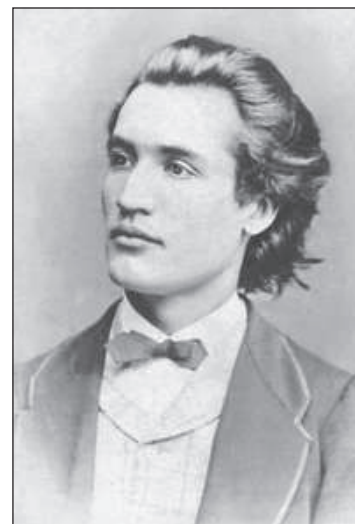
La reprezentațiile teatrului românesc în *Timișoara* au venit să asiste și *Vincentiu Babeș*, împreună cu *Alexandru Mocioni*, deputați în dieta de la Budapesta. Alexandru Mocioni avea atunci 27 de ani și era cel mai tînăr membru al parlamentului maghiar. La spectacole a luat parte, împreună cu familia și suita sa de prieteni, și *Ioan Naco* din Comloșul Mare. El i-a invitat pe artiștii români să-și facă timp, să vină și la conacul său, pentru a da reprezentații în fața populației locale. Se știe că artiștii români s-au deplasat, împreună cu Mihai Eminescu, într-o echipă mai redusă, dar nu s-a putut afla data, cînd au fost la Comloșul Mare, și nu se știe, ce piese au jucat. Probabil acest lucru s-a întîmplat într-una din zilele următoare, cînd făceau pauză la Arad.

Proiectul de a continua turneul de la Arad, prin Pesta, la Viena, a trebuit să fie modificat. S-au îmbolnăvit cîțiva actori cu roluri principale, de care nu se putea lipsi teatrul, iar Matilda Pascaly, după prima reprezentație de la Timișoara, a dat naștere unui copil. Al treilea spectacol n-a mai avut loc la 3 august, ci la 31 iulie, iar repertoriul a trebuit modificat, programîndu-se piese, în care Matilda Pascaly nu mai avea rol.²⁰

Despre nașterea copilului relatează și revista *Familia* astfel: „În numărul trecut amintirăm de fericita înmulțire a familiei dlui Pascali la Timișoara; acuma un corespondente ne mai împărtășește, că nou născutul s-a botezat miercuri în 5 august în suburbiul Fabric, dîndu-i-se numele Andrei Claudiu, și că nașul a fost *Andrei Mocioni*, substituit de dl căpitanu orășenesc *Petru Cermenea*.”²¹ Botezul a fost săvîrșit de protopopul *Melentie Drăghici*, personalitate cunoscută a mișcării naționale din Banat.

De la Timișoara, trupa s-a dus la *Arad*, unde a stat aproape o lună. Aici țărani din comitatul Zărandului au venit, cale de două zile pe jos, ca să vadă teatrul românesc. Comunitatea românească din Arad i-a oferit lui Pascaly un

pocal de argint. În Arad, Pascaly, împreună cu soția sa, a fost găzduit în casa avocatului arădean *Ioan Popovici-Desseanu* (originar din *Bichiș*). În această casă, *Iosif Vulcan* a făcut cunoștință personală cu marele poet român *Mihai Eminescu*, care, în 1865, debutase în foaia pestană *Familia*.



Mihai Eminescu

Redactorul și directorul Familiei i-a schimbat și numele din Eminovici în Eminescu. Cu ocazia acestei întîlniri, Vulcan a obținut de la Eminescu poeziile *La o artistă* și *Amorul unei marmure*, publicate apoi în *Familia* din 18/30 august 1868.²²

Fiind trupa descompletată, din cauza îmbolnăvirii unor actori, reprezentațiile de la Arad au avut loc cu pauze între ele. Turneul n-a mai putut fi continuat, conform planului, pînă la Budapesta și la Viena. În pauzele dintre spectacolele de la Arad, artiștii, grupați în formații mai mici, s-au deplasat prin centrele românești, unde fuseseră stăruitor invitați, și au improvizat reprezentații cu program redus, oferind publicului comedii sau alte piese, după posibilități.

Astfel au ajuns să dea spectacole și la *Comloșu Mare*, chemați fiind la domeniile familiei Naco. Desigur Ioan Naco le-a pus la dispoziție artiștilor români toate mijloacele de transport și le-a plătit și onorariile convenite. Trupa lui Pascaly a auzit despre Ioan Naco, că e mare iubitor de teatru. Au aflate despre el că făcea multe călătorii la Pesta și Viena, în stagiunile teatrale, numai cu scopul de-a participa la spectacole.²³

Despre vizita lui Mihai Eminescu în această frunțășă comună din nordul Torontalului, unde a venit în vara anului 1868, cu o echipă a companiei de teatru Pascaly, ca să dea reprezentații, s-au păstrat cîteva mențiuni scrise de protopopul *Dr. Ștefan Cioroianu* din Comloșu Mare. Multe amănunte nu se cunosc. Se știe că și poetul *Iulian Grozescu*, originar din Comloș, a stăruit pe lîngă Eminescu, să vină, într-o zi de pauză, cu cîteva artiști la Comloșu Mare, să prezinte piese pe scena lui Naco.

Despre această prezență a lui Mihai Eminescu și a formației teatrale în Comloșu Mare a

rămas și o mărturie scrisă într-o carte bisericească, pe care o ținea la mare preț, pentru valoarea ei documentară, protopopul Dr. Ștefan Cioroianu. El vorbește de mențiunea înregistrată în această carte, bine păstrată printre cele vechi din Biserica Ortodoxă Română de la Comloș.²⁴

Artistul și mecenatul Ioan Naco

Ioan Naco a fost un susținător al artelor, muzicii și teatrului. I-a plăcut frumosul și elegantul și în arhitectură. A avut palate frumoase și impozante în Pesta, Viena și Comloșu Mare.

Ioan Naco a fost însă atras și de artele plastice și picta și el. La Pesta, între anii 1840–1850, s-a afirmat ca peisagist. Lucra în plein air, plecând la peisaj, spre mare, dar a lucrat foarte mult și pe malul Dunării, nu departe de palatul său.

Prima expoziție, la care a participat, a fost cea din 1840, care a fost organizată de *Pesti Műegylet*,²⁵ societate în care a fost membru activ. El a expus numai peisaje, dintre care două ne sînt cunoscute. Și anume *Tengeri táj* și *Hajótörés*.²⁶

Avem impresia că Naco a pictat și desenat pentru sine, mai ales peisaje. Nu se cunoaște opera sa, poate se găsesec tablouri pe la particulari. În colecții publice nu se află decît lucrările mai sus amintite, păstrate acum la Galeria Națională Maghiară din Budapesta. Naco a folosit culori foarte închise, iar trăsăturile peisageistice sunt cele caracteristice epocii romantice.

Fiind negustori bogați și iubitori de cultură, macedoromânii din Austro-Ungaria au contribuit considerabil la mișcarea național-culturală românească. Mediul din Viena și Budapesta a fost favorabil dezvoltării conștiinței naționale a aromânilor stabiliți în aceste două centre.

Dintre familiile distinse din Pesta și Viena, care au făcut foarte mult și pentru cultura și știința din Ungaria, le enumerăm pe cele ale lui, Sina, Dumba, Naco, Gojdu, Mocioni, Grabovszky, Manno, Muciu, Derra, etc. Prosperitatea financiară, de care s-au bucurat unii membri ale acestor familii, le-a permis să susțină material diferite acțiuni și manifestări culturale românești din Ungaria, să susțină material studenții români din Transilvania, Banat și Maramureș aflați la studii la Pesta, dar în același timp să susțină material și diverse inițiative, care s-au finalizat prin întemeierea unor instituții reprezentative ale statului maghiar, pre-

cum Academia Maghiară, Academia Militară „Ludovika”, Academia Comercială sau Teatrul Național Maghiar.

Ioan Naco a făcut numeroase acte de binefacere în Comloș, Cenad, Budapesta și alte părți. A dăruit mult pentru scopuri culturale, filantropice și bisericești. Spre exemplu, în Biserica din *Cenadul Mare*, la proscomidier, se află un potir de argint aurit cu inscripția: „*Donat de Ioan Naco din Sînmiclăușul mare 1834*”.²⁷

La fel ca tatăl său, Iosif Naco, și Ioan s-a implicat activ la înființarea unor importante instituții, precum: *Academia Militară „Ludovika”* din Pesta. Iosif Naco, în 1809, cînd au început înscrierile de ajutorare pentru construirea și înființarea acestui edificiu, s-a găsit printre membrii fondatori, cu 10.000 Frt. În anul 1884, Ioan Naco înființează o Fundație pentru ajutoarea studenților, care studiază la Academia Militară din Pesta.²⁸

Însă, cele mai importante contribuții financiare ale sale, au fost cele care au servit la întemeierea *Teatrului Național din Pesta* și, în mod deosebit, la înființarea *Academiei Maghiare*, suma donată fiind de 10.000 de florini. În plus, pînă la construirea sediului Academiei Maghiare, forul științific maghiar fondat de Széchenyi István a activat în palatul Nákó din Pesta.

A fost și boem Ioan Naco?

Precum am amintit mai sus, Ioan Naco a fost căsătorit cu Anastasia Vucetici din Triest. Ea a fost o soție bună, care s-a implicat în afacerile soțului și nu arareori, pe cînd acesta era călătorit, a luat hotărîri sau a comunicat poziția familiei în diferite probleme. Ioan și Anastasia Naco au avut trei copii. Dintre aceștia au murit o fiică, la vîrsta de doi ani jumătate, și un fiu la cîteva luni. Singura moștenitoare, care le-a rămas, a fost fiica născută la 25 august 1838, Mileva.²⁹

În „Cronica familiei Naco”, apărută în cartea profesorului Hans Diplich, din 1983, se spune despre nobil că „a fost un iubitor al fastului, înclinat spre risipire, a cărui pasiune spre jocuri costisitoare a înghițit sume uriașe”. Stilul de viață risipitor al lui Ioan Naco l-a adus în pragul falimentului, iar moșia a fost pusă sub supraveghere, pentru asigurarea plății datoriilor.

El a lăsat administrarea averii sale, directorului său, fără a se interesa de ceva.

Ioan Naco a fost un conservator, care nu a acceptat ușor lucrurile noi. Astfel pe drumul

de la Seghedin spre Timișoara, care trece prin Comloș, a fost prevăzut să se facă o cale ferată. Proiectul era făcut însă consilierul satului Comloș și Jimbolia l-a informat pe Naco că, prin întretăierea cîmpului lui, o să aibă numai pagubă, existând și pericolul de incendiu, din cauza locomotivei care emană flăcări, astfel că Naco nu a plătit onorariul avocatului, în cazul care se va hotărî să obțină construirea căii ferate.

Cheltuielile aceluia lung proces, viața de huzur a proprietarilor, dar și greșelile administratorilor proprietăților au dus la datorii foarte mari proprietarului. Când, în anii 1870, datoria a trecut de 1000, s-a pus sechestru pe averea lui Ioan Naco.

Palatul lui din Pesta a fost vîndut în 1880, fabrica de bere și o parte din pămînturi au fost închiriate. Administrarea pămînturilor s-a făcut într-un mod foarte riguros. Proprietarului de pămînt i s-a dat o rentă, iar restul s-a folosit, pentru a ține proprietatea spre îngrijire.³⁰

La începutul anilor 1880, Ioan Naco s-a retras în palatul său din Viena, unde a trăit tot restul vieții lui în tăcere.

Anastasia a murit, la Viena, în 1875, dar a fost adusă și înmormîntată, în cripta familiei,

din Biserica Ortodoxă Română din Comloș.

Ioan Naco a murit la Viena în data de 19 martie 1889. Trupul neînsuflețit, al celui care, în viața lui, nu a urcat într-un tren, a fost dus cu trenul pînă la Kikinda, apoi dus la Comloș, în 25 martie, și înmormîntat în cripta familiei la Biserica Ortodoxă Română, alături de alți membri ai familiei, printre care tatăl său și soția lui.

Fiind darnic de mîna peste măsură, împătimit al culturii, literaturii, teatrului și călătoriilor, bogatul nobil Ioan Naco a ajuns la vîrsta maturității într-o situație financiară precară, din care a ieșit, totuși, după 1856, în urma căsătoriei fiicei Mileva cu Giulio Capece Zurlo Duca di San Marco.

Cu ocazia căsătoriei, Mileva a trecut la religia catolică și apoi a devenit o donatoare asiduă pentru lăcașurile de cult catolice de la Comloș, Cenad, Teremia Mare, dar și de la Pesta. Văduvă din anul 1888 și ajungând o adîncă bătrînețe, a murit, în anul 1926, la Comloș. Însă a fost înmormîntată alături de soț, în biserica catolică din Pesta „Jó Pásztor”, pe care ei au ctitorit-o. Nu au avut copii, și astfel cu ea s-a stins ramura nobilă al cărei începător a fost Ciril Naco.³¹

NOTE

1. Corneliu Albu, *Lumină din trecut. Aspecte din lupta Transilvaniei pentru independență și unitate națională*, București, 1992, p.117.
2. D. I. Popovici, *Aromânii ca negustori în sec. XVII și XVIII în Serbia și Austro-Ungaria*, București, 1934, p.87.
3. *Ibidem*, p.88.
4. Gheorghe Hristodol, *Români-macedoneni în Transilvania veacurilor XVIII–XIX*, în „Anuarul Institutului de istorie” Cluj, 1993, p.67.
5. D.I.Popovici, *ibidem*, p.91.
6. Sergiu Soica, *Despre Comloș. Documente Articole Traduceri*, Timișoara, 2007, p.141–142.
7. Mara Carpencu Pop, *Un domeniu demn de nobili*, In: „Timpolis”, 7–10 septembrie 2006.
8. Sergiu Soica, *op.cit.*, p. 144-146.
9. Mara Carpencu Pop, *ibidem*.
10. „(...) A Kőburg hercegi ház mellett emelkedett a Nákó-palota, melyet a Mérleg-utca választott el az előbbtől. A lipótvárosi telekkönyv tanúsága szerint 1808-ban Frűhwirth József és Kietreiber Ferenc vettek telkeket a Mérleg-utca, Kirakodó-tér és Szarka-utca (ma Zrinyi-utca) találkozásánál, amelyeket mindkét tulajdonos rövidesen elcserélt Mayerffy Ferenc budai és kőbányai ingatlanaiával. Telekkönyvileg csak 1814 november 17-én írták át Mayerffy nevére az ily módon keletkezett egységes telektömböt, amelynek területe 1046 négyszöglet tett ki. A következő tulajdonos Deron Antal

nagykersekedő lett lett, aki 1829. március 19-én megvásárolta 100.000 bécsi értékű forintért a házhelyet Mayerffytól az 1827 január 18-án kelt adás-vételi szerződés alapján. Deron Antal pár esztendő leforgása alatt meghalt, özvegye pedig gyermekei nevében értékesítette a már akkor beépített ingatlant, amelyet 1833. június 3-án nagyszentmiklósi Nákó János szerzett meg 230.000 váltófotintért. A lipótvárosi telekkönyvben 28., később 295. számmal jelölték meg a telket, melynek területét a Mérlegutca, Kirakodó-tér és Szeka-utca határolták, tehát három homlokzati része volt. A ház építéséért elsőízben Mayerffy Ferenc folyamodott a Szépitő Bizottmányhoz 1812-ben. A terveket Polláck Mihály építész készítette és pedig háromemeletes házra. A Szépitő Bizottmány a tervek jóváhagyása érdekében nem nyilatkozott, az ügy tehát befejezetlenül maradt. (Verschönerungs Archiv 758.) Ennek okát két szempontból magyarázhatjuk meg: vagy volt a Szépitő Bizottmánynak már egységes elgondolása a Kirakodó-tér házainak építési módozataira nézve, mely szerint csak kétemeletes házat lehetett építeni, vagy nem volt, ami természetesen a jóváhagyás elhúzódsát eredményezte. A későbbi évek az első feltevést igazolták, mert a Kirakodó-tér palotái mind két emelet magasakra készültek (...).” (Dr. Rokken Ferenc: *A Ferenc József tér*, In: „Tanulmányok Budapest Múltjából 2.” Budapest, 1933, p. 52–53)

11. „(...) A Gresham helyén korábban is ház állott, Hild József a régi Pest varázslatos városképi együttesét alkotta meg a mai Roosevelt tér helyén lévő Kirakodó téren, melyet az akkori Európa legszebb terének tartottak. A két-három emeletes klasszicista paloták sorában állt a híres Nákó-ház, mely Pest legmonumentálisabb magánépülete volt. A nagy műveltségű irodalomtudós, Toldy Ferenc, aki Londonban, Párizsban és Itáliában csiszolta építészeti ízlését, így írja le az 1834-ben megjelent Hazai Almanachban: „Itt vonul el párhuzamosan a folyóval mintegy negyvenöt ölnyi hosszúságú, három felől szabadon álló Nákó-palota, melynek termeiben az Akadémia tartja gyűléseit. Az egész mű kétemeletnyi, kiálló közepét tizennégy félmagaslatú jóniai rendbeli oszlop díszíti, s olasz tetejét egy ékes kő ballustrad veszi körül. A milly egyszerű és fényes ezen palota külseje, olly meglepők annak lebegő hágcsoí, mellyeknél pompásabbat láthatni sok helyt, de mesterségesebbet és merészebbet sehol sem. Az épület nyugat-éjszak szögletében található kerek hágcso, melly világítását üveg tetején által nyeri, száztizenöt lépcsőből áll, s a földszintől padlatig, csak egyik végével falba eresztve, márvány testével szabadon leng, e mellett szinte ölnyi szélességű, s három helyt, hol az emeletek belé nyílnak, egy-egy négyszögölnyi tér ad helyt a pihenőnek. Megjegyzést érdemel, hogy a lépcsők szélessége s magassága fokként csak néhány vonalnyival fogy, s a járó sem rengést nem érez rajta, sem fáradást. A délnyugati kapuszínbe nyíló hágcsonak, mely szegletformára van alkotva, csak felső harminczhárom lépcsője lebeg, de épen e forma, a nagyobb szélesség s az osztályok lebegő masszának roppantsága, mint nekem látszik, gondolatban még bátrabb, s számolásra nehezebb feladása a mesterségnek. A néző nem győzi csodálni a művész bátorságát és bizodalját, mellyel illy súlyú szikladarabokat, látszó legnagyobb könnyűséggel, felfüggesztett, s nem tagadhatom, némi titokzatos borzadás fogott el, midőn lábam e remek lengő alapjaira először bocsátkozott. Azóta hasonlót, de kisebbet, sokat láttam, s szemem Hildnek ezen kedvenceiben bízni kezd (...). A Nákó család gazdagságáról legendák keringtek, ez ragadta meg Jókai fantáziáját is, aki egy Nákóról mintázta a Cigánybáró alakját. Az új kereskedői, iparosi, bankári réteg reprezentációs igényét fejezi ki a Kirakodó tér pompás palotasora, melyet Hild József kivételes művészi igényességgel valósított meg. A tér frontjának középső épületét Deron Antal nagykereskedő építtette, és 1833-ban került Nákó János tulajdonába. (Széchenyi István megalósult eszméje, a Magyar Tudós Társaság a ház első emeletén talált ideiglenes otthonra.) 1869-ben Pucher József építész háromemeletesre bővítette a palotát, melyet 1903-ban lebontottak, és 1906-ban épült helyére a máig álló szecessziós Gresham-palota – Budapest egyik legértékesebb ingatlana (...).” (Erki Edit, *A Gresham és a Nákó*, In: „Népszabadság”, 1998. november 5. p. 40.)
12. *Calendarul „Poporului Român”*, Red. Dimitrie Birăuțiu, Budapest, 1912, p. 83–87.
13. Stevan Buganski-Claudiu Călin Traian Galetan-Sergiu Soica: *Din trecutul Comloșului*, Timișoara, 2008, p. 4–5.
14. Mara Carpenca Pop, *ibidem*.
15. „Nákó János, gazdag Torontál-megyei földbirtokos, nagy rajongója volt a zenének. Bécsben egy Luigi Guglielmi nevű olasz zeneszerzőnél és énektanárnál képezte hangját s olyan nagyra becsülte mesterét, hogy a magyar zenekultúra érdekében Pestre akarta hozni. 1845-ben meghal a Nemzeti Színház énekmestere, Binder Sebestyén, a ekkor Nákónak sikerült Guglielmit a helyére szerződtetnie. Guglielmi mindössze egy évig maradt a Nemzeti Színház kötelékében. Ekkor Nákó János nagykomlói kastélyának színházában alkalmazta az olasz mestert és egymás után mutatta be operáit meghívott közönség előtt. A Nákó-féle kastélyszínházról részletes beszámolót közölt a *Honderú* egyik 1847-iki számában a lap szerkesztője, Petrichevich Horváth Lázár, aki maga is nagy zenerajongó és Guglielmi művészetének lelkes pártfogója volt. A „Heti szemle” c. rovatban megjelent tudósítást gazdag adatanyagára és nagy forrásértékére való tekintettel teljes egészében adjuk közre. „Nákó János úr komlói kastélyában m. hó 27-én adatott az első olasz opera. Nákó J. úr, maga szenvedélye énekes, sokat áldoz a művészet e szép nemének pártolása-, honosítására. A legizletesebb festményű díszítmények, pompás ruhatár és minden más szükségességekkel ellátott csinos színházka fogadja be a vidék minden zenekedvelő lakóit. A dalkar tizennyolc fiatalhangu derék műkedvelőkből, a zenekar pedig 36 tagból áll – kik között nem egy jeles művész. Sugó, hajfodrász és gépészek a legavatottabb, a legműértőbbek.- Az egyes partiekra hölgyek közöl *Nicolai* maestronak egy már a milánói Scalaszinpadon is tetszéssel föllépett jeles tanítványa *Stradion Paula* kisasszony és *Sgra Callista Fiorio*, a legjobb olasz contraaltok egyike, különös dicséretre méltók, miként az ismeretes *Paltrinieri*, meg az olaszországi szinpadokról a komlói stagionéra meghozatott *Smitter* és *Fiorio* urak a legművészebb követelések szerint is megütik mértékét egy derék bariton, basso és basso buffónak. A tenorszerepeket maga a műmecénási háziúr – ki egyszersmind igen értelmes rendező is – szokta olly buzgó szorgalommal, mint dicséretes műmagasztaltsággal előnekelni. Az egésznek összetartó ékköve *Maestro Guglielmi*, a Nemzeti Színház volt énekmestere. E derék műszerző egyike most az olasz operairók legjelesebbeinek. Buffo nemben ma legelső (...). E jeles compositort egy évig vala szerencsés saját tagjai közé számíthatni a nemzeti színház, s bár dalműveit minden díj nélkül e nemzeti szinpadnak följánlotta, bár azokhoz Nákó úr saját fényes ruhatárát felajánlani sziveskedett, bár egy-két legjelesebb műveinek – ritka önmegtadással – magyar bajtársa bírálata alá bocsátani elég szerény vala; bár csekély magunk, kik a művek becsét ismertük, nem keveset fáradoztunk annak szinpadra hozásában: mindamellert mégis daczára ama világhíres magyar vendégszeretnek, nem vala képes nem csak hogy adatni benyújtott műveit, sőt azokban az illetők még bele sem tekintette, sőt bár próbakép annak még csak nyitányát sem mutatták be nekünk sem Bertay úr, sem Ráday gróf, sem senki. A derék maestrót kikergette állásából a marakodó irigység, buta elfogultság és más számosnál számosb eredendő bűnei magyar szinpadoknak.

- Guglielmi úr, ki bécsi fényes állását szilárd hangulatának látszott ígéretei fejében a nemzeti színpad melletti soványka hivatalért odahagyta olly remény fejében, miszerint tagja levén egy nemzeti műintézetnek, szabadabb mezeje nyiland egyszersmind zenetehetségeinek kifejtésére – azon hibás számításra alapított reményeit füstbe menni, bécsi biztos állását chimaerákért feláldozni, s a nemzeti színház melletti hivatalától azon ürügy alatt búcsút venni kénytelenített, mert mondának ők, a pénztár ének mestert fizetni nem győz. Igazi okának azonban az állittatik (...). A három első előadás a komlói színpadon volt. M.hó 27-d. 31-d s.f. h. 8-d estéjén. Ezidén a staggio Guglielmi úrnak *Buda liberata* (Buda visszavétele) című művével nyitattott meg. (...) Az említett előadás jótékony czállal lévén összekötve, s ezen első dalmutatvány egyszersmind a Nagy Becskereken Verzár tudor úr fáradhatatlan közremunkálása által újonnan fölállított kisdedovoda alaptökéjének gyarapítására 470 pengő forintot jövedelmezvén: Nákó úr illykép a kellemest hasznossal vegyitni, s a művészet oltárára áldozott fölöslegét egyuttal az emberiség javára is kamatoztatni érti. Meg kell itt még említenünk, hogy ő maga Nákó Jánosné assz. egész nyaratszaka több mint 200 háziszegénynek osztja ki saját kezeivel a jótékonyág tápláló áldásait. A szini előadásokat pompás vacsora követi (egy kertben e célra fölállított és igen szépen díszített szinsátorban), mellynek bevégeztével a vendégek ujra a színházterembe vezetnek, s viradtig tánczolva vigadnak. Luigi Guglielmi operái közül egy sem került színre a pesti magyar és német színházban. Egyik, talán éppen legjelentősebb művének német nyelvű szövegkönyve azonban megjelent 1847-ben Pesten Nákó Jánosnak ajánlva: *Die Befreiung Ofens /Buda liberata/. Oper in drei Acten von Giacomo Sacchero. Die Musik ist eigens Komponirt und dem wohlgeborenen Herrn Johann Nákó von Nagy-Szent-Miklós gewidmet von Luigi Guglielmi. Pesth, 1847, Gedruckt bei Landerer und Heckenast. 24 p. Valószínű, hogy ez az eddig ismeretlen szövegkönyv Nákó János anyagi támogatásával jelent meg abból a célból, hogy felhívja a pesti színházak figyelmét Guglielmi munkásságára. Ezt a feladatot azonban mint láttuk nem tudta betölteni célját (...).” A nagykomlói előadások diszleteiről azonban fennmaradt néhány adat. A Petrichevich Horváth Lázár által említett szép díszleteket Engerth János készítette. Engert mint festő és díszítő 1810 után a pesti német színházban kezdte pályafutását, s itt működött a harmincas évek közepéig. Ezután a Nemzeti Színházhoz került s feltűnést keltett szép díszleteivel. Többek között ő készítette Weber *A bűvös vadász* és Donizetti *Marino Faliero* c. operáinak díszleteit is. 1845-ben azonban már kilépett a színház kötelékéből és Nákó János nagykomlói kastélyszínháza részére dolgozott. Megfestette a színház előfüggönyét és több olasz opera díszleteit.” (Staud Géza, *Magyar kastélyszínházak* 3. (Színháztörténeti könyvtár 15.), Budapest, 1964, p. 105-110.)*
16. Stevan Buganski-Claudiu Călin Traian Galetan-Sergiu Soica, *ibidem.*, p.5–6.
17. *Kastélyszínházak Magyarországon*, In: „Magyar Színháztörténet 1790–1873”. Szerk: Kerényi Ferenc, Budapest, 1990, p. 28.
18. Sergiu Soica, *ibidem.*, p. 147–148.
19. Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, p. 113-115.
20. Aurel Cosma, *Prin Timișoara de altădată*, Timișoara, 1977, p. 119–123.
21. *Familia*, 1868, nr.27, p. 323.
22. Maria Berényi, *ibidem.*
23. Aurel Cosma, *ibidem.* p.120.
24. Sergiu Soica, *ibidem.*, p. 160–162.
25. „ (...) A művészeti egyesületet 1839-ben – a szervezett művészeti élet intézményrendszerének hiánya miatt – külföldi, elsősorban ausztriai mintára eladással egybekötött kiállítások rendezésére, ill. kortárs képzőművészeti alkotásokról készült műlapok kiadására és terjesztésére hozták létre. Első elnöke Trefort Ágoston volt. Első kiállításukat 1840-ben a pesti Redoute-ban (Vigadó) rendezték meg. Bár a műegylet szinte megalakulásától s az első kiállításoktól kezdve sok hazai bírálat, sajtótámadás érte azért, hogy túl nagy teret enged a külföldi – főleg német és osztrák – művészek alkotásainak, a művészeti érdeket fejlesztésében és a kortárs művészet iránti érdeklődés felkeltésében és növelésében játszott szerepe vitathatatlan. 1859-ben, a következő évben sokszorosításra és terjesztésre kerülő műlapra kiírt történeti festménypályázat első díját a kritika és a közönség meglegedésére Madarász Viktor kapta meg a Hunyadi László siratása című, Párizsban is nagy sikert aratott festményével. Az 1869-ben feloszlott egyesület feladatát később részben a Magyar Képzőművészeti Társulat vette át.(...)” (Szvoboda G.: *A Pesti Műegylet megalakulása és első kiállítása 1840-ben*, In: „*Ars Hungarica*”, 1980, 2. sz., p. 281–321.)
26. „ (...) AZ ELSŐ MAGYAR MŰVÉSZKIÁLLÍTÁST a Pesti műegylet (a jelenlegi Képzőművészeti Társulat) 1840 évben rendezte. Külön katalógus erről a kiállításról valószínűleg nem jelent meg és így mindössze valami prospektusféle lehetett az, melyet egy-egy nevesebb magyar lapnak a társulat elküldött. Megjegyezzük még azt, hogy bár e prospektus a művészek magyar származását rendszeresen feltüntette, több helyen mégis elhanyagolta, holott úgy a művész magyaros neve, mint a mű magyaros tárgya ezt kívánatosná tette volna, így több elfelejtett művésznél nehéz lesz annak a megállapítása, vajjon magyar volt-e. Az itt megemlített magyar művészek munkáit 1840-ben az Athenaeum közölte, szórólszóra úgy, arnint a prospektus azokat felsorolja. (...) -Nákó János (Pesten, Rakpiac, saját ház): 4–5. (A rajnai zuhatag 's egy sweizi várostáj.) (*Művészet*, Szerk: Lika Károly, 1909, 6. sz., p. 397–416.)
27. Gheorghe Cotoșman, *Comuna și bisericile din Gîridava-Morisena-Cenad*, Ed.II-a, Timișoara, 2009, p.82.
28. *Képviseelőházi irományok*, 1881–1886. XVII.kötet. 650.sz.
29. Stevan Buganski-Claudiu Călin Traian Galetan-Sergiu Soica, *ibidem.*, p. 7.
30. Sergiu Soica, *ibidem.*, p. 148–149.
31. Stevan Buganski-Claudiu Călin Traian Galetan-Sergiu Soica, *ibidem.*, p. 7.

Nagy Márta

Răspânditorii cultului Sfântului Naum în Ungaria

Așezarea macedoromânilor în Ungaria

Cinstirea Sfântului Naum în Ungaria se leagă de vlahii din Macedonia și de grecii care au împărtășit aceeași soartă cu ei. Vlahii sunt un amestec între

băștinașii balcanilor (traci și ilirici) și descendenții romanilor cotropitori. Cuvântul vlah este de origine germană, provine din cuvântul „*walha*”, prin care vechii germani îi numeau pe vecinii lor, care vorbeau limba romană, neolatină. Acest cuvânt prin modificări de origine slavă a devenit „*vlah*”¹.

În decursul istoriei, cuvântul „*vlah*” ajunge să desemneze mai puțin originea etnică cât pe „*omul barbar*”, venit din munți. Cu acest sens peiorativ, a fost utilizat, de pildă, cuvântul de vlah în Dalmația de către locuitorii orașelor de pe malul mării când s-au referit la cei din centrul continentului, vlah fiind pentru ei sinonim cu „*barbar*”. Prin urmare, cuvântul grecesc „*ἄβροτος*” (vlah) a început să însemne om needucat, fără cultură, cuvântul provenind de fapt de la numele de păstor – păstor nomad.²

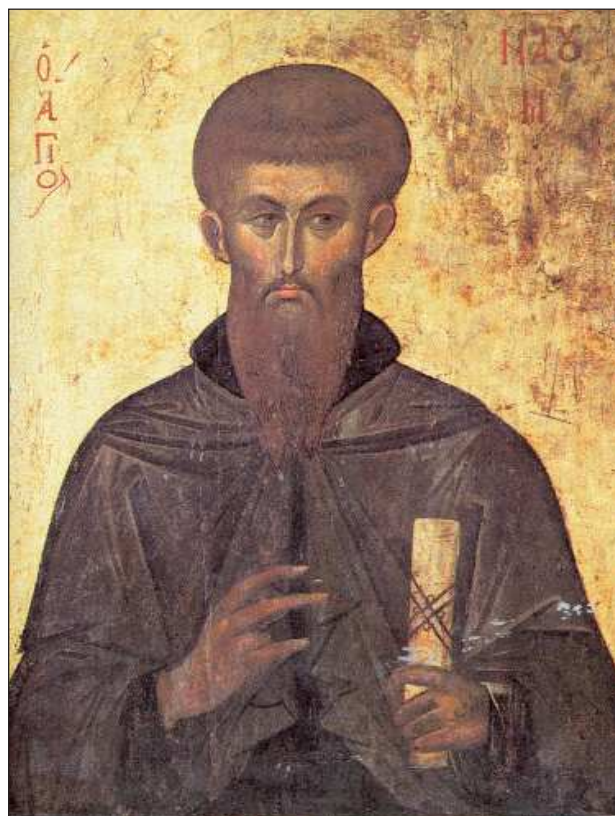
Vlahii își spun aromâni, grecii îi numesc cuțovlahi sau elinovlahi³, sârbii țintari, românii îi numesc macedoromâni.⁴ În documentele⁵ contemporane din Ungaria vlahii își spuneau macedovlahi, indicând teritoriul de unde veneau.

În literatura maghiară⁶ macedovlahii sunt numiți greci⁷, fără să se facă deosebire între etnia lor. În același timp, cercetătorii greci⁸, în studiile lor referitoare la Ungaria, vorbesc despre colonii macedovlahe. Majoritatea grecilor au într-adevăr element macedon⁹. „*Grecii din Pesta, de fapt nu sunt greci, ci cuțovlahi asimilați, care vorbesc grecește și provin din Macedonia*” – scrie Pásztor Mihály¹⁰. Din scrierile despre grecii din Ungaria reiese că diaspora „grecească”¹¹ din diferite orașe, ca de pildă – Mișcolț, Pesta¹², Szentendre¹³, Jász-kunság¹⁴, etc. – este în majoritate una de vlahi din Macedonia.

În sfârșit, documentele timpurii îi numeau pe grecii din Gyöngyös arnoți¹⁵. Limba vlahilor este neolatină, ea face parte din grupul limbilor romanice, și provine ca și limba română din latina vulgară. Limba vorbită azi de macedoni este puternic influențată de limba greacă.

Vlahii, din cauza invaziei avarilor și slavilor din secolul 5-7, s-au refugiat în munții Greciei, respectiv în partea de nord a Balcanilor. Profesia lor principală a fost păstoritul, meșteșugăritul și comerțul. Și-au înființat un stat propriu după căderea Bizanțului. Acest stat, numit Valahia Mare, a durat între anii 1204-1214, și a înglobat în sine munții Pindului și alte părți ale Macedoniei¹⁶.

Cotropitorii turci i-au considerat ca o națiune aparte, care s-a conectat comerțului între



Sfântul Naum

orient și apus. Cea mai importantă așezare a fost Moscopole, considerat cel mai înfloritor oraș din Balcani după Constantinopol. Perioada de glorie a trăit-o orașul în anul 1760, când populația sa a atins cifra de șaiszeci de mii. Prin comerțul făcut cu orașele germane, cu Veneția și cu Constantinopolul, orașul Moscopole s-a dezvoltat spectaculos. A avut fabrici, aproximativ 70 de biserici, nenumărate bănci, o tipografie, (singura din Imperiul Otoman) și o universitate – „Academia Grecească” („*Hellênikon Fróntistêrion*”) – care s-a înființat în anul 1744.

Viața culturală a prosperat și ea, au apărut lucrările scriitorilor din Balcani în grecește și, cu litere grecești, în aromână. În 1770 a apărut la Moscopolle primul dicționar al limbilor moderne balcanice (greacă, albaneză, vlahă/ aromână și bulgară).

În 1769 turcii au jefuit, iar în 1788 au și distrus orașul Moscopolle¹⁷. O parte din locuitorii orașului s-au refugiat în Grecia, unde au continuat profesia lor inițială, adică s-au ocupat cu păstoritul, alții au plecat în Serbia, România și Bulgaria. Elita comercială s-a refugiat în Imperiul Austro-Ungar, mai ales în Viena și Budapesta, dar mulți au ajuns și în Transilvania.

În Ungaria primii macedovlahi au ajuns cu mult înainte de cei veniți în secolul al 18-lea.

În țara lor din Tesalia și în Epirul de Nord, în secolele anterioare, s-au ocupat cu păstoritul și cu creșterea animalelor. Între timp, populația în creștere nu a mai putut trăi în munți¹⁸ și de aceea macedovlahi și-au schimbat stilul de viață și s-au apucat de comerț. Acest lucru nu a însemnat o schimbare de viață prea mare, fiindcă și crescătorii de animale vindeau ceea ce era de prisos¹⁹.

În Regatul Ungariei, negustorii macedoromâni au început să vină din secolul al 16-lea. În Transilvania au apărut²⁰ în jurul anului 1500, în Debrețin²¹ și în Jászág²² în cursul secolului al 17-lea. Din documentele contemporane, care indicau locul de proveniență al negustorilor²³, reiese că cei mai mulți au venit din Siatia, din Kozani, Kastoria și din Moscopolle.

În aceste orașe economia și cultura era în floare, datorită donațiilor făcute de descendenții negustorilor din Balcani și din Europa Centrală și de Est. Siatia în timpul respectiv a fost numită „orașul de aur”, iar despre importanța orașului Moscopolle s-a pomenit mai sus.

Macedovlahii s-au așezat în bloc în Ungaria, în decursul secolului al 18-lea. Centrul diasporii „grecești” s-a strămutat din Veneția la Pesta²⁴. Sesizând venirea în masă a macedovlahilor, consiliul popular din Debrețin s-a plâns, spunând că numărul mare al macedovlahilor va transforma Ungaria într-o a doua Macedonie²⁵.

Macedovlahii-greci, care făceau comerț cu diverse produse²⁶, nu s-au stabilit definitiv în Ungaria²⁷, însă au înființat aici mai multe centre comerciale, în care își desfășeau marfa, ca de exemplu: la Tokaj, Mișcolț, Gyöngyös, Kecskemét. Prezența lor în Ungaria a fost una semnificativă. Numărul negustorilor nu a fost mic. De pildă este semnificativ faptul că, în anul 1665, alături de palatinul Ungariei, s-a înființat și un Inspectorat pe Țară²⁸ pentru „Negus-

torii greci de la Tisa încoace și încolo”. În scurtă vreme acești negustori „greci” s-au îmbogățit pentru că impozitul vamal pentru mărfurile comercializate a fost unul foarte favorabil. Acest avantaj a fost obținut în 1718, la Pozarevaț, când împăratul Austriei a încheiat pacea cu turcii. Conform înțelegerii stabilite atunci, negustorii celor două imperii trebuiau să plătească, pentru orice marfă transportată pe uscat sau pe apă doar 3% vamă²⁹. Această taxă vamală i-a favorizat pe macedovlahi, câtă vreme negustorii interni au fost obligați să plătească o taxă de 33%.

Comunitățile de negustori macedovlahe-grecești, în interesul lor și pentru a înlesni comerțul, au alcătuit așa-zise companii, adică societăți de comerț³⁰. Dintr-o însemnare din 1748 reiese că în Ungaria au existat 10 companii bogate: la Pesta, Kecskemét, Gyöngyös, Eger, Mișcolț, Diószeg, Világosvár, Eszék, Tokaj și Novi Sad³¹. Negustorii macedovlahi-greci au dus acasă, la familia din Balcani, averea acumulată. Contactele cu pământul natal atunci erau constante și netulburate, și-au vizitat regulat nevasta, familia și copiii, pe de altă parte au făcut comerț în parteneriat ceea ce a însemnat că unul dintre parteneri a stat în magazinul din Ungaria, iar celălalt, din țară, s-a ocupat cu aprovizionarea cu marfă.

Abia prin decretul din 1790 al împăratului Leopold al II-lea, li s-a permis cumpărarea de imobile. Astfel că la început doar au închiriat magazine pentru valorificarea mărfurilor (măcelării, cârciume³², pământ pentru creșterea animalelor) și doar în puține cazuri, prin căsătorii, le-au și cumpărat pe acestea. Activitatea lor s-a extins și la împrumuturi de bani. Ei au introdus în Ungaria plata cu chitanță și au jucat un rol important în apariția capitalismului timpuriu și în acumularea capitalului.

Macedovlahii și grecii din Ungaria s-au stabilit definitiv după depunerea jurământului de fidelitate din 1774³³. Depunerea jurământului de fidelitate a fost ordonat de Maria Tereza, care prin acest lucru a vrut să oprească plecarea capitalului din Imperiu. Depunerea jurământului de fidelitate a însemnat desființarea taxelor vamale și pierderea posibilității de îmbogățire rapidă, tocmai din acest motiv o parte din macedovlahi și greci s-au reîntors în țara lor de baștină, iar alții, care au avut legături de familie și anumite afaceri în Ungaria au depus jurământul de fidelitate și au devenit supușii imperiului. De fapt prin acest lucru s-a accelerat asimilarea macedovlahilor și a grecilor, deoarece s-a întrerupt legătura cu țara mamă, iar prin

căsătorii mixte cu maghiari integrarea în societatea majoră a devenit intensivă. Curtea regală prin acordarea titlului de nobil a consolidat acest proces de integrare³⁴.

Famiiliile macedovlahe care la începutul secolului al 19-lea au obținut titlul de nobil (de exemplu familia Sina și Nacos) au abandonat activitatea comercială și au schimbat modul de viață pe un trai mai comod, investindu-și bani în imobile, în pământ, pe care l-au dat în arendă și în bănci³⁵. Rolul de comercianți a macedovlahilor-greci a fost preluat treptat de evrei³⁶.

Manifestările legate de pământul natal în țara nouă.

O analiză a istoriei macedovlahilor în Ungaria ne face să înțelegem că acest grup etnic are o triplă identitate:

- vlah (aceasta se manifestă prin ținerea la pământul natal, la limba valahă, la religia ortodoxă și comuniunea dintre ei în străinătate),

- grec (se manifestă prin ținerea la limba și cultura grecească, respectiv se manifestă prin ținerea la frații lor greci de aceeași credință),

- identitatea macedovlahă se poate manifesta în țara nouă și față de națiunea majoră sau de alți ortodocși - care numeric sunt mai mulți decât valahii – adică față de români, sârbi, etc.

În decursul istoriei, macedovlahii și-au părăsit pământul natal și s-au împrăștiat în Europa, astfel n-au putut alcătui o națiune deoarece prima condiție a unei națiuni este să fie împreună. Al doilea motiv, probabil, poate fi căutat în faptul că valahii au fost un popor „cu dublă identitate și limbă”, pe lângă elementul valah și identitatea grecească a fost foarte puternică. Din cauza lipsei conștiinței naționale această etnie s-a încadrat ușor în alte națiuni.

Este un fenomen cunoscut că valahii s-au integrat în acea națiune, care i-a primit, în noua țară în care s-au așezat. Un exemplu în acest sens este cel privind cariera macedovlahului (×ñéóöüüññö ZÝöññ) Hristoforos Zefar, care a pus bazele graficii naționale a sârbilor³⁷, sau activitatea altor pictori de icoane la origini macedovlahii, precum Ioan Grabovan (ÉúáíÝò Ññáíðíááí³⁸), Ianco Halkozovici³⁹, care la fel s-au integrat în arta sârbească contemporană.

Un frumos exemplu al legăturii față de noua lor țară, Ungaria, este documentul școlii macedovlahe-grecești din 1 ianuarie 1809, în care întemeietorii școlii văd în felul următor sarcinile educației:

„Scopul școlilor grecești este ca să aduce un ce-

tățean util pentru țară și pentru rege...”, pe de altă parte: „... studierea în greaca veche și în greaca nouă a unor obiecte de studiu care sunt absolut necesare pentru credință și pentru viața burghezească și comercială.”⁴⁰

Așadar scopul principal este educarea în spirit loial față de noua țară, dar pe lângă aceasta se acordă o atenție deosebită și limbii grecești și identității din vechea țară.

„Grecii” cu o avere semnificativă s-au străduit în așa măsură să devină membrii recunoscuți ai vieții publice maghiare, încât, prin donații, au ajutat la dezvoltarea culturii și a științei din Ungaria. Sina Șimon (1810-1876), membrul al dinastiei Sina⁴¹ de origine macedovlahă, a contribuit la construirea Academiei de Științe Maghairă, el fiind cel care a dăruit, dintre toți donatorii, cea mai mare sumă – ajutor pentru care, conducerea Academiei la ales, în semn de recunoștință, printre membrii conducerii instituției. Sina a sprijinit și Teatrul Național, ba mai mult a dăruit și pentru instituția de pensionari a teatrului, a mai donat pentru colecția de monede a Muzeului Național, a sprijinit și unii pictorii maghiari (Izsó Miklós, Barabás Miklós)⁴².

Construirea Academiei Maghiare de Științe a fost sprijinită și de comunitatea bisericească macedovlahă-greacă, lucru care reiese dintr-un document, în care sunt scrise următoarele: „Pentru Academie comunitatea bisericească greacă a dăruit două mii de forinți”⁴³.

Pentru ridicarea Academiei Ludovika, în 1809, Naco Alexandru, membrul al familiei macedovlahe Naco⁴⁴, a dăruit o sumă importantă de 10.000 de forinți. Kálmán, fiul lui Alexandru Naco⁴⁵ (1822-1902), ca membru al casei magnaților maghiari, a făcut o carieră strălucită în politică

Macedovlahii bogați obținând titluri de nobili (baronul Gheorghe Sina –1832 –, groful Alexandru Naco –1813⁴⁶ – etc.) au dorit să facă parte din elita maghiară domnitoare.

În sfârșit, testamentele membrilor macedovlahii-greci din Ungaria ne arată că și cei care au fost mai puțin bogați au dăruit bani pentru orașul lor și pentru rege. Cetățeanul din Karcag, Szappanos János, în testamentul său din 12 aprilie 1816 scrie următoarele: „pentru orașul local nobil las o sută de idest, iar pentru Magestatea s-a Regele, donez 50 de idest...” (Este de menționat că cea mai mare sumă a lăsat-o pentru „Biserica Greacă neunită din Karcag” 2000 de idest, adică pe lângă legătura cu fosta țară, observăm și legătura față de țara actuală– care se manifestă prin⁴⁷:

Un frumos exemplu în ceea ce privește legătura cu națiunea maghiară îl dă Kiss Pál din Diószeg, de origine macedovlahă. Deja tatăl său a obținut titlul de nobil, iar el, în revoluția din 1848-49, a luptat alături de maghiari pentru obținerea libertății maghiare⁴⁸.

Găsim exemple când unii macedovlahi din Ungaria s-au integrat și în comunitatea minoritară a sârbilor de aceeași credință cu ei. Bogatul Naum Bozda, născut în 1784, la Balassagyarmat, a înființat la începutul secolului al 19-lea⁴⁹ o fundație care a ajutat comerțanții și meșteșugarii începători, respectiv școlarizarea medicilor de etnie sârbească din Pesta, Buda și Szentendre.

O carieră asemănătoare a avut (ÄÇiÐõñëið Ðáðáääáííýóçð) Dimitrios Papaianusis de origine macedovlahă, care a devenit călugăr la mănăstirea grecească Vatoped din Muntele Athos, apoi, la recomandarea Patriarhului Ecumenic, a devenit pedagogul domnitorului român din București, după aceea a ajuns Episcop al Belgradului și Mitropolit al întregii Serbii, iar din 1790 până în 1828, cu numele de Dionisis Popovici a fost Episcopul Episcopiei Sârbe de Buda. Episcopul Popovici, pe contul său propriu, a tradus cărți din limba greacă în sârbește pentru credincioșii lui sârbi⁵⁰. În același timp a sprijinit și comunitățile valahe deoarece, în timpul păstoririi sale, s-au construit cele mai multe biserici de la sfârșitul secolului 18 și începutul secolului al 19-lea⁵¹.

Pentru că limba macedovlahă se aseamănă mult cu limba română ei au fost asimilați și de români. Andrei Șaguna (1808-1873), născut la Mișcolț a avut o carieră strălucitoare în biserica românească. Ajungând în fruntea Mitropoliei române din Sibiu a reușit să scoată biserica românească de sub jurisdicția bisericii sârbești⁵². Emanuil Gojdu (1802-1870), de origine macedovlah, prin fundația sa a sprijinit românitatea din Ungaria⁵³.

Pe lângă națiunea primitoare a maghiarilor, respectiv a minorităților de aceeași credință, macedovlahi au nutrit sentimente puternice și față de poporul grec. Putem aminti în acest sens viața omului de știință polihistor Zavírasz György (Äãþñãëið Zããßñáð). Gheorhe Zaviras în 1802 la Szabadszállás a scris prima istorie a literaturii neogrecești cu titlul: „*Nýá ÄëËÜð, Ð äëëçíéëüí ðÝáðñüí, Ððíé Éóðíñßá ðüí ðáðáéüãðíÝíüí ÄëËÐíüí, ðüí íãðÛ ðçí ðëéããñÛí ðíð ãÝííðð çíþí éáðáóðáóéí áêíÛðüí*” („După căderea națiunii noastre istoria elinilor educați din noua Grecie, care prin oboseală și conspirație, au dat viață Greciei care se lupta cu moartea, atât cât au putut ...”).

Opera sa demonstrează nu doar apartenența sa la națiunea grecească modernă, ci prin scrierea sa despre identitatea sa națională față de Grecia antică și modernă arată și legătura față de grecii antici⁵⁴. Totodată în lucrarea sa Gheorhe Zaviras acordă o atenție deosebită relațiilor greco-ungare: de exemplu la acest lucru se referă și manualul de limbă întocmit cu titlul „*ÄëËÛëäíé íýãããñéëíß éáß Üðëüãëëçíéëíß* („*Dialoguri maghiare-neogrece*”⁵⁵), care din păcate nu a ajuns să fie editat, a fost păstrat doar în manuscris, imprimarea acestuia ar fi putut fi de mare ajutor grecilor din Ungaria.

Zaviras s-a interesat și de cultura maghiară gazdă, despre care a scris un studiu referitor la Coroana Maghiară: „*ÄéáðñéãÐ ðãñß ðíà ßãñüü óðÝíüáðíð ðÐð Ýýãããñßáð*” („*Studiu despre Coroana Sfântă Maghiară*”)⁵⁶.

Pe lângă integrarea în noua țară, familia Sina nu a uitat nici de pământul natal, dragostea aceasta materializându-se prin susținerea culturii și a științei grecești. Astfel Gheorghe Sina a dat o sumă însemnată de bani pentru observatorul astrologic, iar fiul său, Șimon, a plătit pentru construirea Academiei de Știință din Atena.⁵⁷ În plus, Șimon Sina a fost, ani de zile, solul împăratului grec Otto în Austria, Bavaria și Prusia⁵⁸. Conștiința macedovlahilor ajunși pe pământul maghiar nu poate fi separată de anumite sentimente naționale⁵⁹. Așa este atașarea lor față de pământul natal și pentru că provin dintr-un singur loc, sentimentul de grup.

Legătura lor cu pământul natal apare în denumirea bisericilor. „În anumite împrejurări denumirile bisericilor sunt purtătoare de conținut etnic.”⁶⁰ Biserica din Ráckeve este construită împreună de sârbi și macedovlahi. Capela de lângă biserica de acolo a fost închinată lui Sfântul Ioan Botezătorul, frescele din capelă față de frescele din biserică care au scrierile în limba slavă, acestea le au în grecește. În 1771 capela a fost pictată din însărcinarea crâșnicului vlah⁶¹. Biserica din Székesfehérvár a cărei membrii la fel au fost sârbi și macedovlahi este închinată Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul. Ambele titulaturi fac referire la centrul monastic Sfântul Ioan Botezătorul din Moscopole. (Imaginea mănăstirii este immortalizată de către macedovlahii din Ungaria)⁶².

Macedovlahii veniți în noua țară au purtat de grijă instituțiilor din țara lor natală. Localitatea Kozani poate mulțumi vlahilor bogați din Ungaria. Vlahii din Ungaria au făcut numeroase daruri bisericilor din Kozani, ba mai mult au susținut și o școală⁶³, care de la mijlocul secolului al 18-lea a purtat numele de „școala com-

paniilor".⁶⁴ E. R. Popovici – scriitorul, redactorul și învățătorul școlilor grecești din Timișoara, Pesta, Viena, Zimonyi și Jassy – a lăsat moștenire orașului său de naștere Kozani o bogată bibliotecă cu manuscrise de mare valoare. Din moștenirea lui Pavel Haris s-a înființat în orașul său natal o școală agricolă cu numele de „Hariseon”⁶⁵.

Sentimentul de grup la macedovlahii din străinătate a fost puternic. Punem aminti ca un exemplu testamentul din 17 august 1787 al Mariei Kirovici din Iászberény, din care reiese că aceasta a făcut danii nu numai propriei sale biserici din Gyöngyös ci și altor biserici macedovlahe grecești (Pesta, Kecskemét)⁶⁶.

Tot acest lucru reiese și din alte testamente contemporane⁶⁷. Vlahii în străinătate au ținut legătură unii cu alții. Cum am amintit mai sus, din scaunul episcopal sârbesc din Buda, Episcopul de origine vlahă Dionisie Popovici încuraja coloniile macedovlahe grecești, să-și construiască biserici. Hristoforos Zefar de origine macedovlahă întemeietorul graficii sârbești a ținut să existe gravuri pentru bisericile macedovlahe din Ungaria (Mișcolț, Győr⁶⁸, Kecskemét⁶⁹). Ioan Grabovan s-a integrat în pictura sârbească, dar nu și-a uitat frații săi de patrie, căci a lucrat pentru vlahii⁷⁰ din Mișcolț. Iancu Halcozovici a lucrat pentru vlahii din Kecskemét⁷¹. Aceste lucrări prezintă inscripțiile în limba greacă. Folosirea limbii grecești a slujit în mod paradoxal la păstrarea identității vlahice, fiind o formă de păstrare a legăturilor cu țara de baștină. În plus folosirea limbii grecești făcea o distincție între vlahi și sârbi. Sârbi au fost de fapt membrii cei mai numeroși ai diasporei ortodoxe din Ungaria, cea mai mare amenințare pentru vlahi fiind asimilarea cu comunitatea sârbească. Pentru a evita acest lucru, vlahii au folosit limba greacă.

Din diaspora ortodoxă din Ungaria (sârbi, greci, români și bulgari), macedovlahii sunt cei mai legați de limba și cultura lor „Elenizați”, în mod evident sunt strâns legați de credință, ca exemplu pot fi menționate următoarele:

– A fost grupul care a dorit să se separe de biserica sârbească din Budapesta la sfârșitul secolului al 18-lea și care a dorit să-și construiască biserică proprie a fost format din greci și macedovlahi⁷².

– Membrii din parohiile ortodoxe ai diasporei din Ungaria le-a alcătuit în special grecii, cu macedovlahii, (la Pesta⁷³, Mișcolț⁷⁴, Zimony⁷⁵, Újvidék⁷⁶, etc.), cu românii la (Békés), cu sârbi (la Ráckeve⁷⁷, Hódmezővásárhely, etc.)

– Macedovlahi din Pesta împreună cu grecii

au susținut împreună din 1794 centru de îngrijire al săracilor⁷⁸, iar din 1796 au susținut două școli greco-române. Învățământul în ambele școli a fost în limba greacă⁷⁹.

Asumarea de către comunitatea macedovlahilor a identității culturale grecești, a însemnat însușirea culturii grecești, respectiv a limbii grecești. La educarea macedovlahilor de exemplu,

– din 1779 școala grecească ce funcționa la Buda a fost condusă de macedovlahul

Georgios Leondios Leontovici, venit de la Novi Sad, orginar din Kastoria⁸⁰,

– din 1783, la școala greacă din Pesta care a funcționat separat de cea a sârbilor, nu a avut grec primul dascăl, ci de origine macedovlah, în persoana lui Anastasios Kapitanovici⁸¹ (la alegerea acestuia grecii s-au împotrivit, deoarece ei doreau să aducă un învățător de origine greacă). Născut la Kozani, vlah de origine a fost și învățatul pedagog al școlii grecești din Mișcolț, Ioan Apostolovici⁸².

Macedovlahii au considerat limba greacă o amprentă a identității lor, prezentă în multe din urmele culturii lor din Ungaria.

– la icoane și alte antichități comandate le-au făcut inscripții în limba greacă⁸³

– pe o mare parte din pietrele funerare au gravat inscripții în limba greacă⁸⁴,

– testamentele și le-au pregătit în limba greacă, de exemplu așa a procedat și renumitul meșter din Dojran, Hristofor Zefar, în Tokaj și a scris testamentul în limba greacă⁸⁵. Jurnalul de pictură macedovlahul Ioan Grabovan – până acum nepublicat – și l-a scris puțin în sârbă, latină și germană, dar pe lângă aceste limbi în mare parte a fost scris în greacă⁸⁶.

– Documentele contemporane atestă că, comunitatea din Pesta greco-vlahă – care era compusă din macedovlahi și greci – în secolul al 18-lea și al 19-lea au avut ca limbă oficială, limba greacă⁸⁷. În bisericile lor și liturghia a fost ținută în limba greacă, iar în școlile susținute de comunitatea bisericească s-a predat doar în limba greacă. O mare parte și din documentele și scrisorile bisericești le-au scris în greacă.⁸⁸(Toate acestea – în plus faptul că în comerțul din Balcani limba greacă era limba contemporană – în mare parte a contribuit la faptul, că majoritatea comunității – iar mai târziu, în parte și cercetările științifice de acasă – să privească uniform comunitatea macedovlahilor-greci).

Dar în același timp macedovlahi au încercat să-și păstreze identitatea vlahă în raport cu cea grecească, fapt pentru care putem menționa o serie de probe.

– Astfel de parohii mari ca cea din Pesta sau din Zimony cu denumirile („Ἐιείυὸς ὁπί Νῦιáβυί εάε ΙάεääííäËÛ ÷ ùí”, - „Parohia Greacă-macedovlahă”⁸⁹), în afară de participanți greci se referă și la membrii comunității macedovlahe.

– Școala comunității bisericești grecești-macedovlahe din Pesta deschisă în anul 1796 cu denumirea de „Școala greacă-română din Pesta”,⁹⁰ de asemenea indică ambele grupuri etnice din comunitate.

– Despre comunitatea din Gyöngyös, documentele contemporane ale orașului nu amintesc de „greci” ci folosesc expresia „albani”⁹¹.

– În anul 1795, macedovlahi din Pesta au hotărât împreună cu cealaltă comunitate bisericească de greci ca pe lângă preotul grec să angajeze să slujească și un preot macedovlah care știe românește⁹². Acest acord a fost întărit de oamenii care au alcătuit cele două comunități printr-un contract și în anul 1802⁹³.

– Vlahi din Pesta și-au atins scopurile, Consiliu popular în 25 iulie 1808, în regulamentul cu numărul 16194 să permită separat deschiderea unei școli vlahă, iar limba folosită la liturghie tot a doua duminică să fie în limba română⁹⁴. Între cele două națiuni au izbucnit uneori foarte puternice conflicte. O manifestare caracteristică a acestei disensiuni a fost așa-zisul „proces al porumbelului”, care s-a iscat în 1803-1807 între membrii coloniei macedovlahe-grecești. Disensiunea s-a produs datorită deciziei episcopului de Buda, care a ordonat să desființeze statuetele porumbeilor aflate deasupra ușilor împărătești, deoarece existența lor este anticanonică⁹⁵. Această decizie a fost motivul disensiunii între cele două națiuni, disensiune care a iscat un proces de mai mulți ani. Macedovlahii ajunși în Ungaria au fost mândri de originea lor. Aceasta reiese din inscripțiile aflate pe lucrările mecenarilor, în care se indică locul provenienței lor.

– De exemplu la Mișcolț, Naum Bikeras în anul 1743 pe o gravură comandată⁹⁶ ce le indică locul originii sale, Moscopole: „Icoana Sfântului nostru părinte făcător de minuni...s-a executat pe cheltuiala domnului Naum, fiul cinstiului Saul Bikeras din Moscopole”⁹⁷.

– În 1788 pe sfânta masă din biserica macedovlahă din Bichiș, pe lângă numele ctitorilor este indicat și locul originilor acestora, adică Kozani⁹⁸.

– Inscripția în limba greacă din 1811, de pe sfânta masă a bisericii arnoților din Gyöngyös, ne arată că aceasta s-a făcut pe cheltuiala domnilor Ianpas Thomas și Theocharis din Kastoria⁹⁹.

– Pe inscripția aflată la poarta de vest a bisericii din Mișcolț construită în 1806, constructorii cu mândrie pomenesc originea lor vlahă („Aceasta este biserica Sfintei Treimi. Construirea sa a început în 1785 în timpul împăratului și regelui Ungariei Iosif al II-lea și s-a terminat în 1806 în timpul împăratului și regelui Ungariei Francisc al II-lea, pe cheltuiala fraților vlahi din Mișcolț.”¹⁰⁰).

– Sprijinirea poleirii în aur a tronului Maicii Domnului din biserica din Mișcolț, de către Iorgos Koisoriu, ne arată originea sa din Moscopole: „Prezentul tron a fost executat și s-a poleit în aur pentru pomenirea veșnică a domnului Koisoriu și a soției sale Estera și a părinților lui. Mișcolț, aprilie 1807”¹⁰¹.

– În cele mai multe opere ale omului de știință și polihistor Gheorghe Zaviras¹⁰² se indică orașul său natal Siatista. În acest sens amintim titlul unei traduceri („Manual de astrologie”) „Ἰὺεῖαρό φόδññáíùόβád” „... ὺάääëëçíéóèáúóá ḏáña Áãũñãñîö òùÛíñö Æáääãññá ôîä Óéáééóóÿîð.”¹⁰³

– În inscripțiile funerare ale macedovlahilor adeseori găsim amintit orașul lor de baștină. De pildă pe mormântul lui Hagi Costa, decedat la Komárom în 1788, pe baza inscripției de pe piatra funerară constatăm că a fost originar din Moscopole¹⁰⁴. Sau Mihai Nisca decedat în 1795 la Mișcolț, tot de pe inscripția pietrii funerare citim că și el a fost originar din Moscopole¹⁰⁵.

Legătura macedovlahilor cu Macedonia reiese și din arta bisericească, din mai multe lucrări.

– Pentru decorarea bisericilor au chemat meșteri iconari din Macedonia care bineînțeles că erau de origine macedovlahă. Nu cunoaștem exact locul de origine a lui Mitrofan Zugravul¹⁰⁶, care a pictat, pentru arnoții din Gyöngyös¹⁰⁷, icoanele tronului și icoanele hagiografice¹⁰⁸, dar probabil că și el a fost de origine macedovlah. Zefar Hristoforosdin¹⁰⁹ Dojran a făcut gravuri¹¹⁰ pentru bisericile întemeiate de greco-macedovlahii din Mișcolț, Győr, Kecskemét și Karcag. Ioan Grabovan¹¹¹ originar din Grabovo a lucrat pentru macedovlahii din Mișcolț¹¹². Macedovlahul Iancu Halcozovici¹¹³ a făcut icoane pentru grecii din Kecskemét¹¹⁴.

– Parohia sârbă-macedovlahă din Ráckeve, probabil – la insistența vlahilor – a chemat pictori din Moscopole, care între anii 1765-1771 au pictat biserica¹¹⁵. În Capela din Sud-Est, care a fost pictată la comanda crâșnicului vlah T. Gianotis, picturile nu conțin inscripții slavone, ci pentru greci și macedovlahi sunt grecești.

Legătura față de Macedonia în ceea ce privește angajarea iconarilor din Moscopole are și alte aspecte.

În acea perioadă în care grupul de iconari din Moscopole au lucrat în Ungaria, adică prin anii 1760 și 1780, a fost la modă în bisericile ortodoxe pictura în stil baroc cu puternice influențe apusene. Iconarii care au lucrat la Ráckeve nu s-au orientat după acest stil baroc și au satisfăcut gustul conservator al Macedovlahilor din Ungaria, pictând în stil bizantin târziu.

Pictorii din Moscopole au fost foarte populari între macedovlahii din Ungaria. Pe lângă frescă au pictat și icoane care au conținut inscripții grecești și care s-au găsit în toate paro-

hiile macedovlahe-grecești din Ungaria (Mișcolț, Eger, Budapesta, Karcag, Kecskemét, Gyöngyös etc.). Atașamentul față de țară de baștină s-a exprimat prin tematica creațiilor: în operele de artă comandate de macedovlahi apar sfinți care au fost populari mai ales în Macedonia ca de exemplu: Sfântul Constantin cel Mare, Sfânta Elena, Sfântul Naum, Sfânta Marina.

În cadrul legăturilor macedovlahilor cu Macedonia se poate specifica și o regiune anume, cea de la Ohrid. Această legătură o putem surprinde la parohiile din Nordul Ungariei, unde îl găsim prezent în biserici pe Sfântul Naum și mănăstirea din Ohrid.

(Traducere de: Anca Liana Butar)

NOTE

1. Winnifrith 1987, 1.
2. Winnifrith 1987, 1.
3. Vacalopoulos 1973, 387.
4. Winnifrith 1987, 1.
5. A pesti, vagy a zimonyi egyházközség megnevezése: „Ἐιρέιῳ ὁδῷ Ἰνὴ ἀββὴι ἐὰέ Ἰὰ ἐὰ ἀββὴι ἀββὴι ὤ-ῳ”, azaz „Görög-macedovlach egyházközség”. In Füves 1963, 66.
6. Szendrei 1886, Eckhart 1918, Schäfer 1930, Horváth E. 1937, Hajnóczy 1939, Horváth E. 1940, Horváth E. 1943, Pásztor 1944, Bihari 1956, Füves 1961, Füves 1963, Füves 1964, Füves 1966, Füves 1969 A pesti, Füves 1972, Füves 1973, Somogyi 1970 Kunsdenkmäler, Bur 1978, Sasvári 1994, Papp 1995, Papp 2002, Papp 2004, Dobrossy 2002 A miskolci, Dobrossy 2002 Ortodox, Kárpáti 1990, Kárpáti 2002, Nagy M. 1987, Nagy M. 1988, Nagy M. 1994 Ortodox ikonosztázionok, Nagy M. 1996, Nagy M. 1998, Nagy M. 2000, nagy M. 2006.
7. Ez alá a gyűjtőnév alá tartoztak a Balkán más kereskedői népelemei is (rácok, bosnyákok, bolgárok, albánok, oláhok, örmények in Thallóczy L., A keleti kereskedelem története Magyarországon, Budapest, 1882, 101.), a görög nyelv után, mely a 17-18. században a balkáni kereskedelem közvetítő nyelve volt (Füves Ö., Görögök a Duna-Tisza közén. In Antik tanulmányok 13 /1966/, 92.), valamint a közös „görög”, azaz ortodox vallás után.
8. Ἀὰ ἐὰ ἐὰ ἰδῖ ὀῖ ὀῖ 1958.
9. Füves 1963, 65.
10. Írja Pásztor 1944, 59. Fényes Elek, Magyarország statisztikája, 1842. I. kötet, 79. c. művére hivatkozva.
11. 1769-ben összeírás készült a Borsod vármegyei görögökről. Az összeírásba 68 személyt vettek föl és egy kivételével mind „macedóniai nemzetiségűnek” (nationa Macedo) vallotta magát. Közülük 45 személy születési helyeként Moszchopoliszt nevezte meg. Közli: Horváth R. 1997, 134-164.
12. A püspöki kimutatás szerint 1789-ben a pesti görög templomot kérvényező 69 család nemzetiségi megoszlása a következő: 25 görög és 44 macedovlach volt. In Füves 1975 A pesti, 157.
13. Füves 1961, 120.
14. Az 1754-es országos összeírás Jászkunságra vonatkozó része azt mutatja, hogy ebben az esztendőben 65 görög kereskedő élt a Hármaskerületben, egy kivételével macedóniai származásúak. Legtöbben Kozani (23 fő) és Sziatizta (20 fő) városából jöttek. In Papp 2004, 30.
15. A korabeli gyöngyösi iratok a helybéli kereskedő társaságot és vallási közösséget az arnót (albán) népnévvel különítik el. Kárpáti 1993, 90.
16. Önálló államot még egy alkalommal hoztak létre a történelem folyamán, olasz fennhatóság alatt, mely „Pindus Fejedelemség” néven 1941-43 között állott fenn.
17. Peyfuss 1996.
18. Füves 1963, 66.
19. Sasvári 1994, 121.
20. Füves 1963, 66.
20. Zoltai 1935, 3.
22. A Jászkun Kerület lakosságáról 1699-ben készített Pentz-féle összeírás már több, elsősorban görögök által használt nevet tartalmaz, mint Marko, Pap, Nyrco, Szappanos, Illija stb. In Nagy M. 1988, 4.
23. A „görög” kereskedőkről három országos összeírás készült: 1754-ben, 1769-ben és 1779-ben, de ezek mellett a városi hatóságok több alkalommal is készítették összeírásokat a „görög” kereskedőkről (Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltár C 42. Fasc. Misc. 8. No. 2.)
24. Füves 1975 A görög,, 118-119.
25. Hodinka, Zoltai
26. Közvetítő kereskedelmet folytattak, vagyis a Balkánról hozott árút osztrák és magyar területen értékesítették, az Ausztriában vásárolt termékeket pedig Magyarországon adták el. In Nagy M. 1996, 11. Az árúkat karavánokkal szállították, ami számtalan veszélyt rejtett magában. Nemcsak a természet viszontagságaival, hanem a rablótámadásokkal is szembe kellett nézniük. Ezért a kereskedők a karavánok mellé fegyveres kísérőket fogadtak. A karavánok májusban indultak útra valamelyik macedón városból. In Füves 1963, 67. A kereskedők Zimonynál keltek át a Dunán, ahol

- húsztól nyolcvan napig tartó ún. vesztegelési idő letöltését követően egészségügyi bizonyítványt kaptak, amely igazolta, hogy járványos megbetegedést nem hurcolnak magukkal, majd lerótták a vámot, ami a feltétele volt a Habsburg Birodalomba történő beutazásnak. A karavánutak mentén pihenőhelyeket létesítettek, ahol az éjszakát töltötték. Valószínűleg ezek emlékét őrzik a Görögszállás, Görögtanya stb. helyiségeveink. Városokban karaván-szerájok: istállóval és raktárral rendelkező fogadók állottak a kereskedők rendelkezésére. Egy-egy sikeres út után a karavánok – egy korabeli irat szerint – „arannyal telt zsákokkal” tértek haza. In Nagy M. 1996, 11-12.
27. 1753-1757 között készült udvari kamarai jelentések rávilágítanak arra, hogy főképpen mivel kereskedtek a „görög” kereskedők. Kereskedtek dohánnyal (basadohány), pipával (tajték, agyag), bőrárúval (karmazsin, kordován), ökörbőrrel, textilárúval, félkész és nyers gyapottal, gyapjúval, fagygyúval, viasszal, olajjal, kávéval, szalonnával, hallal, rizzsel, citrommal, mandulával, fűszerekkel (sáfrány) stb. Közli: Eckhart 1918, 369.
28. Tagányi 1895, 79.
29. Ezzel szemben a hazai kereskedőket 30%-os vám terhelte. In Eckhart 1918, 357.
30. A kompánia élén a közösség legtekintélyesebb és legvagyonosabb tagja, a bíró és az esküdtek állottak. Ők intézték a kompánia tagjainak belső vitás ügyeit. Végzéseik ellen a helyileg illetékes városi hatóságokhoz lehetett fellebbezni. A gazdasági társulás legfőbb erőssége abban állott, hogy testületként szavatolta tagjai pénzügyi hitelét a hatóságokkal és a hitelezőkkel szemben, azaz a kompániatag elmulasztott kötelezettségeit a kompánia teljesítette. A kompánia kisegítette átmenetileg pénzzavarba jutott tagjait. Előnyös volt tehát kompániatagnak lenni, de kockázatmentes volt külső kereskedőnek kompániataggal kereskedni is. A görög kereskedők gyors és erőteljes gazdasági fölvirágzásának oka a kompániaszervezet működésében keresendő. In Nagy M. 1996, 12.
31. Nagy M. 1996, 12.
32. A Jász-kunságban például 1773-ból 15 korcsma, 9 mézársház és 29 bolt bérbeadási szerződése őrződött meg. Ezeket a görögök az illetékes tanácsoktól bérelték és a szerződéseket is velük kötötték meg. In Nagy M. 1988, 8. A Szerző hivatkozik: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Jász-kun Kerület Közig. Ir. D Capsa IX. Fasc. 2. No. 28-ra.
33. Nagy M. 2004 Căi. 319.
34. A legismertebbek közül bárói címet kaptak a Sinák, grófi címet a Nákók, nemességet a Derrák, Grabovszkyak, Vrányiak, stb. In Papp 2002, 20-36.
35. Például Sina György Széchenyi István magánvagyonának a kezelője és gazdasági elképzeléseinek – így például a Lánchíd építésének – pénzügyi támogatója is volt. Sina nevét a híd budai oldalán a déli szobortalapzaton meg is örökítették. In Kerényi 2003, 17-21.
36. Papp 2004, 21.
37. Női 1961, 76.
38. Föld 1965, 197-223., 1981 24-31.
39. Föld 1981 79-87.
40. Füves 1971 A pesti görög, 138.
41. A Sina család Moszchopoliszból származott. In Kerényi 2003, 8.
42. Kerényi 2003, 30-31.
43. Kerényi 2003, 6. idézi: Hölygfutár, 1860, július 31.726.
44. Szabó K. 2005, 19.
45. A korabeli köznyelv „Nákók”-ként ismeri őket.
46. Papp 2002, 24, 25.
47. A végrendeletet közli: Papp 2004, 296. Demeter Kristóf kunhegyesi polgár 1809. december 26-án kelt végrendeletében első helyen juttat „A Felséges Királyomnak”, majd „Kunhegyes városának”, és adományoz az egri és a pesti görög eklézsiák mellett a pesti és a budai rác eklézsiáknak, a „pesti rác szegény lányoknak”, „a budai rác óhiten lévő szegények számára”. Mindez a hitsorsosokhoz való kötődést fejezi ki. In Papp 2004, 297.
48. Papp 1995, 48-62.
49. İdö 1927, 501-503, valamint Vujicsics 1997, 47-48.
50. Nagy M. 1998, 61. 29. lábjegyzetben idézi: Dö 1857. lapszám nélk., valamint Dr. Margalits 1918, I. 193-194.
51. Nagy M. 1988, 23-24.
52. Sasvári 1994, 121.
53. Sasvári 1994, 146.
54. Horváth E. 1937, 111-112. A mű Magyarországon kéziratban őrződött meg, nyomtatásban Athénben jelent meg a század végén.
55. „ÄÜËÏäîë ïÿääâñéîïß éäß Üðëïäëëçíééïß” In Horváth E. 1937, 30., 105.
56. Horváth E. 1937, 48., 108.
57. Kerényi 2003, 34.
58. Kerényi 2003, 6., 32.
59. A nemzet tudat elemei: az azonos helyről való származás tudata, egységes nemzetgazdaság, közös nyelv (ami közösségformáló erő egyrészt, másrészt nemzeti jegy) in Joó 1984, 13-15. Európában a mai értelemben vett nemzetek a 18. század végén jöttek létre. Európában két nemzetfogalom alakult ki: 1. a Rajnától keletre az „államnemzet” (politikai nemzet), azaz a nemzet egyenrangú polgárok társulása, függetlenül nemzeti hovatartozástól, 2. közép- és délkelet Európában „kulturális nemzet”, azaz származási és kulturális közösség, amelynek alaptevékenysége a nyelv és amelynek olyan alkotóelemei vannak még, mint az azonos nemzeti jellem és lelki alkat. In Joó 1984., 18-19.
60. Bartha 1992, 41.
61. Képről beírni a görög szöveget
62. Ilyen metszet lelhető föl a miskolci Magyar Ortodox Múzeumban. Közli: Peyfuss 1991.
63. Füves 1963, 68.
64. Horváth E. 1943, 57.
65. Horváth, 1943, 57, 58, 64.
66. A végrendeletet közli: Papp 2004, 289.
67. Papp 2004, 287-333.
68. Közli: Äâäëäîâ 1983, Kat. 7., Kat. 5. (A Szerző a Katalógus 5. alatt a győri Szent Miklós-metszet képét közli, de a leírásában a kecskeméti Szent Miklós-metszet feliratát hozza).
69. Közli: Äâäëäîâ 1961, illusztráció a 100-ik oldalon.
70. Joann Grabovan a miskolci egyházközség számára Isten Anyja megkoronázása-ikont festett 1773-ban,

- Az orthodox 1975.
 Az orthodox kereszténység. Szerk. D. Dr. Berki Feríz, Budapest, 1975.
 Aranyos 1967.
 Aranyos Zoltán, Náhúm könyvének magyarázata. In A Szentírás magyarázata. Jubileumi kommentár. Szerk. Bartha Tibor vezetésével a Zsinati Bizottság, Debrecen, 1967.
 Barna 1991.
 Barna Gábor, A búcsújárás szerepe a vallásosság ápolásában. In Népi vallásosság a Kárpát-medencében. Szerk. S. Lackovits Emőke, Kiadja: A VEAB Néprajzi Munkabizottsága és a Caritas Transsylvania. Veszprém, 1991, 127-136.
 Barna 2001.
 Barna Gábor, Szenttisztelet. Bevezető gondolatok. In Szenttisztelet. Szerk. Barna Gábor, Szeged, 2001, 1-17.
 Bartha 1992.
 Bartha Elek, Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban. Debrecen, 1992.
 BAZ Megyei Levéltár IV. 501/b. XI. I. 18. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár)
 BAZ Megyei Levéltár IV. 501/b. XI. I. 38. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár)
 BAZ Megyei Levéltár IV. 501/b. Mat. XI. Ts. 1. 61. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár)
 BAZ Megyei Levéltár IV. 501/b. XI. I. 68. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár)
 BAZ Megyei Levéltár IV. 501/b. XI. I. 67. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár)
 BAZ Megyei Levéltár IV. 501/b. XI. I. 67. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár)
 Belting 2000.
 Belting, Hans, Kép és kultusz. Budapest, 2000.
 Bibliotheca Sanctorum 1996.
 Bibliotheca Sanctorum. Directore Caraffa, Filippo. Róma, 1996.
 Bihari 1956.
 Bihari József, Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből. In Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyvei II. Eger, 1956, 392-456.
 Bihari 1959.
 Bihari József, Az egri görög sírfeliratok és könyvek. In Pedagógiai Főiskola Évkönyvei V. Eger, 1959, 231-261.
 Brown 1993.
 Brown, Peter, A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben. Budapest, 1993.
 Bur 1978.
 Bur Márta, A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a XVIII. században. In Történelmi Szemle 2, 1978, 281-314.
 Dr. Cselényi 2005.
 Dr. Cselényi I. Gábor, A keresztthordozás tartalma. Kézirat, Pilismarót, 2005.
 Csörtán 2009.
 Csörtán Ferenc, Az arománok – Dél-kelet Európa rejtőzködő nemzete. In Limes 1, Komárom-Esztergom-Megyei Önkormányzat, Komárom, 2009, 167-181.
 Davidov 1988.
 Davidov, Dinko, A magyarországi szerb festészet. In Ars Hungarica 1, Budapest, 1988, 87-117.
 Der Heilige 1985.
 Der Heilige Leopold. Landesfürst und staatssymbol. Stift Klosterneuburg 30. März – 3. November 1985.
 Devóció 1987.
 Devóció és dekoráció. 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon. Kiállítási katalógus. Studia Agriensia 7, szerk. Lengyel László, Eger, 1987.
 Dezséri Bachó 1944.
 Dezséri Bachó László, A gyöngyösi templomok története. Gyöngyös, 1944.
 Dobrossy év nélkül.
 Dobrossy István, Görög kereskedők Miskolcon. Kiállításvezető, Miskolc, év nélkül
 Dobrossy 2002 A miskolci.
 Dobrossy István, A miskolci templom építéstörténete. A templom, mint a hitélet központja. In A miskolci ortodox templom és sírkertje. Szerk. Dobrossy István, A BAZ Megyei Levéltár kiadványa, Miskolc, 2002, 11-55.
 Dobrossy 2002 Ortodox.
 Dobrossy István, Ortodox temetők Miskolcon. A templom körüli temetőkert. In A miskolci ortodox templom és sírkertje. Szerk. Dobrossy István, A BAZ Megyei Levéltár kiadványa, Miskolc, 2002, 113-215.
 Eckhart 1918.
 Eckhart Ferencz, Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században. In Századok LII. 1918, 356-391.
 Eliade 1987.
 Eliade, Mircea, A szent és a profán. Budapest, 1987.
 Fényes 1842.
 Fényes Elek, Magyarország statisztikája. Budapest, 1842.
 Füves 1961.
 Füves Ödön, Fejezetek a szentendrei görögök életéből. In Antik Tanulmányok VIII/1-2, Budapest, 1961, 114-127.
 Füves 1963.
 Füves Ödön, A magyarországi görög telepések a legújabbkori görög történelmi irodalomban. In Antik Tanulmányok X. Budapest, 1963, 65-68.
 Füves 1964.
 Füves Ödön, A pesti görögök önállóságért folytatott harca 175 évvel ezelőtt. In Antik tanulmányok 1-2, 1964, Budapest, 127-132.
 Füves 1966.
 Füves Ödön, Görögök a Duna-Tisza közén. In Antik tanulmányok XIII. 1966/1, Budapest, 92-98.
 Füves 1969 A pesti.
 Füves Ödön, A pesti görögök nyelve. In Antik Tanulmányok XVI. Budapest, 1969, 93-94.
 Füves 1969 A pesti görög-román.
 Füves Ödön, A pesti görög-román szegényápoló. In Orvostörténeti Közlemények 50, Budapest, 1969, 133-135.
 Füves 1969 Görög.
 Füves Ödön, Görög tanítóképző Pesten 1812–1820 között. In Antik Tanulmányok XVI. Budapest, 1969, 91-92.
 Füves 1971 A pesti görög.
 Füves Ödön, A pesti görög-román iskolák. In A Magyar Pedagógia 1-2, Budapest, 1971, 134-138.
 Füves 1971 A pesti görögök.
 Füves Ödön, A pesti görögök és makedorománok galambpere. In Antik tanulmányok XVIII. Budapest, 1971, 52-57.
 Füves 1972.

- Füves Ödön, Görögök Pesten 1686-1931. Kandidátusi értekezés (kézirat), Budapest, 1972. MTA Kézirattár. Füves 1973.
- Füves Ödön, A pesti görög kommunitás 1802. évi alapító szerződése. In *Antik Tanulmányok XX/2*, Budapest, 1973, 197-199.
- Füves 1975 A görög.
- Füves Ödön, A görög kereskedők bevándorlása Pestre 1718-1774 között. In *Antik Tanulmányok XXII/1*, Budapest, 1975. 118-125.
- Füves 1975 A pesti.
- Füves Ödön, A pesti görög templom építéstörténete. In *Antik Tanulmányok VIII/1-2*, Budapest, 1975, 153-170.
- Georgijevski 1999.
- Georgijevski, Milëo, Icon Gallery – Ohrid. Ohrid, 1999.
- Görög örökség 2009.
- Görög örökség. A görög ortodox diaszpóra Magyarországon a XVIII-XIX. században. Szerk. Szabó Krisztina. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2009.
- Haag 1989.
- Haag, Hebert, Bibliai Lexikon. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989.
- Hajnóczy 1939.
- Hajnóczy Iván, A kecskeméti görögség története. In *Magyar-Görög Tanulmányok (Íőãññãëëçíééáé iããããé äéãããéõññãíáéé)* 8, szerk. Moravcsik Gyula, Budapest, 1939.
- Heves Megyei Levéltár BXL. V/a74, Decz. 1769. V-1/b 65.
- Hodinka 1912.
- Hodinka Antal, A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának az ügye 1725-1772. Székfoglaló értekezés. MTA, Budapest, 1912.
- Hoppál – Jankovics – Nagy – Szemadám 2000.
- Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György, Jelképtár. Budapest, 2000.
- Horváth E. 1937.
- Horváth Endre, Zavírasz György élete és munkái. In *Magyar-Görög Tanulmányok (Íőãññãëëçíééáé iããããé äéãããéõññãíáéé)* 3, szerk. Moravcsik Gyula, Budapest, 1937.
- Horváth E. 1940.
- Horváth Endre, Magyar-görög bibliográfia. In *Magyar-Görög Tanulmányok (Íőãññãëëçíééáé iããããé äéãããéõññãíáéé)* 12, szerk., Moravcsik Gyula, Budapest, 1940.
- Horváth E. 1943.
- Horváth Endre, Az újjörögök, Budapest, 1943.
- Horváth R. 1997.
- Horváth Rita, A Borsod vármegyei görög kereskedők összeírása. In *Levéltári Évkönyv IX*, szerk. Dobrossy István, Miskolc, 1997, 134-164.
- Hölgyfutár, 1860.
- Hölgyfutár, 1860, július 31.726.
- Idősebb Plinius 2001.
- Idősebb Plinius, Természettudomány (XXXIII-XXXVII.) Az ásványokról és a művészetekről. Ford. Darab Ágnes és Gesztelyi Tamás, Budapest, 2001.
- Imrényi 1999.
- Imrényi Tibor, A kis szerzetesi fogadalom (szhíma) azaz a palást (mandiasz) felöltésének szertatása. In *Óorosz irodalom és ikonfestészet*, szerk., Lepahin, Valerij, Szeged, 1999.
- Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Jászkun Kerület Közig. Ir. D Capsa IX. Fasc. 2. No.28.
- Jelavich 1996.
- Jelavich, Barbara, A Balkán története. 18. és 19. század. Budapest, 1996.
- Joó 1984.
- Joó Rudolf, Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság. Budapest, 1984.
- Kardos – Pikó 1975.
- Kardos László – Pikó Mózes, A miskolci ortodox templom. Miskolc 1975.
- Kárpáti 1990.
- Kárpáti László, Miskolc. Magyar Ortodox Egyházi Múzeum. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 380, Budapest, 1990.
- Kárpáti 1993.
- Kárpáti László, A gyöngyösi „arnótok” művészeti öröksége. In *Mátrai Tanulmányok*, Gyöngyös, 1993, 89-118.
- Kárpáti 2002.
- Kárpáti László, Az ortodox templom ikonjai és liturgikus tárgyai. In *A miskolci orthodox templom és sírkertje*, szerk. Dobrossy I. stván, Miskolc, 2002.
- Kerényi 2003.
- Kerényi B. Eszter, Az arany ember. A gödöllői kastély görög ura: Sina György és fia, Sina Simon. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 2003, 17-21.
- Király 1976.
- Király Péter, Naum-életírás a magyarokról. In *Századok* 5, 1976, 842-852.
- Klaniczay 1990 Az 1083. évi.
- Klaniczay Gábor, Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. In *Klaniczay Gábor, A civilizáció peremén*, Budapest, 1990, 15 – 33.
- Klaniczay 1990 Szentkultusz.
- Klaniczay Gábor, Szentkultusz a középkori Magyarországon. In *Klaniczay Gábor, A civilizáció peremén*, Budapest, 1990, 211-230.
- Klaniczay 2000.
- Klaniczay Gábor, Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Budapest, 2000.
- Knapp 2001.
- Knapp Éva, „Gyönyörű volt szál alakja”. Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában. Budapest, 2001.
- Knapp – Tüskés 2004.
- Knapp Éva – Tüskés Gábor, Populáris grafika a 17-18. században. Budapest, 2004.
- Koller 2006.
- Koller Borbála, Nemzet, identitás és politika Európában. L'Harmattan Kiadó és a Zsigmond Király Főiskola közös kiadása, Budapest, 2006.
- Kowalski 1975.
- Kowalski, Jan Wierusz, Szerzetesek, egyházak, társadalom. Budapest, 1975.
- Kristó – H. Tóth 1977.
- Kristó Gyula – H. Tóth Imre, A legrégebb Naum-legenda és a magyar honfoglalás. In *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LVIII*. 1977, 13-19.
- Kusseff 1950.
- Kusseff, Methodie, St. Nahum. In *The Slavonic and East European Review* 29, edit. Matthews, W. K., 1950-1951, 139-152.
- Lambru 2000.
- Lambru, Steliu, Nemzet és utópia. Az elveszett város nyomában. In *Limes* 2, Komárom-Esztergom-

- Megyei Önkormányzat, Komárom, 2000, 197-209.
Lepahin 1993.
Lepahin, Valerij, Az órosz kultúra ikonarcúsága. Szeged, 1993.
Lexikon Der christlichen. 1994.
Lexikon Der Christlichen Ikonographie. Begründet von Engelert Kirschbaum. Freiburg in Breisgau, 1994.
Liturgikus Lexikon 1989.
Liturgikus Lexikon, szerk. Verbényi István. – Arató Miklós Orbán, Budapest, 1989.
Lozanova 2002.
Lozanova, Ralitsa, Images Slavic Saints in Moschopolis and Vithkuqi (Albania). In *Āîàèøíèè íà Ñîðèèñèèÿ Óíèààðèðàð* „Ná. Èèèíáíð Íððèãñèè”. *Ôáíðúð çà ñèàáÿíí-àèçàíðèèñèèè ïðíó÷-àáíèÿ* „Èààí Áóé÷-ââ”, òñ 92 (11), 2002, 177-348.
Magyar Szentek 2000.
Magyar Szentek tisztelete és ereklyéi. Kiállítás a Keresztény Múzeumban 2000. június 17 – október 1. A katalógust szerkesztette Cséfalvay Pál és Kontsek Ildikó. Kiadja a Keresztény Múzeum Esztergomban, a 2000. milleniumi évben.
Magyarország és a Balkán 1942.
Magyarország és a Balkán. A magyar tudomány feladatai Délkelet Európában. Szerk. Gál István. A magyar Külügyi Társaság Balkán-Bizottsága, Budapest, 1942.
Dr. Margalits 1918.
Dr. Margalits Ede, Szerb történelmi Repetórium, Budapest, 1918.
„Mert ezt Isten hagyta...” 1986.
„Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a nép vallásosság köréből. Szerk. Tüskés Gábor, Budapest, 1986.
Millet 1969.
Millet, G., La peinture du moyen âge en Yougoslavie, IV. Paris 1969.
Miskei 2008.
Miskei Antal, A ráckevei szerb ortodox templom. Ráckeve, 2008.
Miskolci egyházközség anyakönyve Nagy E. 2007.
Nagy Erzsébet, A szentség ábrázolásának szimbolikája a hagiográfiában. In *A Szent művészet és az ikon. Tanulmányok*. Szerk. Ágoston Magdolna. Szláv Történelmi és Filológiai Társaság Berzsenyi Dániel Főiskola, Ruzsisztika 2, Szombathely, 2007. 180 – 198.
Nagy M. 1987.
Nagy Márta, The Iconostasion of the Greek Orthodox Church in Karcag. In *Balkan Studies* 28.2, editor in chief: prof. C. Svolopoulos, Thessaloniki, 1987, 237-258.
Nagy M. 1988.
Nagy Márta, Görögök a Jászkunságban. Karcag, 1988.
Nagy M. 1989 *Íéèíèáíð*.
Nagy Márta, *Íéèíèáíð Èúáííð Óáèçäíñíð* (Jankovics Mklós) ca 1750-1817 and his woodcarver's workshop in Eger. In *Balkan Studies* 30.1, editor in chief: prof. C. Svolopoulos, Thessaloniki, 1989, 43-66.
Nagy M. 1989 Stefan Tenecki.
Nagy Márta, Stefan Tenecki and the products of his workshop in Hungary. In *Çáíðíéè Íàðèòá Ñðíñèá çà èèèíáíá óíàðíñòè* 25, *àèàáíè óðááíèèè: Äð. Äá¼àí Íáààèíàè•, Ííàè Ñàà*, 1989, 191-200.
Nagy M. 1992.
Nagy Márta, Jászkunsági görög sírkőformák. In *Zounuk (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 7, szerk., Botka János, Szolnok, 1992, 87-98.
Nagy M. 1994 Ortodox ikonosztázionok.
Nagy Márta, Ortodox ikonosztázionok Magyarországon. Debrecen, 1994.
Nagy M. 1994 Ortodox falképek.
Nagy Márta, Ortodox falképek Magyarországon. Budapest, 1994.
Nagy M. 1996.
Nagy Márta, Görög egyházművészeti emlékek Magyarországon. *Íçíáíá òçð àèèèçóéáðèèðð òÝ÷íçð òúí ÈèèÞúí óðçí Íòááñíá*. Budapest, 1996.
Nagy M. 1998.
Nagy Márta, A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I. Ikonok, ikonosztázionok. Debrecen, 1998.
Nagy M. 2000 Ikonfestészet.
Nagy Márta, Ikonfestészet Magyarországon/Icon Painting in Hungary. Debrecen, 2000.
Nagy M. 2000 Szent Naum.
Nagy Márta, Szent Naum alakjának ikonográfiája ráckevei festő hagiografikus ikonján. In: *ÀèÝñíá óðíí Èáèíáí ÓÙíðí* (Szabó Kálmán emlékkönyv), *Áðòíàèíèèççç ÄèèÞúí Íòááñíáð, ÁíðááðÝóðç*, 2000, 133-138.
Nagy M. 2004 A magyarországi.
Nagy Márta, A magyarországi görög diaszpóra ikonfestésze a Sinák korában. In *A Sina család Magyarországon, Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő*, 2004, 21-29.
Nagy M. 2004 Căi.
Nagy Márta, Căi de assimilare în arta bisericească a diasporei grecești din Ungaria. In *Dilema Europei Centrale: Conviețuire sau coexistență, Collecția Minorităților* 6, red. resp. Elena Rodica Colta, Arad, 2004. 310-327.
Nagy M. 2006 A bizánci.
Nagy Márta, A bizánci ikontól a nyugati barokkig (Tanulmányok a magyarországi görög diaszpóra egyházművészetéről). Debrecen 2006.
Nagy M. 2006.
Nagy Márta, A magyarországi macedovlachok regionális tudata a műalkotások tükrében. In *Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok* 18, 3-4, szerk.: Zombori István, Budapest, 2006, 95-105.
Nagy M. 2006 Demeter.
Nagy Márta, Demeter Hadzsi's Proskynetarion in Jászberény. In *Series Byzantina* IV. ed. By Waldemar deluga, Neriton, Warszawa, 2006, 39-55.
Nagy M. 2006 The iconography.
Nagy Márta, The iconography of Saint Naum in the icons of the workshop of Ráckeve. In *Niš and Byzantium. Symposium IV*. Niš, 3-5 June 2005. The collection of scientific works IV, ed. Misa Rakocija, Niš, 2006, 325-342.
Nagy M. 2007.
Nagy Márta, A magyarországi macedovlachok regionális tudata a műalkotások tükrében. In *Regiuni, etnisii și identitățile regionale. Complexul Muzeal Arad, Collecția Minorităților* 8, red. Elena Rodica Colta, Arad, 2007, 53-57.
Nagy M. 2008.
Nagy Márta, National Self-Preservation in 18th

- Century Serbian Church Architecture in Hungary. In *Centropa* (a journal of central european architecture and related arts), editor: Dora Wiebenson, volume 8, number 2, May 2008, New York, 134-147.
- Nagy M. 2009.
- Nagy Márta, Toma Visanov köre Magyarországon (Bolgár ikonfestők a XVIII. századi Magyarországon) – *Õñîà Àèøàíîà è íáãíâèý èðúâ â Óíããðèý* (Áúéããðñèè èèíííèñèè ìð XVIII ââ â Óíããðèý). In Toma Visanov és kora – *Õñîà Àèøàíîà è íáãíâàòà àííòà*. Szerk.: Doncsev Toso és Menyhárt Krisztina, Bolgár Kulturális Fórum, Budapest, 2009, 39-55.
- Nilson, 1992.
- Geschichte der griechischen religion, erster band: Die religion griechenlands bis auf die griechische weltherrschaft von Martin P. Nilson, München, 1992.
- Obolensky 1999.
- Obolensky, Dimitri, A bizánci nemzetközösség. Budapest, 1999.
- Otto 1997.
- Otto, Rudolf, A szent. Budapest, 1997.
- Papastratos 1990.
- Papastratos, Dory, Paper icons. Greek Orthodox Religious Engravings 1665-1899. I-II. Athens, 1990.
- Papp 1995.
- Papp Izabella, Egy diószegi kereskedő fia a magyar szabadságharcban. Kiss Pál honvédtábornok 1809-1867. In *Posztbizánci Közlemények II.* (a Kossuth Lajos Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszékének a kiadványa), szerk. Nagy Márta, 1995, 48-62.
- Papp 2002.
- Papp Izabella, Görög nemes családok Magyarországon a XVIII-XIX. Században. In *Posztbizánci Közlemények V.* (a Debreceni Egyetem Művészettörténeti Tanszékének kiadványa), szerk. Nagy Márta, 2002, 20-36.
- Papp 2004.
- Papp Izabella, Görög kereskedők a Jászkunságban. Kétszáz év dokumentumaiból. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 6, Szolnok 2004.
- Pásztor 1944.
- Pásztor Mihály, A pesti görögök. In Pásztor Mihály, A százötven éves Lipótváros. In *Statisztikai Közlemények* 93. kötet, 4. szám, 1940, Budapest, 59-69.
- Peyfuss 1991.
- Peyfuss, Max Demeter, Ein wiener kupferstich aus dem jahre 1767. In *Çàíãáíó-ããðííñèè ààðîè è àèçãíðèéñèèããð. Çáíðíèè ðãáíãããà ìãó-ííã ñèóíã íãðããííã íã 10. àí 13. íèðíãðã* 1989. *Óðããíèèè: Íãããèíãè•, Áãíããí.çè. 4, Áãíãðãã, 1991, 245-254.*
- Peyfuss 1996.
- Peyfuss, Max Demeter, Die Druckerei von Moschopolis, 1731-1769. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida. Wien, 1996.
- Popa 1974.
- Popa, Th, Icônes et miniatures du Moyen âge en Albanie. Ikona dhe miniatura mesjetare në Shqipëri. Tiranë, 1974.
- Prosser 1942.
- Prosser Piroska, Görögök sírfeliratai magyar temetőikben. Magyar-Görög Tanulmányok (Íõããñíãèèçíééáé ìãããóáé àéãðèðííãíáéé) 19, szerk. Moravcsik Gyula, Budapest, 1942.
- Puskás 2008.
- Puskás Bernadett, A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás. Budapest, 2008.
- Római 2007.
- Római polgárok és uralkodók képi üzenetei. Szerk. Gesztelyi Tamás – Varga Teréz. ÁÁÁÓÉÁ XII. Debrecen, 2007.
- Ruzsa 1981.
- Ruzsa György, Ikonok. Válogatás magyarországi gyűjteményekből. Kiállításvezető. Miskolc, 1981.
- Ruzsa 1986.
- Ruzsa György, Ikonen in Ungarischen Sammlungen. Berlin, 1986.
- Sachs – Badstübner – Neumann 1988.
- Sachs, Hannelore – Badstübner, Ernst – Neumann, Helga, Christliche Ikonographie in Stichworten. Koehler & Amelang, Leipzig, 1988.
- Sántha 1943.
- Sántha György, Harcos szentek bizánci legendái. Magyar-Görög Tanulmányok (Íõããñíãèèçíééáé ìãããóáé àéãðèðííãíáéé) 22, szerk. Moravcsik Gyula, Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Görög Filológia Intézet, Budapest, 1943.
- Sasvári 1961.
- Sasvári László, Mikor telepedtek le a görögök Tokajban? In *Antik Tanulmányok* 1-2, Budapest, 1961, 128.
- Sasvári 1994.
- Sasvári László, Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16 – 20. században. In *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3 – 4, szerk. Zombori István, Budapest, 1994, 117-154.
- Schäfer 1930.
- Schäfer László, A görögök vezető szerepe Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában. Budapest, 1930.
- Sjögren 1991.
- Sjögren, Per-Olof., A Jézus-ima. Budapest, 1991.
- Somogyi 1965.
- Somogyi Árpád, Régi szerb egyházművészet. Kiállításvezető, Budapest, 1965.
- Somogyi 1970 Kunstdenkmäler.
- Somogyi Árpád, Kunstdenkmäler der Griechischen Diaspore in Ungarn. *ÃÓÃÈÑÃÉÁ ÍÃÉÃÃÍÉÉÍ ÓÐÍÓÃÍÍ ÉÃÑÓÍÃ ÍÃÉÃÓÛÍ ×ÃÑÓÍÍÇÓÍÓ ÓÍÓ ÁÉÍÍÕ* 121. Institut for Balkan Studies. Thessaloniki, 1970.
- Somogyi 1970 Szentendrei.
- Somogyi Árpád, Szentendrei szerb egyházművészeti gyűjtemény. Katalógus, Budapest, 1970.
- Szabó I. 2001.
- Szabó Irén, A görög katolikusok Szent Miklós tisztelete. In A szenttisztelet történeti rétegei és es formái Magyarországon Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete. Szerk. Barna Gábor, Szeged, 2001.
- Szabó I. 2008.
- Szabó Irén, A magyarországi görög katolikus vallásgyakorlat gesztusai. Budapest, 2008.
- Szabó K. 2005.
- Szabó Krisztina, A Nákosz család története. Szépművészeti Múzeum Alapítvány az emberi értékekért, Budapest, 2005.

- Szémán 1908.
Szémán István, A boldogságos Szűz Mária tisztelete a görög egyházban. Budapest, 1908.
- Szendrei 1886.
Szendrei János, Miskolcz város története és egyetemes helyirata I-V. Miskolcz, 1886-1911.
- Szent Demeter
Szent Demeter Magyarország elfeledett védőszentje. Szerk. Tóth Péter, Budapest, 2007.
- Szent László 2000.
Szent László király emlékei a Dunántúlon. Tanulmányok. Szerk. Miklósi-Sikes Csaba és Kerny Teréz. A Szent László Társaság /1861/ és Rend 2000. június 23 – 25 között Sümegen megtartott „világtalálkozója” alkalmából. Múzeumi Füzetek 11, Sümeg, 2000.
- Szilárdfy 2003.
Szilárdfy Zoltán, Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest, 2003.
- Sztamatopulosz 2009 Görög.
Sztamatopulosz, Andreasz, Görög Vlachok az Osztrák-Magyar Monarchia területén élő görög diaszpórában. In Görög örökség. A görög ortodox diaszpóra Magyarországon a XVIII-XIX. században. Szerk. Szabó Krisztina. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2009, 33-41.
- Sztamatopulosz 2009 Vlahok.
Sztamatopulosz, Andreasz, Vlachok. In Görög örökség. A görög ortodox diaszpóra Magyarországon a XVI-II-XIX. században. Szerk. Szabó Krisztina. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2009, 138-144.
- Szűcs 2007.
Szűcs Olga, A szent és a profán – gondolatok a művészet határaitól. In A Szent művészet és az ikon. Tanulmányok. Szerk. Ágoston Magdolna. Szláv Történeti és Filológiai Társaság Berzsenyi Dániel Főiskola. Ruzsisztika 2, Szombathely, 2007, 212 – 219.
- Tagányi 1895.
Tagányi Károly, Országos felügyelőség a görög kereskedők fölött. In Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, Budapest, 1895.
- Talbot Rice 1963.
Talbot Rice, David, Art of the Byzantine Era. London, 1963.
- Thallóczy 1882.
Thallóczy Lajos, A keleti kereskedelem története Magyarországon, Budapest, 1882.
- The Oxford Dictionary 1991.
The Oxford Dictionary of Byzantium. Editor of chief P. Kazhdan, New York – Oxford 1991.
- Timkó 1968.
Timkó Imre, Az ókeresztény szerzetes-eszmény tartalma és gyakorlati megvalósítása a keresztény Keleten (kézirat), 1968.
- H. Tóth 1991.
H. Tóth Imre, Cirill-Konstantin és Metód élete, működése. (Bevezetés a szláv kultúrtörténetbe). JATE BTK és Szláv Filológiai Tanszék, Szeged, 1991.
- H. Tóth 2000.
Szent Naum ohridi püspök. In Magyarság és ortodoxia. Ezer esztendő. Budapest, 2000, 79-82.
- Török 1986.
Török József, Szentté avatás és liturgikus tisztelet. In Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik, Budapest, 1986, 33-48.
- Tüskés 1984.
Tüskés Gábor, A barokk-kori szenttisztelet rétegei. In Történeti antropológia. Az 1983. április 18 – 19-én tartott tudományos ülés szak előadásai. Antropológiai írások 8–10. sz. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja gondozásában, Budapest, 1984, 138 – 152.
- Vacalopoulos 1973.
Apost. E. Vacalopoulos, History of Macedonia 1354-1833. Institute for Balkan Studies, Éaóóáéíééç, 1973.
- Vanyó 1988.
Vanyó László, Az ókeresztény művészet szimbólumai. Budapest, 1988.
- Vida 1981.
Vida Mária, Szent Kozma és Damján magyarországi tiszteletének eredete és értelmezése (11–14. század). In Századok 1981/ 2., Budapest, 1981, 340-367.
- Vujicsics 1997.
Vujicsics Sztoján, Szerbek Pest-Budán, Fővárosi Önkormányzat Főpolgármesteri Hivatala és a Szerb Fővárosi Önkormányzat közös kiadása, Budapest, 1997.
- Weitzmann – Chatzidakis – Miatev – Radojèia 1965.
Weitzmann, Kurt – Chatzidakis, Manolis – Miatev Krsto – Radojèia, Svetozar, Frühe Ikonen, Wien – München, 1965.
- Winnifrieth 1987.
Winnifrieth, Tom, J., The Vlachs: The History of a Balkan People. London, 1987.
- Zoltai 1935.
Zoltai Lajos, Debrecen százados küzdelme a görög kereskedőkkel. Debrecen, 1935.
- Áíááèè÷èí - Æóðà, 1988.
Áíááèè÷èí - Æóðà, Áíöá, Óáðéáàòà Ñà. Ψíðfè áí ñ. Áðá¼áíé Íððèáñéí, Íððèíá éíí ñíçíááàæá íà òðéáèðá íà ñò òðñèèíð íáðèíá. Èèòíèá 6, Çáíðíèè íà òðóáíáè 6, Íððèà, 1988. 241-260.
- Áíááèè÷èí - Æóðà, 1990.
Áíááèè÷èí - Æóðà, Áíöá, Ñááòè Ìáòí (kézirat), Íððèà, 1990.
- Áíááèè÷èí - Æóðà, 1995.
Áíááèè÷èí - Æóðà, Áíöá, Sáíí ñí èèèò íà Ñà. Íáòí. Áèñðèíá, Áèáñíèè íà Íðñíáíñéí -Íáèááííèñèàðà áíáðòè¼à, Áíá. V. áð. 16-17, Áèðíèà, 1995.
- Ááèèáíáà 1993.
Ááèèáíáà, Áèèà, Èáíà íáèçááñòíà èèðèèíá èèííá íà ñá. Íáòí ñò Ñíòèèñèèý Áððáíèíáè÷áñèè Íóçáé. In Íðíáèáíè íà èçèóñòáíòí, Ñíðèý, 1993, 12-20.
- Ááñèèèáà 1987.
Ááñèèèáà, Áñáí, •úèáàðñèè ñááðòè à èçíáðàçèðáèííðí èçèóñðáí. Ñíðèý, 1987
- Ááèèèèðíáè•, 1991.
Ááèèèèðíáè•, Íèèíèáè, Íððèáñèèè ñðíèíá. Áášááí, 1991.
- Ááííáà 2009.
Ááííáà, Áèáíá, Òííà Áèðáííá - Ííèáðà. Íúðáèýð è ññèááíèýð ááðíèíá èèíííèñáò íà XVIII è XIX ááè á Áúèááðèý. - Toma Visanov – Molera. Az első és az utolsó barokk ikonfestő a XVIII. és a XIX. században Bulgáriában. In Toma Visanov és kora – Òííà Áèðáííá è íááíáàòà áñíðà. Szerk.: Doncev Toso és Menyhárt Krisztina, Bolgár Kulturális Fórum, Budapest, 2009, 15-38.
- Ááðáíáà 1993.
Ááðáíáà, Éááíèà, Áðáðè÷íè ñíááèè áúá áíçðáæááíñèàðà

- ðeñoðñeè, Ñòí/4áí, ×óààðà íà Ñààðè Íàóí. Íððeä, 2005.
 Ñáyòàáí ðàáííàííñòíeíááí Íàóíà 1982.
 Ñáyòàáí ðàáííàííñòíeíááí Íàóíà ÷óáíðáíðòòà
 Íððeäñeäáí íà ìàeóé áá÷áðíe. In
 Íefáy Áàeááí. Èçáíeä Ìñeííàñeíe Íàððeäðòeè, ÷àñðó
 àòíðáy, 1982, 255-282.
 Ñìeðííàà 1976.
 Ñìeðííàà, Ýíáàeèíà, Ñàðàáááíà, Æeáííeñü Áàeèeíáí
 Íááíðíáà ñàðàáeíà XIII – íà÷àeí XV. áàeà, Ìñeäà,
 1976.
 Ñí. Ííííàe• 1977.
 Ñí. Ííííàe•, äð., £óñðeí, Æeðeè/4à ñàáðeè. Ááíáðàà, 1977.
 Ñòà/4e• 1947.
 Ñòà/4e•, Áàñà, Õeíóàðe. In Áðà•à çà eóeðóðíó eñòíðe/4ó
 Ííáíà Ñààà. Èç àðòeäà ííííàñeíáí ìàeñòðàðà.
 Èçàà/4á àðàá Ííàe Ñàà, 1947, 140-177.
 Ñòí/4áííàe• 1961.
 Ñòí/4áííàe•, Áíáðeèà, Áàçíàe Õðeñòíóíðà Æáðàðíàe•à.
 In Áàeí Õðeñòíóíðà Æáðàðíàe•à, Áàeáðe/4à Ìàðeòà
 Ñðíeá, Ííàe Ñàà, MCMLXI (1961), 65-76.
 Ñòí/4÷áñeà – Àíðeè• 1982.
 Ñòí/4÷áñeà - Àíðeè•, Áàðà, Èeèíáíó è Íàóí Íððeäñeè áí
 íàðíàíàðà ððààeèe/4à. Ñeíí/4á, 1982.
 Ñòí/4÷áñeà – Àíðeè• 1988.
 Ñòí/4÷áñeà - Àíðeè•, Áàðà, Íðàeè íà Áàíeíà. Ñeíí/4á,
 1988.
 Ñðííeà íðàáíñeááíà Ìeððííeè/4à Èàðeíàà÷eà 1910.
 Ñðííeà íðàáíñeááíà Ìeððííeè/4à Èàðeíàà÷eà, íí
 ííààeèìà íà 1905 áíàà. Çà óðàáíeðòáí íááíàðà Ì.
 Èíííàò. Èàðeíàò 1910.
 Ñóáíðe• 1980.
 Ñóáíðe•, Áí/4eí, Íððeäñeäòà ñeèeäðñeä øeíeà íà XV áàe.
 Íððeä, 1980.
 Øàeíe• 1987.
 Øàeíe•, Èáííààà, Ñðííeí çeáíí ñeèeäðñòáí XVIII áàeà.
 Ííàe Ñàà, 1987.
 Õeèyàà è ñíáíàáñàð 1993.
 Õeèyàà è ñíáíàáñàð áíàeíe ìò ñíúðòòà íà ñà. Íàóí
 íððeäñeè. Ðàà. eíeáàeý: Áú÷ààðíà, Ìeðàeè –
 Áíáðàíàæeáàà, Áeàðàðeíà – Ìeéíeíàà, Ñààðeéíà.
 Ñíðeý, 1993.
 Õàeéíàñeè 1997.
 Õàeéíàñeè, Íàóí, Ñààðeè Íàóí íððeäñeè ÷óáíðáíðàò.
 Íððeäí, 1997.
 Õàeéíàñeè 2004.
 Õàeéíàñeè, Íàóí, Ñòàðeòà íà÷àðe è íðàáíe/4àòà çà ñààðe
 Íàóí íððeäñeè. Íððeä, 2004.
 Bíeòàà 2005.
 Bíeòàà, Ááíáðàà, Ìàæáó óñòíóíðì è íeñáííðí ñeíáí.
 Õíeèeíðúò è íàðíàíeðà æeðeý. Ñíðeý, 2005.
 Áàeáeíðíeèò 1958.
 Áàeáeíðíeèò, Áðíóó., Ìß Áòóeèíàeááííàð Õðúàçíeè
 Ýðß Õíòñeíeñáóðáò, Szaloniki, 1958.

Elena Csobai

Renovarea bisericii ortodoxe române din Otlaca Pustă



Biserica ortodoxă din Otlaca Pustă

Trebuie să ne bucurăm că s-au creat posibilități pentru continuarea renovării bisericilor ortodoxe române din Ungaria, dar în același timp trebuie să fim foarte precauți și să ne asumăm răspunderea, ca renovarea să ne aducă bucuria, că s-a salvat tot, ce s-a putut. Prin renovarea bisericilor trebuie să se conserve și să se salveze tradiția, istoria lăcașului, exteriorul și interiorul de odinioară, pe care ni l-au lăsat înaintașii.

Tot astfel, în cazul bisericii din Otlaca Pustă, eu cred că, în memoria lui Ștefan Rusu, trebuie să păstrăm lăcașul de cult cu interiorul său, cu tot ceea ce a donat acesta. Cercetarea documentelor din arhivă ne ajută și în cursul renovărilor, restaurărilor. Documentațiile de construire și de amenajare interioară a bisericilor, păstrate în arhiva parohiilor, ne oferă foarte multe informații, care pot, să ne fie de folos în lucrările de renovare.

În acest sens, în continuare voi reda un scurt istoric al comunității bisericești din Otlaca Pus-

tă, pentru a înțelege, pe de o parte, importanța bisericii pentru locuitorii de aici și, pe de alta, împrejurările în care a fost construită.

Cercetărilor istorice din Ungaria, referitoare la românii din județele Bichiș, Bihor și Csongrad, întreprinse în ultimele două decenii, ne permit să afirmăm, că, în cele 18 localități, unde încă și azi există câte un mic nucleu românesc, există o continuitate de locuire începând din secolul XVII-lea și pînă în prezent. La fel, documentele păstrate în arhivele bisericilor ortodoxe atestă că, începutul stabilirii românilor pe meleagurile Ungariei de azi aproape coincide cu anul înființării parohiilor ortodoxe. Cu câteva excepții, marea majoritate a parohiilor ortodoxe române s-au înființat în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea. Față de acestea, comunitatea românească din Otlaca Pustă reprezintă o excepție.

Istoricul comunei începe relativ târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În județul Bichiș, al doilea val de colonizare a început din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și a durat pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. În general, în această perioadă a colonizării, dintr-o așezare cu o populație mai numeroasă, o parte a locuitorilor înființează o nouă așezare, situată la numai cîteva kilometri de prima. Atunci, cînd dorim să descriem istoricul comunei Otlaca Pustă, trebuie să pornim chiar de la denumirea comunei. În secolul al XVIII-lea comuna Otlaca, (azi Grăniceri, România) făcea parte din comitatul Arad. În anul 1736, Otlaca era una dintre cele mai populate localități din județul Arad, din punct de vedere al numărului iobagilor înstăriți, mai puțin înstăriți, al jelerilor sau pâlmași (*hospes*, *subhospes*, *inqlinus*¹). În statistica din anul 1746 comunitatea ortodoxă română din Otlaca avea doi preoți, pe Pop Petru și pe Popa Ioan² Luînd în considerare conscripțiile din secolul XVIII-lea putem constata, că Otlaca se afla printre localitățile apropiate de frontieră dar cu populație absolut românească. Referitor la comerțul de vite practicat în comitatul Arad, în monografia județului, se arată că acesta era susținut mai cu seamă de 19 armeni, 10 bulgari, 9 greci, 8 valahi și 8 sîrbi.³ Dintr-un tabel cu comercianții de vite din zonă, păstrat în Arhiva județului Arad, aceștia sunt menționați cu numele, religia, patria, locul de



Iconostasul bisericii din Otlaca Pustă

domiciliu, locurile ținute în arendă și numărul aproximativ al boilor crescuți, pentru comerț. Din acest tablou reiese că Ungulan (Ungurean) Toader și Cserban (Șerban) din Otlaca, au arendat pământ la Medgyes și că aveau acolo 100 de boi.⁴ Cum se vede, chiar din secolul XVIII-lea locuitorii din Otlaca au luat în arendă pământuri în Medgyes, care se aflau în imediata vecinătate a comunei.

Istoricul comunei Otlaca Pustă - care azi aparține Ungariei - începe cu Pusta Medgyes. În Statistica eparhială a bisericii ortodoxe române, cu privire la comitatele Cenad, Bichiș și părțile arădane rămase Ungariei de astăzi, sînt amintite, parohia Otlaca cu filialele Aletea, Lökösház, Jánosház și parohia Pusta Megheș, care era echivalentul comunei Otlaca Pustă de azi. Numele comunei de azi indică faptul că s-a înființat dintr-o pustă (din Pusta Megheș) a comunei Otlaca, azi Grăniceri.

Ștefan Rusu, întemeietorul comunei Otlaca Pustă

Ștefan Rusu (1857–1941), cu supranumele de Părădaica, originar din Otlaca (azi Grăniceri), a fost un bun negustor, s-a ocupat cu creșterea și îngrășarea animaleor, pe care apoi le-a

vîndut la marile târguri din Arad, Budapesta, Viena. Acest bun gospodar, mulțumită priceperii cu care a făcut comerț, a ajuns să agonisească o avere importantă.⁵

În memoria sătenilor se păstrează mai multe variante ale unei legende, ce se referă la o comoară, pe care Ștefan Rusu ar fi aflat-o undeva.⁶

Despre acest gospodar român, se știe că, a fost un bun creștin, că a ținut mult la religia ortodoxă, la neamul românesc. Ștefan Rusu a fost membru al comitetului parohial din comuna Otlaca (Grăniceri). În protocolul ședinței comitetului parohial, ținută în ziua de 25 mai/6 iunie /1898 se consemnează următoarele: Comitetul parohial are sarcina de a decide "acum în această ședință definitivă în privința scrisoarei inspectorului regesc unguresc de școale nr.822 din 1898 și-n legătură cu acesta și-n privința susținerii școlii în P- Megheș ca școală confesională, din partea președintelui ca obiect de dezbateră dar se pune în locul prim chestiunea școlii din P. Megheș că din considerarea datorinței ce o avem de a ne păstra confesionalitatea școlilor noastre precum apoi a răspunderii înaintea lui D-zeu și a oamenilor pentru neglijarea datorinței cu toate că timpurile sunt grele, căci sunt apăsătoare greomintele cari au a le suporta credincioșii noștrii, să chibzuim, să ne sfătuim, oare putem să susținem noi acea școală și să încungiuirăm ofertul ce ni-l trimite inspectorul regesc de școală atrăgătoriu la evidență, dar otrăvitoriu în esență ! La acest loc se ridică membrul comitetului parohial Ștefan Rus care cere a se trece la protocol următoare dechezățiune a sa:

„Dumnezeu înduratul m-a dăruit cu o stare materială bunișoară. Din simțul meu creștinesc, cu dorința fierbinte de a mîntui credincioșii comunei mele Otlaca de alte sarcini nouă de o parte, de altă parte de a face posibilă realizarea dorinței fiecăruia din noi, ca și acei sărmani împrăștiați pe răzoarele Pustei numită Megheș să fie împărțâșiți de darul lui D-zeu ce îl revarsă asupra omenimei prin biserică și școală. În considerare că-n Pusta amintită este edificiu coresponszătoriu și pentru slujbele cele sînte și pentru instruirea pruncilor - dar din lipsa nemijloacelor toate acestea pînă acum nu s-or putut împlini, -Zic din simțul meu creștinesc și inimă curată donez sîntei noastre biserici din Otlaca din pămîntul meu arătoriu aflătoriu în Pusta Megheș un complex cam de 34 de iugăre cu drept de proprietate vecinică, ca din venitul acelu pămînt, cu alte venite ce s-or mai afla, să se susțină acolo preot-învățătoriu! La

lui! Ștefan Rus propune iară comintetului parohial, enunță că a decis că: În considerare că cumpărătorii celor 52 de locuri **alcătuise** în pământul de lângă edificiul capelei-școale din P. Megheș n-au observat condițiile staverite în contractele încheiate cu așa zisă comisia mixtă de atunci, ba cei mai mulți cu excepția alor 2-3 au părăsit acelea locuri, și de un șir de ani epitropia bisericească le manipulează, - să se facă demers pe lângă veneratul conzistoriu pentru nimicirea acelor contracte, ca apoi locurile acelea să se dea pe altă cale, în altă formă la oameni, bunăoară pe lângă o plată anuală ca arendă 47,50 mp, din care sumă s-ar putea mereu mereu desplăti acel pământ de greomintele cu cari s-a întabulat. Forma de după care să se dea în folosință oamenilor acestea locuri se va staveri. Din partea comitetului după ce se va ști rezultatul în urma demersului la Veneratul conzistoriu precum și după ascultarea părerilor bărbaților mai esperti în astfel de chestiuni.- Inspectorului regesc în urmarea donățiunii să i se mulțumească ofertul !”

Din acest document reiese clar că, din pământul lui Ștefan Rus, s-au împărțit 52 de locuri de casă, în imediata apropiere a capelei-școală. Într-adevăr la Oficiul funciar din Mezőkovácsháza în anul 1968 s-au înregistrat, în cartea funciară, 52 de locuri cu casă. În acest registru se află:

I.

Bunurile parohiale,

- 1, nr 398 Pământ arabil
- 2, nr 400 Casă, numărul topografic 74 (casa preotului) în partea numit Csikós dűlőben.
- 3, nr 401 Casă , clădiri agricole, grădină în Csikós dűlőben

II.

Bunurile școalei

- 1, Locul sub numărul 1 a fost cumpărat la 18 august 1912
- 2, De la numărul 2 și pînă la 101 și încă în plus trei locuri, deci în total 52 de locuri, adică grădină și casă, au fost înregistrate, din nou, într-o carte funciară nouă. La urmă s-a menționat că 51 de locuri au fost donate de Biserica Ortodoxă Română din Pusztaotlaka și numai unul a fost cumpărat în 18 august 1912. Probabil acest loc a fost cumpărat pentru zidirea bisericii.

În cartea funciară au fost înregistrate cele 52 de locuri cu numărul topografic. Aceste locuri, cu timpul, au fost moștenite sau cumpărate de

noi proprietari și, numai tîrziu, în anul 1974, Vicariatul ortodox din Giula a declarat că biserica e de acord, ca aceste locuri, să intre definitiv în posesia celor care le-au cumpărat, sau au ajuns în posesia lor prin moștenire.

La Oficiul funciar din Mezőkovácsháza se află declarațiile, din anul 1974, ale oficiului către fiecare locuitor al celor 52 de case, în care se menționează că aceste locuri aparțin Bisericii Ortodoxe Române iar la proprietarul respectiv scrie de cînd locuiște în casă, cum a ajuns acolo, arătând că această declarație s-a făcut în interesul proprietarilor, pentru ca să intre definitiv în posesia casei și locul respectiv.

Această listă atestă, că s-a împlinit dorința donatorului Ștefan Rusu, fiindcă locurile au rămas, într-adevăr, în posesia bisericii ortodoxe române, pînă în anul 1974.⁷ Proprietarii au fost români de religie greco-orientală, după cum atestă și numele lor. În cîteva cazuri, datorită căsătoriilor mixte, numai unul dintre proprietari, adică sau bărbatul sau soția, erau români. Acești proprietari, cu cîteva excepții, au fost a doua, sau chiar a treia generație, care au moștenit locurile donate de Ștefan Rusu. Urmărind pe harta comunei cele trei străzi, unde au locuit aceste familii, și anume strada Felszabadulás, Kossuth și Dózsa, constatăm că ele închid un triunghi, iar a patra latură a dreptunghiului este închisă de biserică și de cimitirul ortodox. Așa este și azi.

Întemeierea comunității bisericești

După ce numărul locuitorilor românilor din Pusta Meghieș a crescut, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, s-a înființat comunitatea bisericească. Din anul 1898, deci după formarea noii așezări în Pusta Meghieș, slujbele bisericești au fost săvîrșite în edificiul școlii confesionale, care și-a deschis porțile prin contribuția lui Ștefan Rusu, care, așa cum am văzut, nu numai că a ridicat un edificiu dar a și a dăruit un complex de 34 iugăre, cu drept de proprietate veșnică, ca din venitul acestui pământ, cu alte venite, să se susțină în Pusta Megheș un preot învățător⁹

Abia în anul 1907 s-a găsit un edificiu potrivit pentru instalarea unei capele, care a existat pînă la zidirea bisericii din anul 1913. Credincioșii, din anul 1898, au fost arondați preoților din Chitighaz, care se deplasau în comuna nou înființată pentru săvîrșirea slujbelor bisericești, în sala de clasă a școlii confesionale. În arhiva parohiei s-a păstrat următorul calcul de buget, unde se consemnează că” Tekintetes Rusz István foldbirtokos úr elrendelése Kígyos

melletti ottlakai pusztán Görög keleti templom
 ujjontan felépítésére vonatkozva." Acest docu-
 ment, scris în limba maghiară, consemnează
 foarte amănunțit toate lucrările legate de zidi-
 rea, construirea noii biserici din Otlaca Pustă.

Acest buget descrie, în opt pagini, următo-
 rele activități care s-au făcut la biserică:

- 1, Muncă de pământ(la fundație)
- 2, Muncă de zidar
- 3, Muncă de dulger

<u>Összesítés.</u>	
I.	Többs munkka összege. 1144.66
II.	Homiuves elhelyeső " 16979.04 17409.79
III.	Acos munkka " 3139.78 4062.80
IV.	Tetőfedő munkka " 820.00
V.	Bádogos munkka " 2476.90 2396.90
VI.	Ábrtalos lakatos stb " 2464. — 2834.00
VII.	Különféle munkka " 810.00
<u>Összege</u>	
	27831.38 29775.15
Felhívás gálta si kárpent tette Budán 1912 március 24-én Pörös Antal Elek 1912 június 20-án Állásváros 1912. Jan. 17-én Lösi Miklós János György	
Munkka Ábrtal Pusni Stefan	
János János 27831.38	



- 4, Muncă de acoperiș
- 5, Muncă de tinichigiu
- 6, Muncă de tâmplar, fierar
- 7, Alte munci

Pe ultima pagină a documentului se află iscălitura lui Kukla Antal și al lui Rusu Ștefan, în Aletea, în anul 1912 ianuarie 20, și ștampila, pusă tot de Kukla Antal. Acest buget a fost revizuit și întregit de inginerul Rozvan, în Arad la 7 martie 1912. Inginerul Rozvan îi adaugă încă două pagini cu titlul " Templom belső berendezési szükséglete", în care se descrie tot ceea ce trebuie să se facă în interiorul bisericii. După cum am arătat, acest document atestă că Rusu Ștefan, ca donator, a comandat calculul de buget și el l-a și iscălit.

După înființarea comunității bisericești și după zidirea bisericii din anul 1913, numărul credincioșilor, conform conspectului credincioșilor din Pusta Megheș, a fost următorul:¹⁰

- 156 bărbați
- 166 femei
- copii sub 12
- 179 de fete și băieți.

Preotul Teodor Draia consemna, în anul 1914, că la finele anului 1913, în total în comună a găsit:

- 501 de suflete cu 91 de perechi cununate¹¹

Conform protocoalelor răposaiților pe anii 1913-1964 și botazaților anii pe 1913-1951,¹² românii stabiliți în Pusta Megheș au venit din comune aparținând comitatului Arad: Otlaca(Găniceri), Giula, Bătania, Pilul Mare, Medgyesegyhaza, Chitighaz, Almáskamarás, Ókigyós.

Despre actuala renovare a bisericii din Otlaca Pusta relatează mai jos părintele ortodox din comună Arhimandritul Calinic Covaci.

Biserica ortodoxă românească din Otlaca-Pustă

Parohia Ortodoxă Română din Otlaca Pustă face parte din Protopopiatul Giula.

Înființarea localității are loc în ultimul dece-niu al secolului al XIX-lea. Din punct de vedere bisericesc, înainte de constituirea localității, cătunele aflate în acest loc aparțineau de comuna Otlaca (Grăniceri) din România. După formarea comunei, găsindu-se în vecinătatea parohiei Chitighaz, ea a fost atașată la această parohie, cu statut de filie. Din 1898 slujbele pentru credincioșii otlăcani au început să fie săvârșite în clădirea școlii confesionale din sat, deschisă prin contribuția lui Ștefan Rusu. În 1907 s-a amenajat o capelă, care a funcționat

până în anul 1912, când numărul credincioșilor a ajuns la 108 familii, cu 474 de suflete. Ca urmare a acestei creșteri, credincioșii din Puszta-Meggyes, adică Pustă Megheș (denumirea veche a localității Otlaca Pustă) au hotărât schimbarea filiei în parohie. Pentru aceasta, ctitorii Ștefan Rusu cu soția sa Zenobia Drăgan au construit în Otlaca Pustă o biserică și o casă parohială corespunzătoare și au dăruit parohiei pământ arabil.

La data de 14-27 decembrie 1912 s-a întrunit Consiliul filiei Otlaca Pustă, care a hotărât schimbarea filiei în parohie. Această hotărâre a fost trimisă Consiliului parohial din Chitighaz, solicitându-se aprobarea celor propuse, lucru care s-a întâmplat în ședința de lucru a acestui consiliu din data de 16-29 decembrie 1912. Parohia din Chitighaz a înaintat cererea la Protopopiatul din Chișineu Criș, care, în ședința sa din 12-25 februarie 1913, a luat act de dorința de schimbare a filiei în parohie și a înaintat această cerere spre aprobare definitivă Centrului Eparhial din Arad, care a decis în 7-20 martie 1913 transformarea filiei Otlaca Pustă în parohie.

Devenită parohie independentă și fiind asigurate – din jert-felnicia ctitorului Ștefan Rusu – cele necesare pentru existența unui preot, comitetul parohial a publicat în luna iunie 1913 un concurs pentru ocuparea postului de preot paroh al nou înființatei comunități bisericești. Astfel, în anul 1913, a fost ales primul preot al parohiei în persoana lui Teodor Draia, care a slujit până în anul 1920. După plecarea lui a urmat o vacanță până în 1931, când a fost ales preotul Florian Duma, care a păstorit aici până la moartea sa din anul 1947. A urmat o nouă vacanță de 11 ani. În acest timp, slujbele au fost săvârșite de către preoții din Giula, Chitighaz și Bătania, după cum consemnează Părintele Vicar Teodor Misaroș, în cartea sa, intitulată: „Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din R. Ungară”, Budapesta, 1990.

În anul 1958 a fost ales, ca paroh, preotul Teodor Rocsin, care a slujit la această parohie până în anul 2002, când a trecut la cele veșnice. Din 2002 până în 2006 preotul parohiei a fost Protosinghelul Paisie Ion (care în 2006 a fost ales și hirotonit ca episcop-vicar al Arhiepiscopiei Timișoarei), iar din anul 2006 până astăzi, subsemnatul este parohul acestei Parohii.

Biserica ortodoxă română din Otlaca-Pustă are hramul „Înălțarea Domnului”.

Biserica este construită în stilul bisericilor din Banat și deservește nevoile spirituale ale credin-

cioșilor români din această localitate. În Sfântul Altar, pe spatele iconostasului este așezată o tablă comemorativă din lemn, cu următorul text: „S'a zidit această biserică pe spesele bunului creștin ȘTEFAN RUSU și SOȚIA născ. ZENOBIA DRĂGANU, locuitori în Otlaca în anul Domnului 1913 (s.n.) când era domnitor Maiestatea Sa Împărat și Rege Francisc Iosif I. În dieceză episcop: Ioan I. Papp. Protopop Dr. Dimitrie Barborde Ileni, preot în Otlaca: Gheorghe Turicu, Iustin Iancu, Romul Mladin, prin zidarul: Anton Kukla și Stifler Macxim mășor, ambii de den. Aletea". La intrarea în biserică se mai află o placă comemorativă dedicată preotului Teodor Rocsin.

Parohia are și un cimitir propriu, situat în apropierea bisericii, pe terenul dăruit tot de către Ștefan Rusu.

În ceea ce privește starea în care se află biserică, se observă în exterior că nu a beneficiat de o restaurare, turnul bisericii necesită lucrări de consolidare, materialul de tâblărie trebuie revopsit, structura acoperișului trebuie consolidată, țiglele trebuie înlocuite, tencuiala exterioară, fiind căzută și deteriorată în multe părți, trebuie schimbată. În interiorul bisericii iese în evidență frumosul iconostas aflat într-o stare bună, masa Sfântului Altar, împodobită cu acoperăminte noi și obiecte liturgice din argint aurit, însă toate acestea sunt umbrite de tencuiala, care în mare parte s-a desprins de pe tavan și de pe pereții laterali, fiind nevoie de intervenție urgentă, deoarece se observă des căderi din tencuiala. Stranele sunt în stare destul de bună dar necesită revopsire. Pardoseala din piatră se prezintă într-o stare acceptabilă, fiind acoperită în mare parte de covoare. Biserica nu dispune de sistem de încălzire, fiind nevoie de realizarea unui sistem de încălzire eficient și rentabil.

Față de celelalte biserici din cadrul Episcopiei Ortodoxe Române din Ungaria, biserica din

Otlaca Pustă are avantajul că este situată la un nivel mai înalt, astfel încât igrasia pătrunde mai greu în pereți. Ținând cont de toate acestea, una dintre principalele obiective pentru Parohia Ortodoxă Română din Otlaca Pustă este aceea de a reuși renovarea bisericii. Pentru acesta încă din anul 2008 am început lucrările de renovare, prin schimbarea ușilor și a geamurilor, deoarece cele vechi au ajuns într-o stare avansată de degradare, astfel încât era și un curent puternic pe timp nefavorabil. De asemenea am început și tencuirea pereților laterali din Sfântul Altar, care aveau nevoie de intervenție urgentă. Am reușit să realizăm aceste lucrări cu ajutorul Departamentului pentru Relațiile cu Românii de Pretutindeni de la București, care ne-a sprijinit cu suma de 4 milioane de forinți.

Prin efectuarea acestor lucrări de reparații, s-a încheiat prima etapă de restaurare a bisericii ortodoxe române din Otlaca Pustă. Pentru continuarea renovării am căutat diferite soluții și în cele din urmă am găsit o posibilitate de a înainta un concurs european „EMVA”, pe care l-am realizat cu ajutorul Asociației „Mihai Purdi” din Otlaca Pustă. Deoarece Parohia nu este persoană juridică, ci doar Episcopia, care la rândul său putea înainta doar un singur proiect, am decis să înaintăm proiectul în numele Asociației „Mihai Purdi”, prin bunăvoința Doamnei Președinte Eva Bocsor Karancsi. Lucrările de renovare cuprinse în acest proiect vizează schimbarea tencuiei în exterior și interior, renovarea turnului și a acoperișului, precum și amenajarea unui parc în jurul bisericii.

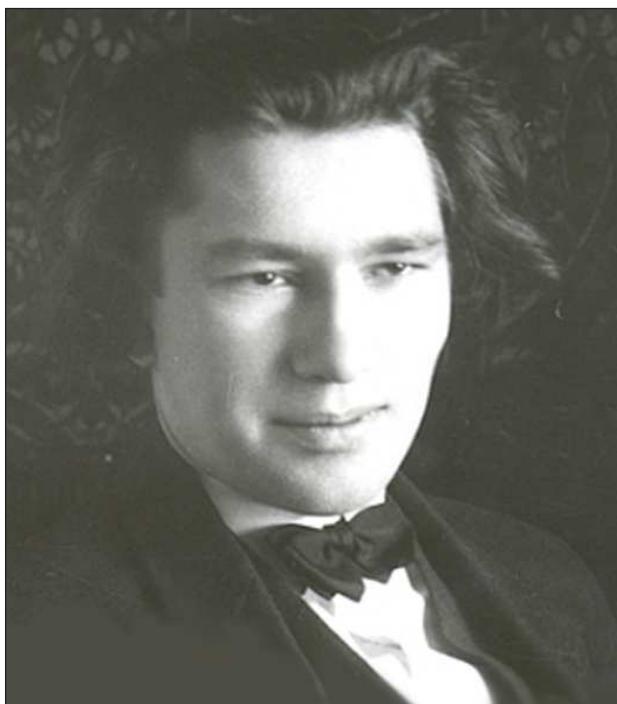
În cursul anului 2009 am fost înștiințați, de către organele competente, că am câștigat proiectul de renovare, obținând suma de aproximativ 37 de milioane de forinți. Menționăm că este vorba de o finanțare ulterioară. În momentul de față suntem în stadiul de identificare a unui împrumut în cele mai bune condiții, pentru a putea începe executarea lucrărilor.

NOTE

1. Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din Cîmpia Aradului de acum două veacuri*. Editura autorului. 1940 Diecezana Arad. p.46-47.
2. Ibidem, p.82.
3. Márki Sándor, *Arad vármegye története*, II, 871.p.
4. Ciuhandu, op.cit., p 189.
5. O mare parte a informatorilor din comună
6. Rodica Colta: Poveștile de întemeiere a satului Otlaca-Pustă, In: Simpozion, X, Giula, 2001, pag. 130-145.
7. Arhiva Oficiului Funciar din Mezőkövácsháza. 5. számú Telekönyvi betét Pusztatollaka
8. Pusztatollaka térképe: HISZI MAP KFT-Gyula Jókai utca 20.
9. Misaroș, Teodor, *Din Istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Republica Ungară*, Bp. 1990. p 177.
10. Colecția Bisericilor Ortodoxe Române din Ungaria. Arhiva Parohie Otlaca-Pustă..
11. Colecția Bisericilor Ortodoxe Române din Ungaria. Arhiva Parohie Otlaca-Pustă..
12. Colecția Bisericilor Ortodoxe Române din Ungaria. Arhiva Parohie Otlaca-Pustă..

Ibos Éva

Gheorghe Cohan (1910–1966)



Portret din anii 1930

Fiu de fierar, Gheorghe Cohan a avut de parcurs un drum lung până să ajungă pictorul recunoscut de mai târziu. Deși a rămas fidel, până la moarte, orașului său natal, totuși n-a prins rădăcini acolo, ci încă de tânăr s-a atașat, coloniei de artiști din Hódmezővásárhely. A fost tot timpul pe drumuri, încât putem spune că a petrecut cam tot atâta timp în capitala Ungariei cât și în colonia de pictură din câmpia maghiară. A fost atent mereu la curente artistice, pe care le-a preluat, de aici rezultând opera sa bogată, ce reflectă, deopotrivă, tradițiile picturii din câmpia maghiară cât și influențele dadaismului. A creat, în paralel, lucrări care pot fi încadrate în două formule stilistice diferite, atât ca mod de exprimare cât și ca materie folosită. Lucrările care reprezintă stilul școlii de pictură din Hódmezővásárhely sunt executate în ulei, iar cele abstractizante în pastel. La sfârșitul carierei, sentimentul și rațiunea s-au îmbinat încât pictura sa, cu caractere specifice artiștilor din Alföld (câmpia maghiară), a fost influențată de disciplina și de simplificarea proprie constructivismului iar experiențele sale geometrizzante au abordat și temele predilecte coloniei de artiști din câmpie. Astfel, pe de o parte Cohan a desăvârșit moștenirea lui Tornyai, iar pe de alta, ieșind din cadrele stilului de la Hódmezővásárhely, a inclus în arta sa

și curente avangardiste. Cu toate că, în cazul acestui artist nu există o biografie sigură, bazată pe fapte, și nu am avut la dispoziție nici măcar o monografie, totuși considerăm că, prin opera pe care a realizat-o, putem înțelege arta lui Cohan. Unele din creații sale ne dezvăluie crezul său artistic și ne fac să-i înțelegem personalitatea.

Viața și arta sa

Cohan provine, din partea tatălui, dintr-o familie de mici meseriași iar din partea mamei dintr-o familie de agricultori. Părinții l-au direcționat spre o meserie, din dorința de a avea un trai sigur, însă el, deja ca elev, a fost atras de desen. Profesorul său de desen, julanul József Dezső, l-a încurajat pe Cohan să-și continue studiile și tot el a fost cel, de la care a rămas prima informație legată de debutul acestuia. Astfel, József Dezső a notat, în dosul unei lucrări în acuarelă, primită de la Cohan, următoarele: *„Pictura artistică instinctuală al lui „Gheorghe Cohan, băiat de 15 ani, care învață de fierar. Prima sa expoziție a fost la Jula, la Faluszövetseg (Uniunea sătească) între 6-9 decembrie 1924. L-am învățat un an. În timp ce era ucenic, în fiecare duminică venea la mine după sfaturi”*.

Prima sa expoziție i-a schimbat lui Cohan soarta. Talentul său a fost observat și de alții, de pildă, de Dr. Szilágyi László, consilier la poliție, care a rezolvat, ulterior, ca tânărul să studieze în capitală. Mai mult, la inițiativa sa, personalități ale orașului Jula au adunat bani pentru ca Cohan să poată, să-și înceapă studiile în capitala Ungariei. În 1927 s-a înscris la Școala Superioară de Arte și a ajuns în clasa lui Glatz Oszkár. Tânărul artist s-a implicat în activitatea coloniei de pictură de la Baia Mare însă, în locul plein air-ului, a optat mai mult pentru desen. Deci mulțumită talentului său a fost denumit profesor la facultate, însă, nu se știe de ce, a intrat în conflict cu maestrul său. Se poate doar bănuși, căci încăpățănarea lui Cohan a avut un rol decisiv în acest conflict. Nu cunoaștem motivul conflictului, însă rezultatul a fost ca artistul nu s-a mai întors la școală, în anul doi de facultate. A umblat în schimb la școala liberă de pictură a lui Podilini Volkman Artúr, însă, lipsei unei educații sistematice, a făcut ca perioada studiilor sale autodidacte să se prelungească mult. Acest lu-



cru s-a reflectat în creația sa, în care, se pot observa mai multe stiluri. De pildă, între experimente, găsim un număr mare de viziuni cu tentă simbolistică, pline de romantism, însă, toate aceste experimente, se resimt de lipsa unei pregătiri profesionale.

Cu toate că nu se poate stabili sfera sa de interes, se observă totuși o treptată atracție spre dramatism.

Intervalul de timp, în care a realizat pastelurile nu se cunoaște exact, ele pot să fie datate între 1920 și 1930. Punctul de plecare al acestor lucrări par a fi găsite în albumele, pe care le-a răsfoit tânărul Cohan, în bibliotecile din școlile superioare. Pictorul, fără o experiență de viață traumatizantă, a fost atras de aceste opere pline de tragedie. Cel puțin picturile sale sumbre, pline de nori, care planează deasupra orașelor, cu cârduri de ciori, cu morți culcați în pat într-o poziție teatrală sângerând, toate evocă tragedia.

Lucrările acestea reprezintă creația unui tânăr artist, care-și caută drumul și în care este mai accentuată intenția urmăririi unui exemplu decât exprimarea propriului crez artistic. Această atmosferă și tematică ne permite să-i descoperim eul adevărat.

În 1931 a reușit să adune atâția bani cât să-și cumpere un bilet de tren spre Paris. Ajuns aproape cu buzunarele goale, mult timp nu a

putut face rost nici măcar de un adăpost adecvat, așa că nopțile le-a petrecut la azilul celor fără adăpost iar ziua s-a angajat să facă curățenie, ca să-și asigure minima supraviețuire. Soarta sa s-a schimbat înspre bine, atunci când s-a cunoscut cu Major Henrik, care i-a făcut rost de un post. Major Henrik a fost cel mai renumit caricaturist al vremii. În Ungaria, printre altele, a făcut un serial despre generația scriitorilor de la revista Nyugat (desenele au fost sistematizate și editate de Tipografia Tevan cu o introducere făcută de Kosztolányi, cu titlul de „Parnasszus”). Major a părăsit țara în anul 1919 și în timpul aventuroasei sale călătorii – după popasuri la Londra, New York și Amsterdam – în acel an (1931) s-a aflat la Paris. A sprijinit cu plăcere tinerii talentați din Ungaria, găsindu-le rapid comenzi de desen sau alte servicii. Pe Cohan l-a însărcinat cu copierea unor picturi. Datorită acestui lucru, tânărul artist a frecventat zilnic Luvrul iar munca de acolo l-a ajutat, pe lângă banii câștigați, și în formarea sa artistică. Este aproape de necrezut ca, pe lângă munca sa de la Louvru, Cohan să nu fi umblat în Paris și la diferite expoziții. Probabil că a ajuns în diferite galerii ale modernștilor, unde l-a putut vedea pe Picasso, Matisse, pe cubiștii și creațiile școlii din Paris, deoarece, mai târziu, în stilurile sale vor apărea aceste influențe. În ciuda acestui fapt, Cohan nu a făcut parte dintre reprezentanții avangardei maghiare, deoarece el s-a distanțat de concepția teoretică a artei.

Călătoria de studii la Paris a lăsat totuși unele urme în creația sa. Acest lucru este vizibil, în silul său geometrizat, de mai târziu, sau într-o creație precum „Femeia lângă sobă”, care, prin atmosferă, sugerează boema pariziană.





Șederea artistului în Franța s-a întrerupt odată cu înrolarea sa în armată, de unde, după paisprezece luni, s-a întors acasă și, încă în acel an, s-a stabilit la Hódmezővásárhely.

În acea vreme, Hódmezővásárhelyul a fost centrul provincial din Ungaria cu cea mai activă spiritualitate, nu atât în sfera artei cât în viața literară. Acest lucru s-a datorat oamenilor de litere din oraș, scriitorilor și poezilor, care s-au perindat pe aici sau care, din proprie inițiativă, au trăit mai mulți sau mai puțini ani pe aceste meleaguri.

Cât privește viața artistică a orașului, Tornyai János, renumitul fiu al orașului, care s-a întors acasă doar cu un an înainte de a muri, în anul 1935, a fost convins că artiștii din colonia locală nu au trândăvit până atunci. Și, într-adevăr, în anul 1934, aceștia tocmai au înființat Societatea Tornyai, printre a cărei membri s-au numărat și Rudnay Gyula și cumnatul lui József Attila, care chiar locuia la el la Hódmezővásárhely, Juhász Gyula. Cohan a fost unul dintre întemeietorii societății, care ulterior a organizat mai multe expoziții și seri literare și a inițiat apariția publicației „Délsziget”.

Hódmezővásárhely a fost un loc important în viața lui Cohan. De multe ori, aici, în diferite ocazii, s-a întâlnit și a vorbit cu oameni importanți, fiindcă, în afară de cei amintiți, prin oraș au mai trecut și Féja Géza, Németh László, Móricz Zsigmond, cercetător în India - Baktay Ervin, iar, pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp, au locuit, în Hódmezővásárhely, Iványi Grünwald Béla, Szőnyi István, și Kmetty János. În sfârșit, tot din rândul pictorilor a trăit aici și Endre Béla, iar Vén Emil tocmai în acea perioadă s-a mutat în oraș.

Cei din Hódmezővásárhely nu doar că l-au acceptat pe Cohan, dar au și avut încredere în talentul său. De pildă poetul Galyasi Miklós,

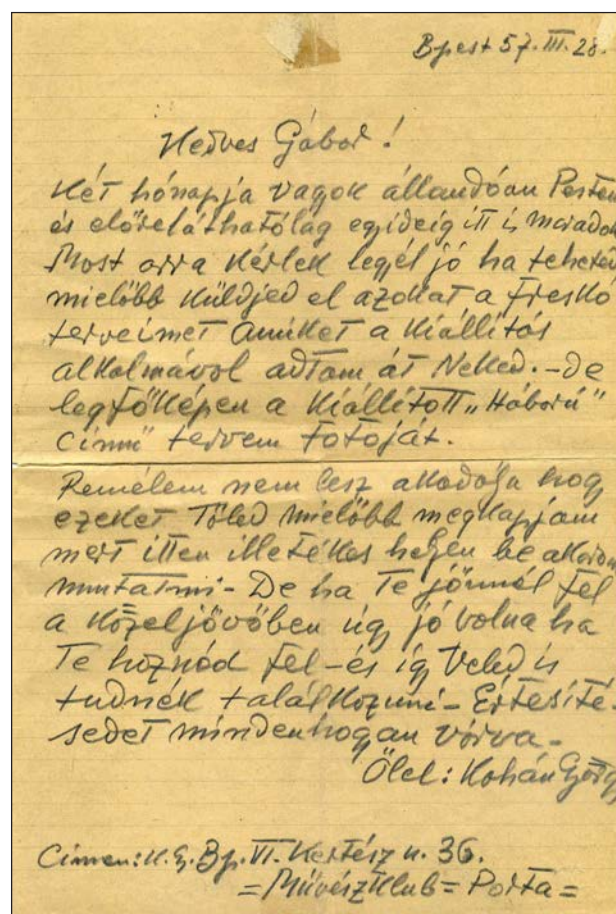
în volumul său „A nagy törvény mentén” (După marea lege), a acceptat ca ilustrațiile să fie executate de pictorul aflat atunci la început de carieră.

Cercetând lucrările lui Cohan din perioada 1930-1940, se pare că atunci încă era atras de tematica coloniei de artă din câmpie.

Înfluențat probabil de discuțiile cu Baktay Ervi, a fost de asemenea atras de vechea cultură orientală și această dragoste l-a însoțit tot restul vieții, dovadă că a păstrat volumul lui Baktay, „India művészete” (Cultura Indiei), până la moarte. Imaginația sa a fost captivată mai ales de clădirile exotice și de bisericile cu basoreliefuri, și, inspirat de acestea, a desenat compoziții grafice de mari dimensiuni, care amintesc de monumentele sacre.

Totodată a absorbit și tendințe artistice locale. Astfel într-o perioadă a pictat interioare cu o atmosferă familiară, asemănătoare cu cele a lui Endre Béla. La fel, în unele picturi realizate în colonia de vară a artiștilor din Mártély, surprindem ceva din viziunea lui Szőnyi István și a lui Kmetty János.

Aprecierile, de care s-a bucurat, și viața relativ echilibrată, pe care a dus-o, a schimbă atmosfera de coșmar din pictura lui Cohan. Norii închiși din picturi se luminează, iar temele lucrărilor devin mai omenești.



Pe la sfârșitul anilor 30, lumina devine esențială în picturile lui Cohan. Un rol variat îi revine luminii, lumina fin filtrată, misterioasă este un mijloc de exprimare lirică, căderea de raze aproape agresivă, care acoperă, ca un destin, casele, sau cerurile și corpurile cerești roșii ca sângele în amurg vor fi mijloacele influenței dramatice caracteristice lui Cohan.

Până atunci însă personajele feminine ale pictorului sunt pline de pace și liniște, a căror modelare relatează despre starea dorită a sentimentelor și situațiilor intime, ca de exemplu lucrarea „Osteneală” sau în mod special tabloul „Muză”, care ne amintește în mod explicit de stilul lui Szónyi. Aceste opere sunt foarte plastice, figurile sunt îmbrățișate de liniștea veșniciei, totodată, în ciuda exprimării lirice, din ele se revarsă generozitatea monumentalității. Cu găsirea vocii sale, glorificarea acestui caracter, a temei simple în continuare se intensifică treptat.

Pictează des interioare, de obicei camere aglomerate, realizate fie într-o lumină puternică fie doar scăldate de razele fine de soare. În picturile de tinerețe, se pot remarca destul de des lucrări care accentuează contrastul dintre lumină și umbră, ca de exemplu în tabloul cu titlul „Seară”.

În mai multe în picturile sale apare mobila

din cameră, care devine subiect de pictură, semn că artistul a locuit în chirie iar camera a folosit-o ca și în loc de atelier. De aceea, cu vremea, anumite piese de mobilier din lucrările lui Cohan, ca de exemplu comoda, fotoliu roșu, teracota galbenă, devin familiare privitorilor.

La fel, și în naturile sale statice ne întâlnim de regulă cu aceleași obiecte – sticla de parfum, oglinda de pe comodă, proptită de perete, vasele cu forme deja cunoscute – însă această recuzită nu devine plictisitoare din cauza repetitivității modelului. Ele oferă posibilitatea introspecției, a pătrunderii în sfera privată și din cauza ambianței variate a culorilor, aceste picturi redau un raport despre fazele stării lui de existență. Dealtfel, în interioarele spațioase foarte rar observăm figuri umane, și chiar atunci când apar aproape întâmplător, siluetele oamenilor sunt echivalente cu obiectele. Uneori totuși, într-un mediu mai strâmt al imaginii, pune o figură mai accentuată, cum ar fi figurile feminine în picioare în fața comodei, sau, în câteva lucrări, pictorul (Pictorul II), dar chiar și aici accentul nu cade pe figură.

În opera cu titlul „Pictorul II”, Cohan încearcă divizarea domeniului geometric și de aici încolo împărțirea structurală, în formă de geam a perspectivei devine o parte integrantă a activității sale.



Seara, 1937

La început doar compozițiile cu naturile statice și interioarele au fost în prim plan, apoi, în anii 1950, personajele feminine și, de asemenea, figurile de grup au fost introduse în structura compozițională.

Nici în acești ani nu a fost ușor – mai târziu însă a devenit imposibil – să urmărești drumul vieții pictorului, deoarece naveta permanent dintr-un oraș în altul. Când avea nevoie de liniște, sau dorea să lucreze, fără să fie deranjat, se retrăgea la mama lui la Jula. De Hódmezővásárhely îl leaga prietenii, dar foarte des călătorea la Pesta, ca să vizioneze expozițiile existente și ca să-și organizeze proprii sale expoziții. În capitală poposea cu plăcere la Cafeaua Japoneză, unde se întâlnea cu grupul de artiști, care se adunau regulat la cafenea. Aici a făcut cunoștință cu fotografa Balló Margit, care era mai în vârstă decât el și cu care s-a căsătorit în 1935. La început trăiesc la Hódmezővásárhely, iar mai târziu, în speranța unui trai mai bun, s-au mutat la Orosháza (pentru că soția sa provenea din acest oraș), însă în apartamentul neîncăpător, unde soția trăia împreună cu cei trei copii ai săi, nu a putut să lucreze. Astfel pornește iar la drum și organizează expoziții, însă acestea nu-i aduc câștiguri materiale. Adevărat, că era încă interesat de mai multe stilurile, lucru despre care ne informează fidel și catalogul lucrărilor expuse. În anul 1934 a organizat o expoziție de primăvară la Seghedin, unde a expus tablourile „Câmpie”, „Portret”, „Devotament”, „Repetiție”, „Agasm”, „Zâmbind”, „În curtea palatului”, „Plimbare”, „Cap de studiu”, „Iubitor de flori”.

Temele diverse dezvăluie faptul că artistul încă nu și-a clarificat propria direcția artistică, iar sentimentalismul din titlurile lucrărilor sună ciudat, cunoscând operele robuste de mai târziu. Totuși enumerarea conține și două viitoare caracteristici majore: câmpia care este prezentă în întregime temele picturilor în ulei și evlavia care caracterizează viitoarele opere lirice în pastel. Vizitatorii și criticii contemporani nu din cauza diversității au fost consternați, ci mai bine din cauza forței de neabătut: „Dintre cele zece tablouri nici unul nu lasă indiferent vizitatorul. Sunt care îl înjură, dar sunt care spun că astfel de talent nu a mai existat în pictura maghiară de decenii.” – a scris un ziar contemporan despre Cohan.

Curând călătorește pentru studii în Italia, dar în Nord se împotmolește, nu ajunge decât până la Milano, motivul a fost probabil izbucnirea războiului din toamna anului 1935 dintre italieni și abisinieni, dar s-ar putea ca și lipsa de



bani să-i fi produs rămânerea. Dealtfel limitele situației materiale i-au influențat întreaga viață. Și această problemă a dispărut doar pe la sfârșitul vieții sale, odată cu apariția succesorilor. De la început, a fost nevoit ca, fără încetare, să recurgă la împrumuturi de la prieteni și la ajutoare de la primărie, referitor la care i-au rămas scrisorile și cererile sale, păstrate azi în arhiva din Giula și Hódmezővásárhely. Suma modestă ce-i era trimisă nu a acceptat-o nicio dată ca pe o donație, de milă, ci, întotdeauna, cu ocazia unui sprijin s-a revanșat cu picturi la primărie, la prieteni sau la cunoștințe. Propriuzis acesta este și motivul pentru care, în timpul vieții, sale numeroase opere au ajuns în proprietate privată.

După întoarcerea acasă din Italia, în anul 1936, a organizat o expoziție cu 26 de opere, la Galeria Tamás. Acest lucru în contabilizăm ca pe o recunoaștere (mai ales că după trei ani tot aici figurează), adică la Galeria Tamás – după părerea lui Lyka Károly – „aceasta nu a însem-

nat atât de mult o orientare, dar i s-a respectat calitate". După expoziție au apărut mai multe cronici plastice, în care expoziția a avut ecou diferit, prezentarea dinamică a lui Cohan iritând și acum jurnaliștii, însă deja tot mai mult au început să fie cuvintele de laudă: „Arta lui s-a curățat, s-a simplificat și a depistat miracolul cuvintelor mai puține: un compact.” Încet pictorul se orientează înspre o abordare mai concentrată, temele sale bine cunoscute se apropie de lumea câmpiei, astfel din ce în ce mai bine își găsește propria direcție. De aceea în continuare rămâne polifonic, pentru că își manifestă interesul pentru stilul lui Tornyai, pentru tematica de câmpie, ce are o încărcătură dramatică, în același timp găsește acea lume de forme stilizate care va deveni limbajul de exprimare al tablourilor cu conținut liric și consistență iconică. Adică acelor creații care deposează activitățile de zi cu zi de greutatea obișnuinței și ridicând momentul la veșnicie îl glorifică într-un rit.

În anul 1939 este concentrat din nou ca soldat, la așa zisele exerciții de tragere, și, cu întreruperi mai mari sau mai mici, rămâne înrolat până în 1944. Între timp desenează mult „m-au găsit pe mine de desenator și printre altele acum am terminat un tablou colorat și decorat despre campania militară din regiunea sudică, de mărimea 100x30 – scrie Cohan într-o scrisoare de-a sa. După eliberare, își continuă stilul de viață neliniștită și hoinar, deseori își schimbă locul, încât nu numai pentru cel, ce i-a scris ulterior monografia, dar și pentru prietenii săi a fost de neurmărit. Cât de dificil este să găsești date biografice concrete, ne este demonstrat și de amintirile prietenilor săi – de opiniile și părerile altora – care povesteau peste ani că: „A fost un om ciudat sumbru și mediativ”.

„Uneori, dispărea săptămâni, nu-l vedea nimeni, nu știau pe unde umblă, știau doar că lucrează cu încăpățănare și persistență.” – a scris după moarte lui Cohan în necrologul său Horvát György. Participă în continuare la expoziții de grup, dar organizează și expoziții personale. La cea de-a 51 expoziție a sa, din 1943, de la Budapesta „Műbarát”, expune treizeci și una de picturi în ulei și acuarelă. În același an, Societatea Tornyai îi organizează o expoziție la Hódmezővásárhely, în care expune cele mai noi lucrări. În anul 1946 expune la Orosháza și la Gyula, iar mai târziu, în 1948, din nou în capitală, în spațiile de expoziții ale Sindicatului Liber al Artiștilor Plastici. Aici a expus publicului planurile sale de frescă.

De altfel fresca a fost tot timpul visul dezmiardător al lui Cohan, de aceea proiectele sale murale le-a realizat cu cretă în schițe mari. Aceste lucrări sunt rezultate din preocupările sale pentru monumental, însă ele nu au ajuns niciodată pe perete. Totuși, simțul său pentru monumental – care s-a cristalizat în a doua etapă a carierei sale – a făcut ca lucrările sale, să însumează, și fără dimensiuni gigantice, modul de compoziție și trăsăturile specifice acestei arte, încât au devenit cele mai cunoscute creații. Este adevărat că el acest lucru la putut considera puțin, pentru că în ultimele decenii ale vieții sale a mărit tot mai mult dimensiunile pânzelor, însă acestea foarte rar au depășit maturizarea picturilor „prinse între limite”.

Între anii 1948–1959 amănunțele biografice ale lui Cohan se pierd în neant. Se pare că, o lungă perioadă de timp nu a avut posibilitatea să expună și nici nu a primit vreo comandă, care să-i permită să supraviețuiască. Prietenii au încercat să-l ajute și i-au făcut rost de un post de secretar în comisia de distribuire a pământurilor de la Hódmezővásárhely, însă munca de funcționar a stat era atât de departe de el încât în decurs de o lună a demisionat.

Toate semnele arată că pentru el pictura a însemnat totul, aproape nimic altceva nu a considerat important, nici pe sine nu s-a considerat prea important, pentru că nu a lăsat nici o mărturie cu privire la evenimentele din viața sa.

Chiar și despre călătoriile sale știm doar din amintirile prietenilor, însă este imposibil de reconstituit traseului. Un singur lucru se știe concret, și anume că traseul său permanent a fost în formă de triunghi între cele trei orașe Budapesta -Hódmezővásárhely-Giula.

După acea pauză lungă în care dispărea din expoziții, în 1956, primește din nou posibilitatea de a expune în patria sa, și atunci își expune operele la Giula și la Hódmezővásárhely.

O afirmare în viața lui Cohan s-a produs în anul 1959, când a expus în sălile Galeriei de artă, la vernisajul expoziției făcând o introducere László Gyula. Din cuvântarea lui și de atunci se citează des constatarea potrivită, expresia de „curcubeul negru”, care caracterizează foarte demonstrativ arta energică neînfrântă, bogată în culori închise cu un fond dramatic a lui Cohan. Soarta lui s-a întors spre bine, pentru că din acest an primește una după alta recunoșterea publică: în anul 1959 primește placheta Tornyai, în 1960 primește premiul al treilea Munkácsy, în anul 1964 este distins cu premiul Munkácsy de gradul întâi.

În anul 1965, două sute de lucrări au fost

expuse la Expoziția retrospectivă, deschisă la Galeria Națională Maghiară (căreia atunci încă i-a dat spațiu clădirea de azi a Muzeului Etnografic din piața Kossuth). Cu această ocazie a fost distins cu premiul Kossuth, pentru întreaga activitate. Șirul succeselor a venit însă prea târziu, artistul era deja foarte bolnav încât nici de avantajele, care au însoțit premiile, nu s-a putut bucura prea mult. Moare în acest an, pe 16 decembrie.

Ce om a fost Cohan se poate bănuși, probabil, din cele de mai sus: o persoană închisă și misterioasă, care a avut o existență grea și care a supraviețuit datorită mării stăpâniri de sine. În societate a tăcut mai mult și a privit, astfel își amintește de el Féja Géza: „toată după-masa nu a scos un cuvânt doar a privit”. Prietenii l-au acceptat așa. S-au obișnuit cu disparițiile lui, au luat la cunoștință comportamentul său po-

sac, morăcănos și impresiile despre el au îmbalanzit recunoașterea cuvenită a picturilor sale.

„Ori tac, ori țip, între cele două nu există punte” – s-a caracterizat pe sine Cohan într-o scrisoare de-a sa. Cu altă ocazie s-a exprimat astfel: „mă descleștă o pornire agresivă”. Probabil a fost un om frământat, „pornirea agresivă” îndreptându-se spre el însuși, spre temerile și îndoielile sale plastice, care l-au măcinat interior. Aceasta luptă interioară a declanșat energia ce a dat naștere prestigioasei sale opere. Frământările sale au fost înghițite de pictura.

Cu toate acestea Dr Kószó Pál, medicul din Vásárhely apropiat lui Cohan, are dreptate; după părerea lui, Cohan se poate cunoaște într-un singur mod, privind picturile sale.

(Traducere de: Anca Liana Butar)



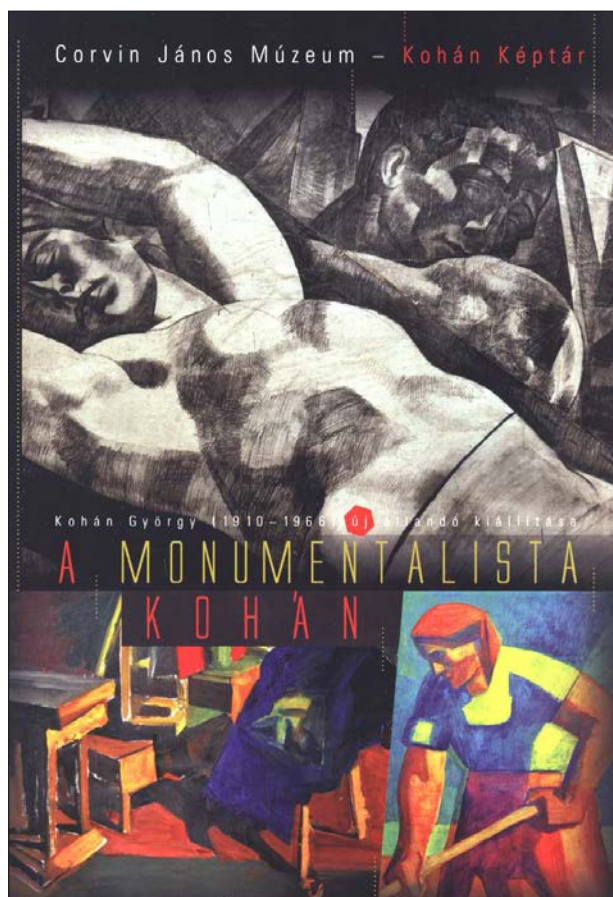
Bivoli, 1954

Emilia Martin

Centenarul nașterii pictorului Gheorghe Cohan din Giula (1910-2010)

În 2010 s-au împlinit 100 de ani de la nașterea pictorului giulan Gheorghe Cohan, venit pe lume în 22 februarie 1910, într-o familie românească, și botezat la biserica ortodoxă din Orașul Mare Românesc. Artistul – care prin testament a hotărât ca opera sa (cele 691 de picturi și 2215 lucrări de grafică) să intre în patrimoniul orașului natal – a fost comemorat pe parcursul întregului an de mai multe instituții și organizații, printre care și de comunitatea românească din Giula.

Șirul manifestărilor legate de centenarul Cohan a început în 22 februarie, ziua nașterii pictorului, cu o expoziție, deschisă la Biblioteca Mogyoróssy János din Giula, în care au fost expuse, timp de trei săptămâni (pînă la 13 martie), peste 40 de lucrări de grafică semnate de artistul giulan. Pentru acest eveniment expozițional aniversar, Autoguvernarea Orașului Giula a editat și un catalog. Expoziția, la care au participat oficialitățile locale și membrii familiei Cohan, a fost vernisată de Ibos Éva,



Kohán György
FESTŐMŰVÉSZ
GRAFIKAI KIÁLLÍTÁSA
SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁN
2010. FEBRUÁR 22. – MÁRCIUS 13.
MOGYORÓSSY KÖNYVTÁR • GYULA, VÁROSHÁZ UTCA 13.

șeful secției de artă a Muzeului Móra Ferenc din Szeged.

La rîndul ei, comunitatea românească a cinstit memoria lui Cohan printr-o complexă festivitate, care a avut loc în 24 februarie. Manifestarea, organizată de Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria și Consatul General al României la Giula, a început la mormîntul pictorului, aflat în cimitirul ortodox, cu o slujbă de pomenire, oficiată de Preasfințitul Părinte Episcop Siluan însoțit de un sobor de preoți. După depunerea coroanelor, a urmat un șir de pelerinaje, menite să evoce memoria lui Cohan: o deplasare la casa de pe strada Kerecsényi, în care a trăit Cohan, cu depunere de coroane la placa comemorativă de pe această casă, o vizită în Gyulavári, unde a locuit și a lucrat familia Cohan, cu evocarea unor momente din viața familiei Cohan, prin povestirile lui Ioan Cohan, fratele mai mic al pictorului. În continuare, la sediul Uniunii Culturale a Românilor din Un-

garia, în cadrul seratei „Salon cultural românesc”, Ioan Cohan și artistul plastic Ștefan Oroian au evocat personalitatea artistului aniversat, prin amintiri personale. Apoi, cei prezenți la festivitate, membri ai familiei Cohan, intelectuali români din Giula și elevi ai liceului românesc, au avut posibilitatea să vizioneze o proiecție cu picturile lui Cohan.

În sfârșit, în Galeria Cohan, care a luat ființă în 1979 și care funcționează azi sub administrarea muzeului orășenesc Corvin János, a fost vernisată noua expoziție permanentă, realizată de Gyarmati Gabriella, istoric de artă, colaborator al Muzeului Județean Békés, în care, printre exponate, se află și unele lucrări inedite ale pictorului, necunoscute pînă acum publicului larg.

Tot cu ocazia centenarului, Ibos Éva, istoricul de artă care, la sfârșitul anilor 1970, a preluat, a sistematizat și a inventariat lucrările lui Cohan, fiind considerată astăzi cel mai bun specialist în arta lui Cohan, a fost rugată să întocmească un nou album cu lucrările pictorului. Albumul a apărut în condiții grafice excepționale la Editura Kossuth din Budapesta și a



Vernisajul expoziției Cohan la Bruxelles

fost lansat în 4 iunie, în sala mare a bibliotecii orășenești din Giula, în cadrul manifestării „săptămîna cărții”.

De asemenea, la inițiativa iubitorilor artei lui Cohan, la Galeria KöröspArt din Giula, a fost vernisată, în 8 iunie, de către istoricul de artă Banner Zoltán, expoziția intitulată „Prietenii buni – Cohan și Szilágyi”, în care au fost expuse lucrări ale celor doi artiști reprezentativi ai orașului.

Opera lui Cohan a cucerit și publicul capitalei. În data de 10 august, tot Ibos Éva, a deschis o expoziție Cohan la Galeria Kogart din Budapesta, care a putut fi vizitată pînă pe 3 septembrie.

Șirul manifestărilor s-a încheiat cu o expoziție de pictură și grafică, organizată la Bruxelles. Expoziția, vernisată în 10 septembrie, de către europarlamentarul Deutsch Tamás și primărița orașului Giula, Perjési Klára, a putut fi vizionată pînă pe 10 octombrie 2010 la Institutul Cultural Maghiar din Bruxelles.

Chiar dacă anul Cohan s-a încheiat, memoria pictorului rămîne vie în orașul natal, prin expoziția permanentă, de la Galeria care îi poartă numele.



Contrabasistul Pupák cîntă la Cafeneaua Otthon din Jula

Recenzie

Gabriel Moisa, Istoriografia românilor din Ungaria 1920–2010. Între deziderat și realitate, Editura Noi, Gyula, 2010, 311 p.

Recent a apărut la Editura Noi din Gyula o nouă carte, complexă și completă și, prin aceasta, cu atât mai importantă, despre românii din Ungaria. După cum indică și titlul, ne aflăm în fața unei lucrări de istoriografie a românilor din Ungaria, scrisă de Gabriel Moise, conf.dr. la Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale a Universității din Oradea, specialist în istoria istoriografiei.

Abordarea este mai puțin obișnuită, pentru că autorul focalizează cercetarea nu atât pe evenimential cât pe discursul istoric generat de propriul evenimential al acestui grup românesc, care n-a trăit niciodată în România.

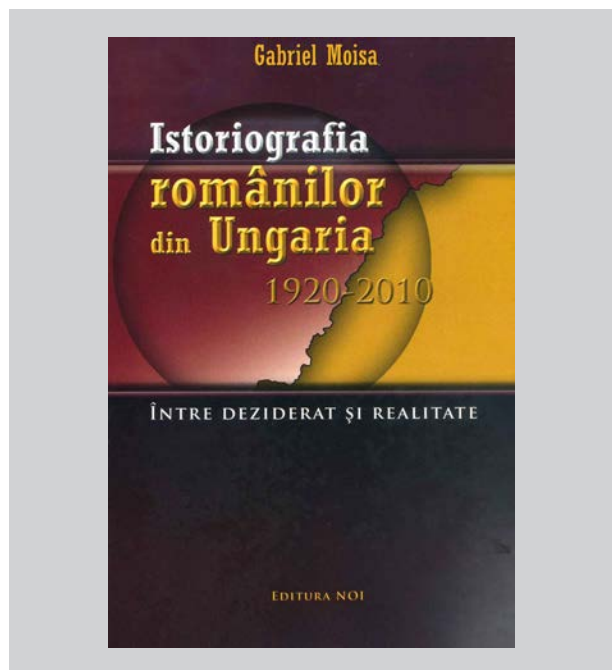
Vorbind despre cuprins, cartea conține o scurtă parte introductivă, intitulată *Argument. Motivații. Precizări metodologice*, după care se trece la conținutul propriu-zis, organizat în 6 capitole, urmate de concluzii, rezumate în limba engleză și maghiară și bibliografie. Privind lucrurile din perspectivă, cu această carte, Gabriel Moise continuă de fapt o serie mai lungă de autori de prestigiu din țară, care, începând din 1920 până azi, au scris, din diferite puncte de vedere, despre românii rămași, după trasarea frontierei româno-maghiare, pe teritoriul Ungariei de azi¹.

De altfel, în primul capitol, în care prezintă un scurt istoric al românilor din Ungaria, pe baza propriei lor istoriografii, el trece în revistă toate aceste cărți, insistând mai ales pe acelea, care au fost la un moment dat consultate și de istoricii români din Ungaria, când au început să-și redacteze propria lor istorie.²

Însă interesat de istoria acestor români, așa cum apare ea scrisă de autorii din Ungaria, Gabriel Moise reconstituie trecutul utilizând date oferite de lucrările acestor autori: de la localitățile în care trăiesc românii și vechimea acestei populații în răsăritul Ungariei, la teoria repopulării satelor după alungarea turcilor sau la politica de maghiarizare a românilor din Ungaria în 1907.

Nu sunt omise din acest istoric nici drama suferită de românii rămași în Ungaria după 1918 sau îmbunătățirea situației acestora după 1948, când se revine la școlile românești.

O atenție în acest prim capitol de istoric, se



acordă și recensămintelor, cifra românilor din Ungaria rămânând până astăzi un subiect fierbinte, cu atât mai mult cu cât, indiferent de cifrele vehiculate de unii și de alții, numărul românilor este din 1920 până azi într-o continuă scădere.

Însă dincolo de scăderea cifrelor, autorul semnalează și o altă realitate ascunsă, mai dureroasă: românii de fapt nu dispar ci alegerile, din cauza actualei legislației maghiare privind minoritățile dau rezultate false.

Citatele înserate de Gabriel Moise în carte, în legătură cu acest aspect, asemeni unor voci de dincolo de frontieră, sunt tulburătoare pentru românii din România: „Nu, nu credem că vor fi mai puțini români decât în 2001, când s-au declarat români doar 7995 de persoane.

Credem că rezultatul recensământului va fi la fel de fals și nereprezentativ ca și alegerile minoritare românești...Vor apărea noi români în localități sau în sectoare budapestane, unde nu au fost niciodată și nu sunt nici azi instituții românești, biserici, școli, și se vor rușina să se declare români cei din Chitighaz și Micherechi, care au trecut și prezent, dar s-ar putea să li se fure viitorul.”³

În sfârșit din acest scurt istoric nu este omisă nici istoria parohiilor ortodoxe din Ungaria, a

vicariatului ortodox devenit episcopie sau a bisericilor greco-catolice. Capitolul II se concentrează pe „Instituțiile producătoare de istorie la românii din Ungaria”, despre care Gabriel Moise consideră că nu se poate vorbi înainte de 1990, în ciuda catedrelor de limbă și literatură română existente în Ungaria la Budapesta (din 1863) și Szeged (1955), a transformării muzeului din Békéscsaba în muzeu de bază al românilor din Ungaria, a cercetărilor asupra românilor, inițiate la Muzeul Erkel din Gyula și a măsurilor de angajare a primilor specialiști români în instituțiile de stat.

După Gabriel Moise prima și cea mai importantă instituție producătoare de istorie la românii din Ungaria este Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria – cu o Secție de istorie – înființat în anul 1993. Prin urmare, el acordă Institutului un spațiu generos în care sunt prezentate proiectele, cercetătorii, tematica cercetărilor, greutățile întâmpinate de Institut, în încercarea de a rezista și de a-și continua activitatea.

În Capitolul III, dedicat revuisticii sunt prezentate publicațiile românilor din Ungaria, profilul fiecăreia, redactorii, și studiile de istorie semnate de diverși autori din grupul intelectualilor români din Ungaria (Maria Berényi, Elena Csobai, Gheorghe Petrușan, Gheorghe Santău, etc.).

Capitolul IV tratează volumele individuale ale cercetătorilor români din Ungaria. Prezentarea începe cu vechile monografii ale localităților cu populație românească, apărute în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și trece în revistă toate cărțile scrise de românii din Ungaria până azi.

Capitolul V analizează direcțiile și tendințele cercetării istoriei de către românii din Ungaria. Gabriel Moise constată că cercetările etnografice le-au pregătit, într-un fel, pe cele istorice, care apar într-un cadru instituționalizat abia după 1990. Referitor la direcțiile abordate, autorul semnalează focalizarea interesului istoricilor români din Ungaria pe istoria culturii, istoria învățământului, istoria vieții bisericești, pe micromonografiile de localități și pe cele câteva personalități marcante, ridicate în timp din rândul comunităților românești din Ungaria (Moise Nicoară, Gheorghe Pomuț, etc.).

Tot în acest capitol Gabriel Moise pune în discuție modul de abordare, de către istoricii români din Ungaria, a problemei vechimii (începuturilor) românilor din răsăritul Ungariei și a problemei asimilării. De asemenea încearcă să creioneze modul în care este percepută pro-

blema Trianonului în scrierile acestor istorici. Unele din aceste puncte de vedere, precum cele ale profesorului Gheorghe Petrușan, care înțelege Trianonul în termeni medievali, în afara contextului în care a avut loc, sunt considerate de autor ca personale.

Ultimul aspect pus în discuție în acest capitol este cel al condiției cercetătorului istoric român din Ungaria, în condițiile în care „învățământul minorităților din Ungaria nu permite formarea instituționalizată a profesorilor de istorie” iar referenții maghiari cenzurează cărțile, obligând autorii să-și racordeze opiniile la istoria oficială a statului.

Ultimul capitol, Personalalia, scoate în valoare personalitatea și activitatea celor două cercetătoare ale istoriei românilor din Ungaria, care se detașează incontestabil în cadrul elitei intelectuale prin activitatea desfășurată, în cunoașterea trecutului acestor români: Maria Berényi și Elena Munteanu Csobai.

Cât privește concluziile, ele ar putea fi rezumate în câteva cuvinte: există o scriere istorică despre românii din Ungaria, datorată unor prestigioși istorici români, formați în Ungaria, care n-au ezitat să cerceteze și să scrie, în ciuda condițiilor vitrege cu care s-au confruntat și se confruntă și azi.

Cartea beneficiază și de o bibliografie bogată, un indiciu al documentării serioase care stă în spatele acestei cărți.

Închizând ultima pagină, nu poți decât să apreciezi munca depusă de autorul ei și să-ți spui că nu s-au scris multe asemenea cărți despre românii din diasporă.

Putem afirma prin urmare, cu toată sinceritatea, că, în ceea ce-i privește pe românii din Ungaria, cartea lui Gabriel Moise este pentru ei „o carte de căpătâi.”

Rodica Colta

NOTE

1. În ordine cronologică, cărțile la care se face trimitere au fost scrise de Ioan Georgescu, George Bacaloglu, Vasile Stoica, Petre Bărbulescu, Radu Păiușan și Ionel Chionchin, Eugen Glück, Cornel Munteanu, Radu Românașu.
2. Este vorba de autorii care au scris, la câțiva ani după Trianon, și anume Ioan Georgescu și Vasile Stoica, care, referindu-se la românii rămași în Ungaria, au vehiculat și anumite cifre (250.000 sau 50.000), pe care le vom regăsi și în lucrările cercetătorilor români din Ungaria.
3. Autorul o citează pe Eva Iova, cu articolul „Un cetățean-un vot”, apărut în Foaia românească din 30 ianuarie 2009. vezi Gabriel Moisa, Istoriografia românilor din Ungaria 1920-2010. Între deziderat și realitate, Editura Noi, Gyula, 2010, p.58

*Fotocronica Simpozionului al XIX-lea
organizat de Institutul de Cercetări
al Românilor din Ungaria
(Giula, 28–29 noiembrie 2009)*

Programul sesiunii științifice



Ioan Aurel Pop (Cluj): Iancu de Hunedoara și timpul său



Vasile Dobrescu (Tîrgu-Mureș): Asociaționismul în istoria românilor din fostul Imperiu austro-ungar



Cornel Sigmirean (Tîrgu-Mureș): Ofițeri români în armata austro-ungară. Cazul colonelului Anchidim Șoldea.





Rodica Colta (Arad): Prezența femeilor române în viața arădeană, pînă la Unire.



Victoria Moldovan (Cluj): Un posibil partener - Institutul limbii române ca limbă europeană



Ana Borbély (Budapesta): Bilingvism, limbă și identitate minoritară – cercetări sociolingvistice în Ungaria la începutul secolului al XXI-lea



Tiberiu Herdean (Budapesta): Destinul ideii sau recuperarea devenirii (Camil Petrescu)



Emilia Martin (Giula): Pe marginea unei aniversări. Patrimoniul cultural românesc din Ungaria



Ana Ruja (Micherechi): Renovările bisericilor ortodoxe române din Ungaria





Cornel Munteanu (Baia Mare):
Momente din evoluția școlii
românești din Giula (1946-
2008)



Maria Dan (Tîrgu-Mureș):
Preoții în timpul primului
război mondial. Cazul proto-
popului Ariton M. Popa



Elena Csobai (Bichișciaba):
Comunitatea românească din
Bichiș din a doua jumătate a
secolului al XIX-lea



Ana Hoțopan (Seghedin):
Culturalitate și identitate



Maria Berényi (Budapesta):
Studenți români din Ungaria
de azi la licee și universități din
Imperiul Austro-Ungar (Seco-
lul XIX - începutul secolului XX)



SUMAR

<i>In memoriam Gheorghe Santău</i>	3
MARIA BERÉNYI Artistul și mecenatul Ioan Naco – Nákó János (1814–1889)	5
NAGY MÁRTA Răspânditorii cultului Sfântului Naum în Ungaria	15
ELENA CSOBAI Renovarea bisericii ortodoxe române din Otlaca Pustă	31
IBOS ÉVA Gheorghe Cohan (1910–1966)	38
EMILIA MARTIN Centenarul nașterii pictorului Gheorghe Cohan din Giula (1910–2010)	45
RECENZIE Gabriel Moisa: Istografia românilor din Ungaria 1920–2010 Între deziderat și realitate (Rodica Colta)	47
FOTOCRONICA SIMPOZIONULUI AL XIX-LEA ORGANIZAT DE INSTITUTUL DE CERCETĂRI AL ROMÂNILOR DIN UNGARIA	49